

UČEŠĆE DECE U KULTURNOM ŽIVOTU

(NE)PRILIKE I MOGUĆNOSTI

Prva epizoda: teorije, politike,
formalni okviri i prakse

Goran Tomka
Bojana Matić-Ostojić

UČEŠĆE DECE U KULTURNOM ŽIVOTU – (NE)PRILIKE I MOGUĆNOSTI

Prva epizoda: teorije, politike, formalni okviri i prakse

UČEŠĆE
DECE U
KULTURNOM
ŽIVOTU

(NE)PRILIKE I MOGUĆNOSTI

Deca su bez sumnje najčešće fotografisani i najređe saslušani članovi društva.

Rodžer Hart

Oblici reči koje su u ovoj publikaciji navedene u gramatičkom muškom rodu podrazumevaju prirodni ženski i muški rod lica na koja se odnose.

Publikacija je nastala u okviru prve faze projekta **Kultura, umetnost, deca (KUD)** - *Pilot istraživanje mogućnosti za participaciju dece u savremenom kulturnom i umetničkom stvaralaštvu.*

Projekat su implementirali Fondacija za razvojne društvene programe i javne politike POINT, Beograd i Centar za empirijske studije kulture jugoistočne Evrope, Niš, uz podršku Ministarstva kulture i informisanja Republike Srbije.

CESK

Centar za
empirijske studije kulture
jugoistočne Evrope

Република Србија
Министарство културе
и информисања

SADRŽAJ

UVODNA REČ	6
I POLITIKE, TEORIJE I PRAKSE KULTURNE PARTICIPACIJE DECE	8
Politike kulturne participacije dece	10
Kultura, nacija, država	10
Emancipacija i kultura za sve	12
Kreativno društvo i preduzetnička ekonomija	14
Savremeni kontekst saradnje obrazovnog i kulturnog sektora	17
Uticaji umetničkog i kulturnog obrazovanja dece	20
Saradnja škola i kulturnih organizacija	23
Umesto zaključka – kada deca zaista učestvuju?	26
II FORMALNO-PRAVNI OKVIR	30
Pravo deteta na kulturu kroz kulturu dečjih prava	30
Pristup i učešće dece u kulturnom životu prema Konvenciji o pravima deteta	31
Učešće deteta u kulturi i umetnosti u sinergiji s ostalim dečjim pravima	32
Izveštavanje o poštovanju prava deteta na učešće u kulturi i umetnosti	37
Formalni okvir u Republici Srbiji i pravo deteta na participaciju u kulturi i umetnosti	43
Uvod	43
Kulturna i obrazovna politika i participacija dece u kulturi i umetnosti	44
Pregled zakonodavnog okvira	56
Budžetska davanja za projekte sa decom i za decu u oblasti savremenog umetničkog stvaralaštva	58
III ANKETA O KULTURNOJ PARTICIPACIJI DECE	64
Uvod	64
Rezultati	65
Zaključak	77
IV PREPORUKE	78

UVODNA REČ

Publikacija **Učešće dece u kulturnom životu – (ne)prilike i mogućnosti** proistekla je iz prve faze projekta *Kultura, umetnost, deca (KUD) – mogućnosti za participaciju dece u savremenom kulturnom i umetničkom stvaralaštvu*, koji su u partnerstvu sprovedi Fondacija POINT iz Beograda i Centar za empirijske studije kulture jugoistočne Evrope (CESK) iz Niša, tokom druge polovine 2016. godine. KUD projekat nastao je u uverenju da su pristup i učešće dece u kulturnim i umetničkim sadržajima u direktnoj vezi sa realizovanjem potencijala deteta za zdrav i ispunjen razvoj, uspostavljanje vrednosnog sistema, stvaranje socijalnih i kulturnih kompetencija, razvoj stvaralačkih veština i kritičkog mišljenja. Dugoročno, projekat teži formulaciji kulturne politike i unapređenju profesionalnih praksi u oblasti kulture u pravcu unapređenja i promocije kulturnih potreba i prava deteta, kao jednog od bazičnih postulata kulturnog razvoja.

Kao uvod u temu kulturne participacije deteta u Srbiji smatrali smo da je neophodno predstaviti nešto šire istorijske, teorijske i političke okvire od uticaja na uključivanje dece u kulturni život. Nadalje, iz aspekta kulturne participacije deteta obavljena je i analiza formalnog okvira - Konvencije o pravima deteta, politika i regulatornih dokumenata u oblasti kulture i obrazovanja u Srbiji. S obzirom da literatura u oblasti kulturnih politika često kao ključni preduslov za izgradnju kulturnih navika i širenje obima kulturne participacije deteta predstavlja saradnju obrazovnih i ustanova kulture, nastojali smo kroz istraživanje da ovu saradnju osvetlimo iz više uglova. U tom smislu, obavljena je i anketa sa predstavnicima osnovnih škola i ustanova kulture iz četiri projektna grada: Kragujevca, Leskovca, Novog Pazara i Subotice.

Ovom analizom dotakli smo se mnogih važnih tema koje bi dodatno tek trebalo pominjati istražiti, a otvorila su nam se i brojna nova pitanja. Verujemo ipak da će publikacija pred Vama doprineti boljem razumevanju konceptualnih, formalnih i praktičnih aspekata participacije deteta u kulturi i umetnosti, a isto tako i da će pomoći kritičkom promišljanju i unapređenju saradnji i programa u kojima se ona ostvaruje.

Treba napomenuti da istraživanje ima znatnih ograničenja, ali ključno je to da u njemu nisu učestvovala deca. Adekvatna analiza postojećih politika i praksi, kao i promišljanje budućih pravaca razvoja kulture za decu, mogu da se odvijaju samo zajedno sa decom. Stoga se nadamo da će sledeće faze KUD projekta biti realizovane kako bismo dalje o značaju, uticajima i preprekama za kulturni život dece imali mogućnost da raz-

govaramo sa njima i da, učeći od njih, radimo na kreiranju konteksta za unapređenje pristupa i participacije deteta u kulturnom životu.

Zahvajujemo se predstavnicima osnovnih škola i ustanova kulture koji su odvojili svoje vreme za učešće u anketi, kao i svim pojedincima koji su nam pomogli sugestijama i informacijama od značaja za proces istraživanja.

Bojana Matić-Ostojić
Goran Tomka

I POLITIKE, TEORIJE I PRAKSE KULTURNE PARTICIPACIJE DECE

Deca, baš kao i odrasli, u kulturnom životu učestvuju na mnogo načina. Od najmanjih nogu slušaju priče i pesme koje im roditelji pevaju. Uče jezik, način komunikacije, način oblačenja i ponašanja i ulaze u interakciju sa drugim ljudima u okviru zajednice u kojoj odrastaju. Vremenom stiču svoje kulturne preferencije pod uticajem roditelja, vršnjaka, medija i drugih uzora. Pričaju viceve, gledaju animirane i igrane filmove. Igraju društvene i kompjuterske igrice, bave se sportom, počinju da se interesuju za ples, crtanje ili sviranje gitare. Posećuju knjižare i biblioteke i vezuju se za knjige, časopise i druge tekstove koji im znače i koji oblikuju način na koji misle. Počinju da prate umetnike i druge stvaraoce, lepe plakate u svojim sobama, ispisuju imena svojih idola ili puštaju iznova i iznova omiljene pesme na Jutjubu.

Neki od ovih oblika kulturne participacije su vidljiviji – kao što su odlasci u muzeje ili bioskope. Neki su manje vidljivi – kao čitanje stripova krišom u zadnjoj klupi. Međutim, važno je ne zaboraviti da su oblici kulturne potrošnje, uživanja i stvaranja svakog deteta mnogostruki, često neuhvatljivi, kontradiktorni i kompleksni. Pokušaj njihovog razumevanja je ipak važan, jer nam on govori o raznolikim uticajima kojima su deca izložena, kao i raznolikim načinima na koje deca reaguju na uticaje i u skladu sa njima i sama dalje utiču na svoje okruženje.

U ovom izveštaju, bavimo se samo jednim fragmentom kulturne participacije dece. Fragmentom koji je u poslednje vreme sve učestaliji, sve vidljiviji i koji se sve više zagovara, istražuje i tumači – učešće dece u kulturnom životu koje se ostvaruje kroz saradnju škola i kulturnih organizacija.¹ Zašto se njime bavimo? Pre svega zato što popularnost ove teme ukazuje na njen politički i društveni značaj. Veliki broj programa, finansijskih i drugih sredstava koje se ulažu, istraživanja i publikacija koje se objavljuju, treninga i edukacija koje se sprovode jesu pokazatelj ne samo objektivnog značaja ove teme, već i nastojanja različitih aktera koji donose odluke da upravo tu temu učine značajnom. Sa jedne strane, u okviru te teme možemo iščitavati različite

¹ U tekstu će se pod pojmom „ustanove kulture” misliti na javne organizacije kulture čiji je osnivač država, dok će se pod pojmom „kulturne organizacije” misliti na sve kulturne aktere, bez obzira na način osnivanja i finansiranja.

društvene, kulturne i političke trendove, te je ona pogodno tle za učenje. Razlika je da li deca prilikom posete muzejima slušaju mirno pedagoga, posmatraju velika dela nacionalne kulture, uče se lepom ponašanju i usvajaju nacionalni sentiment ili se u malim timovima takmiče ko će pre da sastavi slagalicu i za to dobiti nagradu. Nije isto ni da li škole po dopisu iz ministarstva dobijaju plan vođenja dece za čitavu godinu ili pedagozi biraju s kim će i na koji način da uspostave saradnju od škola ili kulturnih ustanova. Ovi izbori nisu samo slučajne odluke individualnog pedagoga, već nam govore o tome šta društvo poručuje deci kao poželjno ponašanje i znanje.

Sa druge strane, znanja, argumenti i prakse koji se stvaraju u toku javnog govora na ovu temu sasvim sigurno će se prelivati i na druge vidove obrazovanja i kulturnog stvaralaštva. Ukoliko se kod dece podstiče divljenje nacionalnoj kulturi, za očekivati je da će se prilikom izlaganja umetničkih dela od strane muzeja pažnja posvetiti upravo delima koja mogu da lakše izazovu ovakvo divljenje, kao i da će na časovima istorije deca više učiti o nacionalnim junacima i ratovima nego o postkolonijalnim teorijama, socijalizmu ili interkulturalizmu.

Konačno, posmatrajući ove trendove (o kojima će više reći biti u nastavku), moglo bi se očekivati da će i u Srbiji i širem regionu ovaj vid saradnje i aktivnosti dobijati sve veću pažnju u strategijama i planovima kulturnih i obrazovnih ustanova, ministarstva i lokalnih samouprava. U tom smislu, ovaj izveštaj ima za cilj da ponudi iskustva, okvire i uvide koji mogu da pomognu u kritičkom promišljanju i unapređenju saradnje škola i kulturnih ustanova i programa koji se zajednički realizuju.

U nastavku, najpre ćemo krenuti od najširih istorijskih i političkih okvira koji su podsticali i još uvek podstiču i oblikuju uključivanje dece u kulturni život i razvoj njihovih stvaralačkih veština i kulturnih kompetencija. Potom ćemo pogledati skicu današnjeg društvenog konteksta u kojem se odigrava rast interesovanja za saradnju sektora obrazovanja i kulture. Nakon toga sledi kratak pregled istraživanja koja su se bavila raznolikim blagodatima kulturnog obrazovanja dece,² koji usmeravaju saradnju škola i ustanova kulture. Konačno ćemo, na tragu ovih argumenta, proći kroz nalaze većeg broja studija koje posmatraju prakse saradnje i nastoje da iznedre predloge i preporuke za škole i kulturne organizacije koje teže uspostavljanju ili unapređivanju saradnje.

2 U tekstu će biti korišćen termin „kulturno obrazovanje” koji obuhvata sve aktivnosti koje škole, umetničke i kulturne organizacije i javne ustanove kulture sprovode u svom prostoru ili van njega u cilju razvoja umetničkog stvaralaštva, sticanja kreativnih i umetničkih veština i razvoj kulturnih kompetencija. Iako se ovaj termin može odnositi na celokupnu populaciju, u ovom tekstu će biti ograničen na rad sa decom.

Politike kulturne participacije dece

Ukoliko bismo danas imali zadatak da nađemo osobu koja smatra da deca ne treba da imaju pristup sadržajima u kulturnim organizacijama, našli bismo se u velikom problemu. Kao i pristup obrazovanju, učešće u kulturnom životu smatra se civilizacijskim dostignućem koje ne treba propitivati. Međutim, pre samo jednog veka, univerzalni pristup obrazovanju, a još više kulturnim sadržajima, nije uživao takvo sveopšte prihvatanje. Brojni naponi umetnika, pedagoga, naučnika, producenata i vlada bili su potrebni da se ova ideja normalizuje. Svi oni, delovali su u skladu sa svojim pogledom na to šta je dobro za jednu zajednicu, a neretko i u skladu sa svojim ličnim ili grupnim interesom. Time su kreirali različite pretpostavke koje oblikuju između ostalog i učešće dece u kulturnom životu i ulogu obrazovnih i kulturnih ustanova u ostvarenju toga. U zavisnosti od istorijskog konteksta, geografske pozicije i segmenta društva koji promišlja ovu temu, postoje brojni odgovori na pitanje zašto je važno da deca učestvuju u javnom kulturnom životu. U ovim odgovorima kriju se različite ideologije i politike kulturne participacije dece.

Zašto se baviti njima? Zato što nam to omogućava da različite aktivnosti, programe, projekte i političke mere dovedemo u vezu sa dugoročnijim i širim kretanjima u našim društvima. Drugim rečima, to nam pomaže da ne upadnemo u zamku zagovaranja nečega čije posledice ne poznajemo, kao i zamku poistovećivanja svih oblika kulturne participacije bez obzira na to kakve efekte ostvaruju na one koji učestvuju i kakvu ideju deteta, društva, kulture i obrazovanja nude. U tom nastojanju, posmatračemo nekoliko najpoznatijih političkih i ideoloških okvira koji su u svoje vreme propisivali kulturnu participaciju generalno, pa tako i dece, a koji su i danas uticajni načini mišljenja, delanja i govora na ovu temu.

Kultura, nacija, država

Moderna ideja građana (i kasnije građanki) nacionalnih država, neodvojiva je od ideje kulturnih organizacija poput pozorišta, muzeja, biblioteka, galerija i opera kakve danas poznajemo. Sve one nastajale su u istom istorijskom trenutku, u toku devetnaestog veka. Nekoliko ideja odigralo je presudnu ulogu u oblikovanju ovih organizacija. Kao prvo, prosvetiteljski pokret sredine osamnaestog veka, koji je nadahnuo i Francusku buržoasku revoluciju, ugradio je u njih vrednosti demokratije, slobode i razuma. Biti društveno poželjan građanin prvih sekularnih demokratskih društava, značilo je biti samostalan, razuman pojedinac koji koristi svoje mentalne kapacitete da se (samo)upravlja u društvu. Da bi neko mogao da bude razuman pojedinac, morao je da se vežba i uči razumevanju i mišljenju. Morao je da odbaci svoja verovanja

i tumačenja drugih (najčešće religioznih) autoriteta.³ Ključna funkcija modernih kulturnih ustanova u toku njihovog nastanka bila je didaktička. Njihova uloga bila je pre svega da poduče i usmere; da slave razum nasuprot religioznom čudu i red nasuprot haosu.⁴ Šetajući muzejima i galerijama, gledajući pozorišnu predstavu ili čitajući knjigu, od publike (javnosti) se očekivalo da usvoji jednu novu, na nauci zasnovanu viziju društva i prirode koje ga okružuje. Njihov zadatak je bio da kroz „civilizujući ritual”⁵ od subjekata kraljevskog ili religioznog poretka stvore građane. U tom smislu, obrazovni i kulturni sektor imaju zajedničke korene. Ono što je škola radila sa decom, produžavalo se u kulturnim ustanovama u kojima su ulogu učenika preuzimali i svi drugi građani.

Kao drugo, kulturne ustanove i škole trebalo je da ponude i okvire za povezivanje sa drugima u jedinstvenu celinu, za izgradnju zajedničkih sećanja, za zajedničke mitove i junake. One od samog nastanka proizvode ne samo razumevanje, već i osećaj nacionalne uzvišenosti, pravde i trajanja. Gledajući istu kolekciju minerala ili kosti predaka u muzejima, čitajući istu knjigu na istom jeziku ili gledajući istu predstavu, pojedinci sada mogu da se osećaju da su deo mnogo veće celine – jedne imaginarne zajednice koja se zove nacija.⁶ Istovremeno, slušajući priče o ratnim pohodima svojih predaka protiv tuđina u učionici ili gledajući skelete dalekih „divljačkih” zajednica u muzejima, oni usvajaju linije razdvajanja između sebe i drugih.

Kao treće, umetnost shvaćena kao izvor lepog igra važnu ulogu u konstituisanju i ideje civilizovanog građanina i građanke i ideji uzvišene nacije. Umetnost ima vrednost samu po sebi, jednako kao što je dobro, dobro po sebi. To je vreme u kojem nastaje i ideal umetnosti radi umetnosti (*l'art pour l'art*) u okviru koje se umetnici suprotstavljaju rastu komercijalnog novinarstva i rastuće kulturne industrije, pre svega izdavaštva i (zlo)upotrebi umetnika od strane raznih centara moći. Sa tom idejom, dolazi i za današnje vreme neprihvatljiva ideja publike koja je tu isključivo da prima i da bude pod uticajem.⁷

Pomenute tri struje mišljenja ukrštaju se kreirajući devetnaestovekovnu ideju kulturnog građanstva u kojem je (pasivna) izloženost kulturnim vrednostima i umetničkim delima dužnost svakog građanina i građanke. Iako ova ideja danas zvuči anahrono,

3 Za upečatljiv i autentičan prosvetiteljski tekst pogledati: Kant, I. ([1784]1996). What is enlightenment? U I. Kant, *Practical Philosophy* (str. 11-22). Cambridge, New York: Cambridge University Press.

4 Bennett, T. (1995). *The birth of the museum: History, theory, politics*. Routledge.

5 Duncan, C. (2005). The art museum as ritual. *Heritage, museums and galleries: an introductory reader*, 78-88.

6 Anderson, B. (2006). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Verso Books.

7 U jednom tekstu, Oskar Vajld vrlo slikovito opisuje odnos umetničkog dela i publike: Umetničko delo ima da dominira nad posmatračem – a ne da posmatrač dominira delom. Posmatrač treba da je receptivan. On treba da je violina po kojem umetnik svira. Wilde, O. (2014/1900). *'The Soul of Man under Socialism'*. The Project Gutenberg ebook.

preterano bi bilo reći da ona danas nema uticaja. Ukoliko pogledamo kulturni prostor Srbije danas, lako je videti brojne primere u kojima ovaj prosvetiteljsko-nacionalni pristup kulturnoj participaciji (često u kombinaciji sa drugima) i dalje igra važnu ulogu. Kada se školska deca vode u pozorište, retko gledaju predstave savremenih pisaca, to su najčešće velikani srpskog pozorišta iz vremena izgradnje nacije. Kada posećuju muzeje, na najupečatljivijem mestu, u velikom formatu, pronaći će slike koje su nastojale da postave temelje srpskog nacionalnog mita. Retko koji nastavnik ili nastavnica će decu odvesti na kulturne sadržaje manjinskih i marginalizovanih grupa.

Ovo su ujedno i najveći problemi prosvetiteljsko-nacionalne ideje kulturne participacije. Izvorno uzvišene ideje demokratije i jednakosti tvorile su istovremeno prostore za ne tako uzvišene društvene prakse. Svi koji nisu pripadali vrlo uskom krugu građana pripadnika nacije, pre svega žene, potom etničke i religiozne manjine, starosedelci, druge udaljene kulture, radnička klasa, siromašni i drugi, našli su se na udaru klasifikacije, merenja, propisivanja ponašanja, zabranjivanja, proterivanja i eksploatacije. Kulturna participacija ovih grupa, koja se nije uklapala u poželjne obrasce, sankcionisana je na najrazličitije načine. Do ideje raznolikosti, prožimanja kultura i emancipacije drugosti, moralo je da prođe puno godina.

Emancipacija i kultura za sve

Iako su ideali prosvetiteljsko-nacionalnog koncepta podrazumevali jednako učešće svih građana i građanki, kulturna participacija bila je i ostala važan pokazatelj društvenog statusa. Ovde je naročito značajna tzv. „visoka kultura” odnosno sadržaji koji se predstavljaju kao vrhunski i prefinjeni kao što su pozorište, balet, opera, posete umetničkim galerijama i muzejima i koncerti klasične muzike. Već početkom devetnaestog veka bogatiji slojevi stanovništva stvaraju uslove za izdvajanje od nižih klasa, pre svega ograničenjem pristupa kulturnim ustanovama⁸ kroz politike cena, oblačenja i regulacije ponašanja i stvaranjem „visoke kulture”, koja neće biti razumljiva i prijemčiva onima koji ne spadaju u bogatije krugove, istovremeno prezirući kulturne sadržaje koji su popularni.

Shvatajući kulturu i umetnost kao polje u kojem se razvijaju ponašanja, grade navike i stiču resursi koji su od velikog značaja za pozicioniranje osobe u društvu (tzv. kulturni kapital), nakon Drugog svetskog rata brojne zemlje širom Evrope nastoje da prošire pristup visokoj kulturi. U okviru politika koje su danas poznate pod nazivom demokratizacije kulture, nastoji se da se dela visoke kulture učine dostupne svima i tako

8 Butsch, R. (2010). Crowds, publics and consumers: representing English theater audiences from the Globe to the OP riots. *Participations: Journal of Audience and Reception Studies*, 7(1), 31-48.

omogućući ravnomerniji pristup kulturnom kapitalu. Preko radija, a kasnije i televizije, prenose se koncerti klasične muzike. U manjim mestima van prestonica, otvaraju se kulturni centri koje smo u Jugoslaviji znali kao domove kulture, istovremeno kada se u Francuskoj otvaraju *maisons de la culture* a u Nemačkoj *Kulturhäuser*. U njima nastupaju trupe iz velikih gradova koje donose visoku kulturu narodu, kao što u okviru socijalizma, u fabrike širom Jugoslavije putuju pozorišne i muzičke trupe.

Sledeći korak u demokratizaciji kulture predstavljao je zahtev za pristupom ne samo potrošnji i posmatranju, već i proizvodnji kulture. Tako, posebno mesto u jugoslovenskoj kulturnoj politici zauzima amatersko stvaralaštvo. U ovakvoj koncepciji kulturne participacije, važno je ne samo biti izložen umetničkim delima i kulturnim sadržajima, već poznavati ih, razumeti ih, osetiti ih, moći stvarati ih, navikavati se na njih i osetiti ih kao svoje.

Deo ovakvih napora bio je i program školskih poseta ustanovama kulture, uvođenje nastave likovnog i muzičkog vaspitanja i politike besplatnog pristupa kulturnim dešavanjima za đake i studente. U temelju ovih akcija nalazi se uvid da na kulturne prakse pojedinaca najviše utiče nivo obrazovanja i kulturne navike i prakse koje su nasledili – odnosno razvili u toku detinjstva u porodici. Kako je porodični ambijent teško sistemski menjati, ključna ideja i cilj kulturnog obrazovanja bio je da se svoj deci, bez obzira na porodični status i nasleđe, omoguću pristup i razvije ukus za visoku prefinjenu kulturu čije poznavanje predstavlja svojevrsnu ulaznicu za više društvene pozicije.⁹

Sve ove politike i prakse, imale su ograničene rezultate. Posećivanje kulturnih programa i ustanova još uvek se drastično razlikuje unutar društava. Veliki broj istraživanja širom sveta pokazuju da u ovakvim sadržajima mnogo češće učestvuju privilegovane društvene grupe, odnosno pojedinci koji imaju više obrazovanje, veća primanja i više slobodnog vremena. Postoje dve ključne prepreke za ostvarenje kulturne demokratije. Prvo, kulturna proizvodnja nikada nije jednako demokratizovana kao potrošnja. Sve dok privilegovana grupa stvara za privilegovanu i platežno sposobnu publiku (ili onu koja može da utiče na kulturnu politiku i izgradnju poželjnog ukusa koji će se finansirati javnim sredstvima), san o univerzalnom učešću svih građana i građanki u kulturnom životu neće se pretvoriti u javu. Drugo, kulturna demokratija je neostvariva bez demokratije i emancipacije u drugim oblastima. Nejednakosti u primanjima, u posedovanju imovine, u socijalnoj sigurnosti, u pristupu obrazovanju i zdravlju i u političkom uticaju koje pojedinci i grupe imaju, nužno kreiraju i razlike u kulturnoj participaciji.

⁹ Nagel, I. (2010). Cultural participation between the ages of 14 and 24: Intergenerational transmission or cultural mobility?. *European Sociological Review*, 26(5), 541-556.

Kreativno društvo i preduzetnička ekonomija

Krajem osamdesetih i u toku devedesetih godina prošlog veka, čitava Evropa počinje da doživljava tranziciju. Socijalističke zemlje počele su da transformišu svoje privrede u kapitalističke, a one koje je odlikovao neki oblik državnog kapitalizma, poput Nemačke, Engleske i Francuske, počele su u značajnijoj meri da prihvataju neoliberalne koncepte društvenog i ekonomskog razvoja.¹⁰ U takvom konceptu državni aparat se doživljava kao neprijatelj ekonomskog i društvenog razvoja. Državu treba oslabiti u ekonomskom smislu, poreze, carine i druge namete smanjiti ili ukinuti, delove države privatizovati i otuđiti i upravu prepustiti međunarodnim trgovinskim i finansijskim organizacijama i domaćim, pre svega ekonomskim ekspertima. Socijalnu pomoć treba smanjiti, građane navići da se sami o sebi brinu, da ne doprinose javnom dobru niti da na isto računaju i da svoju sreću pronalaze na tržištu, ako je moguće globalnom.

U takvom ambijentu, slobodan pristup kulturi, umetnosti, obrazovanju, zdravlju i drugim temeljima socijalizma i države blagostanja nije na ceni, te se i ovi sektori prepustaju sve više tržištu. Kako tržište postaje ključno merilo društvene vrednosti, tako se ekonomski kriterijumi evaluacije sve više primenjuju i stvaraju razliku između onoga što je dobro i poželjno i onoga što je loše i nepotrebno. Unutar sektora kulture, oni delovi koji su naklonjeniji tržištu i koji mogu tu da ostvare bolji rezultat, samim tim su poželjniji. Ovo je ukratko ambijent nastanka kreativnih industrija i sa njima skopčanog čitavog niza ideja, pretpostavki i politika, među kojima je kreativnost, shvaćena kao inovacija koja može da se valorizuje na tržištu, na samom vrhu.

U odnosu na inovacije oblikuje se i kulturna participacija svih građana, pa tako i dece. Umesto da se razume kao pripadnost naciji, kao civilizujući ritual, kao emancipacija i osnaživanje, kulturna participacija sada postaje prostor i kanal za razvoj kreativnih potencijala pojedinaca i čitavog društva. Očekivanje je da će kreativni pojedinci moći da iznađu (kreativna) rešenja uz pomoć kojih će moći da se snađu na tržištu i dobro plasiraju svoje proizvode, patente i ideje i obezbede sebi samostalan život, nezavisan od državne intervencije.

Ukoliko ovo poredimo sa prethodnim periodima koje smo posmatrali, kultura i umetnost sada imaju naglašeno instrumentalnu, ekstrinzičnu vrednost. Umetnost i kultura nisu vrednosti koje se usvajaju u slobodno vreme, one se proizvode za potrebe tržišta i sopstvenog pozicioniranja na istom. Kreativnost i sposobnost imaginacije je nešto što se stavlja u CV prilikom apliciranja za posao ili se koristi za pokretanje sopstvene preduzetničke inicijative, *startup-a*.

10 Tomka, G. (2004). Neoliberalizam – doktrina savremenog sveta. *Privredna izgradnja*, 47(3,4), str. 213-232.

Britanski Departman za kulturu, medije i sport, jedan od najvećih zagovornika ne-oliberalnih kulturnih politika u Evropi i šire, izdao je 1999. publikaciju *Budućnost za sve nas: Kreativnost, kultura i obrazovanje*.¹¹ Publikacija vrlo jasno govori o položaju i značaju kreativnosti u budućoj viziji društva. U uvodu se nalazi citat Tonija Blera, premijera:¹²

„Naš cilj mora biti da stvorimo naciju u kojoj se kreativni talenti svih ljudi koriste za izgradnju prave preduzetničke ekonomije za dvadesetprvi vek – u kojem ćemo se takmičiti umovima, a ne snagom.”

Programeri društvenog razvoja shvatili su da se na globalnom tržištu ne vredi boriti niskim cenama i jeftinom radnom snagom (to bi u Britaniji izazvalo revoluciju), već treba nuditi inovacije, skupe i tehnološki napredne proizvode. Za sve to nužna je kreativnost, odnosno razvoj talenata. U skladu sa tim, ravnaju se i obrazovanje i kultura. Obrazovanje pre svega treba da ponudi osnovu za razvoj novo-tehnoloških inovacija, dok kultura i umetnost treba da ponude veštine kreativnosti. Kako u sličnom dokumentu pod naslovom *Kreativna Britanija* autori navode, talente treba prepoznati rano i podržavati ih u procesu u kojem se opredmećuju u obliku preduzetničkih inicijativa, izlaze na tržište, prvo lokalno, a potom globalno i postaju ponos „kreativne nacije”.¹³ Pet sati izloženosti kulturi i umetnosti nedeljno okosnica je programa pod nazivom „Pronađi svoj talenat”,¹⁴ nakon kojeg sledi program „Pretvori talenat u posao”, pa „Podrška kreativnim biznisima da rastu i imaju pristup finansijama”, da bi se proces završio sa programima izgradnje kreativnih klastera i jačanja izvoza pod nazivom „Britanija kao globalno čvorište kreativnosti”.

U ovom poduhvatu, važno mesto ima i saradnja škola i organizacija u kulturi. Ne samo da ova vrsta partnerstva podstiče razvoj talenata i kreativnosti već je, sa aspekta ekonomije, zajedničko korišćenje retkih resursa poželjno sa aspekta štednje i tzv. racionalizacije javnog sektora.¹⁵ U preko 5000 škola u Britaniji, šalju se umetnici koji kao „kreativni agenti” podstiču inovacije i kreativnost đaka i nastavnog osoblja.¹⁶

11 Robinson, K. (2001). *All our futures: Creativity, culture and education*. Sudbury: DfEE.

12 Izvorno: „Our aim must be to create a nation where the creative talents of all the people are used to build a true enterprise economy for the twenty-first century — where we compete on brains, not brawn.” Isto, str. 5.

13 DCMS (2008). *Creative Britain – New Talents for New Economy*. London: Department for Culture, Media and Sports.

14 Svaka sličnost sa reality show programima sličnog naziva verovatno nije slučajna.

15 Ne treba zaboraviti da je uprkos prvobitnim očekivanjima od kulture i obrazovanja, budžet za ove programe smanjivan. Istraživački centri i kreativni habovi pokazali su se kao bolji partneri u izgradnji „prave preduzetničke ekonomije”.

16 Winner, E., T. Goldstein and S. Vincent-Lancrin (2013), *Art for Art's Sake? The Impact of Arts Education*, Educational Research and Innovation, OECD Publishing.

Britanija nije nikakav izuzetak u ovakvim politikama.¹⁷ Mnoge vlade širom sveta primenjuju ih u nadi da će umetnost i kultura konačno imati svoj doprinos globalnoj trgovini i rastu ekonomije. Slični programi se podržavaju kroz projekte EU ili drugih međunarodnih donatora i u našem regionu. U Srbiji, kreativne industrije kao najčistiji izraz neoliberalnih kulturnih politika, razvijale su se uobičajenom putanjom – kroz uvođenje obrazovnih programa, vežbe mapiranja i merenja, usvajanja strategija razvoja i njihovu promociju na međunarodnom tržištu. Međutim, ograničenja su ogromna. Prevesti koncept iz Velike Britanije u Srbiju i nadati se istom uspehu znači u najmanju ruku zanemariti razlike u platežnoj moći građana, međunarodnom položaju i reputaciji, snazi i razvijenosti već postojećih kulturnih industrija (kao što su televizija, izdavačke kuće i slično), umetničkih scena i prirodu trenutnog političkog i društvenog usmerenja u Srbiji koja nije u skladu sa pretpostavkama razvoja kreativnih industrija.¹⁸

17 Pogledati recimo dokument MECS (2008). Arts for life's sake – Dutch Cultural Policy in Outline. Amsterdam: Dutch Ministry of Education, Culture and Science.

18 Tomić-Koludrović, I., Petrić, M. (2005). Creative Industries in Transition: Towards a Creative Economy? In Švob-Đokić, N. (ed.) *The Emerging Creative Industries in Southeastern Europe*, (pp. 7-24), Zagreb: Institute for International Relations.

Savremeni kontekst saradnje obrazovnog i kulturnog sektora

Kulturne i obrazovne ustanove u Srbiji, ali i u drugim krajevima Evrope, nalaze se u političkom prostoru u kojem se tri koncepta koja smo videli u prethodnom delu – nacionalno-prosvetiteljski, socijalno-emancipatorski i neoliberalni – istovremeno prepliću i sukobljavaju. Ideali nacionalnog jedinstva i ponosa još su živi i relevantni (na prostoru Balkana potvrđeno su snažni već trideset godina, ali talas nacionalizma sve je prisutniji širom kontinenta). Istovremeno, retko koji političar i javni govornik će se protiviti idejama demokratičnosti i emancipacije, ma kako se oni kasnije zaobilazili i nestajali u primenama. Konačno, neoliberalne politike su iz godine u godinu sve prisutnije. U Srbiji to često zovemo tranzicijom, a zapravo se radi o neoliberalizaciji i uklanjanju socijalističkih tekovina koje su naročito u polju obrazovanja i kulture bile naklonjene širenju dostupnosti i demokratizaciji. Kako bi unapredile svoje društvene pozicije, ustanove kulture i obrazovanja oslanjaju se na ovakve nasleđene politike i diskurse i prilagođavaju se novima. U narednim redovima videćemo kako ta borba izgleda i kakvi se svi argumenti, činjenice i priče iznose u njoj.

U 2012. godini, u zemljama OECD-a, prosečno vreme koje se u školama posvećuje umetničkom obrazovanju dece uzrasta od 9 do 11 godina predstavlja samo oko 12% ukupnog vremena provedenog u školi. Štaviše, ovaj iznos smanjuje se iz godine u godinu i iz razreda u razred.¹⁹ Ovaj trend je deo neoliberalnih obrazovnih politika i posledica je orijentacije na one delove kurikuluma za koje se pretpostavlja da u značajnijoj meri doprinose budućoj zapošljivosti dece, odnosno na one predmete koji izgrađuju veštine koje su potrebne budućim tržištima (odnosno prognozama budućih kretanja na tržištu rada).

Zbog ovakvih trendova, škole nastoje da u okviru obaveznog kurikuluma, ali i van njega, ponude deci kulturno obrazovanje kakvo im je nekada bilo dostupno (sve vreme zagovarajući ideale emancipacije kroz obrazovanje). Jedina razlika je što sada raspolazu sa značajno ograničenijim resursima. Na tragu toga, one nastoje da održe dobre prakse saradnje koje su nasleđene ili ulaze u nove zajedničke programe i projekte sa kulturnim organizacijama, koje mogu da im ponude svoje prostorne i kadrovske resurse i obezbede potrebne rekvizite, opremu, literaturu i druge neophodnosti kvalitetnog kulturnog obrazovanja.

¹⁹ OECD (2012). *Education at a glance*, 2012.

Sa druge strane, kulturne organizacije su jednako ugrožene politikama smanjivanja javnih izdataka i one takođe imaju svoje razloge zbog kojih su sve zainteresovanije za saradnju sa školama i uključivanje dece. Deca su oduvek bila važna publika muzeja, pozorišta za decu i mlade i drugih ustanova koje imaju naglašenu edukativnu misiju i koje su specijalizovane za mlađu publiku. Međutim, nekoliko trendova dovelo je do toga da se programima za decu posvećuje sve veća pažnja širom sektora kulture. Kao prvo, u uslovima smanjivanja državnih budžeta i „racionalizacije” javnih troškova, posećenost kulturnih ustanova postaje sve važnije merilo njihove vrednosti i položaja unutar sistema javne uprave ili u očima privatnih donatora. Utoliko, broj dece koja poseti ustanovu, naročito kroz saradnju sa školama, može u značajnoj meri da unapredi položaj ustanove kod osnivača ili donatora. Kao drugo, struktura publike kulturnog sektora u većem delu Evrope naginje ka starijoj publici. Slična je situacija i u Srbiji u kojoj, prema istraživanjima Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka, srednjoškolska i studentska populacija ne postavlja odlazak u kulturne organizacije visoko na listi načina provođenja slobodnog vremena.²⁰

U skladu s tim, brojni akteri promišljaju načine na koje saržaji u kulturnim organizacijama mogu da se prilagode očekivanim potrebama i navikama mlađe publike kroz uvođenje digitalnih ili virtuelnih alata poput aplikacija, osetljivih ekrana, interaktivnih konzola i slično, kroz produžavanje radnog vremena na večernje sate i vikende, uvođenje zabavnih, muzičkih programa i uspostavljanje saradnje sa studentskim organizacijama, omladinskim asocijacijama i naravno školama.

Dakle, škole i kulturne organizacije dele zajedničku perspektivu. Iz sličnih razloga, ova dva sektora iz centra društvenih zbivanja i političke pažnje koju su imale u nekim prethodnim vremenima, klize poslednjih decenija ka periferiji. Zbog toga, oni su potrebne jedne drugima kako bi jačale svoju poziciju u društvu i mogle da se zalažu za vrednosti dostupnosti obrazovanja i kulture. U tom zalaganju, sprovode se kampanje, apeli, usmeravaju se relativno oskudna sredstva i finansiraju edukativne platforme i materijali koji imaju za cilj da doprinesu tome da tema učešća dece u kulturnom životu bude važna.

Spomenimo samo neke simbolički važne aktivnosti i napore. Mnogobrojne međunarodne političke organizacije apeluju da se posvetu pažnja kulturnom obrazovanju. Gotovo sve zemlje Evropske unije imaju razvijene programe na različitim nivoima kojima se podstiče saradnja škola i kulturnog sektora.²¹ Na prelasku u novi milenijum,

20 Mrđa, S. (2011). *Kulturni život i potrebe učenika srednjih škola u Srbiji*. Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka.

21 EURYDICE (2009). *Arts and Cultural Education at School in Europe*. Education, Audiovisual and Culture Executive Agency.

krajem 1999, generalni direktor UNESCO-a pokrenuo je međunarodni *Apel za promociju umetničkog obrazovanja i kreativnosti u školama*.²² U njemu, on je pozvao škole da sarađuju sa umetnicima, vlade da ne uskraćuju deci pristup umetničkom obrazovanju, kulturne organizacije da otvore svoja vrata deci u svom okruženju. Povezujući društvene promene, obrazovanje, umetnost i kreativnost, on upućuje da je škola XXI veka škola koja posvećuje pažnju podučavanju „umetničkim vrednostima i predmetima kako bi se ohrabrila kreativnost kao distinktivna odlika ljudske vrste”.²³

Donosioci odluka na nivou nacionalnih kulturnih politika, jednako se zalažu za jačanje kulturne participacije dece. Hrvatsko Ministarstvo kulture u saradnji sa Ministarstvom obrazovanja i sporta pokrenulo je projekat *Ruksak (pun) kulture*²⁴ u okviru kojeg se svake godine dodeljuje milion kuna školama u dislociranim regijama da u saradnji sa umetnicima i kulturnim radnicima kreiraju programe za decu, sve u nadi da će ti programi kod dece izazvati interesovanje za kulturu. Austrijsko ministarstvo kulture sprovodi program *culture connected* (povezani kulturom) u okviru kojeg nagrađuje veliki broj projekata saradnje škola i kulturnih organizacija. Slični programi postoje u velikom broju zemalja u Evropi.

Istovremeno, širom sveta, osnivaju se udruženja i asocijacije edukatora u oblasti umetnosti i kulture koji nastoje da udruže snage i zastupaju vraćanje i/ili povećanje važnosti kulturnog obrazovanja. Konačno, veliki broj istraživanja, studija slučaja i zagovaračkih kampanji teži da iznađe argumente i dokaze koji bi potkrepili važnost umetničkog segmenta nastavnog programa i ona ukazuju na raznolike pozitivne uticaje koje ono ima na razvoj dece.²⁵ Kako su ova istraživanja i njihovi nalazi važni argumenti ne samo za zagovaranje već i oblikovanje obrazovnih i kulturnih programa, njima ćemo se detaljnije baviti u narednom delu.

22 Mayor, F. (1999). *UNESCO appeal for the promotion of arts education and creativity at school to help construct a culture of peace*. UNESCO. Dostupno na: http://www.unesco.org/education/ecp/art_edu.htm

23 op.cit.

24 <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=9344>

25 Merenje uticaja kulturnog obrazovanja je deo šireg imperativa merenja uticaja, blagodeti i isplativosti ulaganja u javnom sektoru. U okviru ovog trenda, koji bismo takođe mogli povezati sa neoliberalnim politikama, javni sektor treba da prisvaji prakse privatnog – da ponudi merljive argumente za sopstveno finansiranje po principu *cost-benefit* analize.

Uticaji umetničkog i kulturnog obrazovanja dece

Jedna od ključnih pretpostavki kulturnog obrazovanja dece u okviru levičarskih i socijal-demokratskih politika jeste da omogućiti **ravnopravnije učešće u kulturnom životu**, pa tako i u čitavom društvu. Kao što smo videli, pretpostavka je da izloženost visokoj kulturi u okviru školskog programa (i kroz saradnju sa kulturnim organizacijama) može da nadomesti razlike u kulturnoj participaciji porodica iz kojih deca dolaze. Dakle, bez obzira da li ih roditelji vode na predstave, koncerte i izložbe, veruje se da će posete ustanovama kulture i časovi muzičkog i likovnog moći da izgrade kulturne kompetencije i navike kod dece koje su značajne za njihov dalji razvoj i pronalaženje mesta u društvu.

U našem kontekstu ovakva istraživanja su retka, a socijalističko nasleđe još uvek kao posledicu ima da gotovo sva deca prolaze kroz isti nastavni program u osnovnoj školi, odnosno da sva deca imaju priliku da se u toku obaveznog obrazovanja susretnu sa umetničkim predmetima. U zemljama kao što je SAD međutim, deca i njihovi roditelji u skladu sa mogućnostima i preferencijama biraju škole i predmete, te je pristup kulturnom obrazovanju izrazito nejednak. To je ujedno razlog da se mnoga istraživanja poslednjih trideset godina bave pitanjem kakve su posledice ove nejednakosti. Taj kontekst, iako stran i udaljen, omogućava nam da posmatramo neke fenomene i upoznamo se sa nekim društvenim mehanizmima.

Naime, istraživanja pokazuju da je uticaj kulturnog obrazovanja u školi i onog koje se dešava u saradnji škola i ustanova kulture mnogo manji nego što se čini.²⁶ Ukoliko se uzmu u obzir i izloženost visokoj kulturi u porodičnom ambijentu i u školi, prvi faktor je osetno značajnija determinanta buduće kulturne participacije. To ne znači nužno da deca navike koje su nasledila u porodici teško menjaju u toku života – pre se radi o tome da porodica oblikuje i kulturne prakse dece i njihove izbore u domenu obrazovanja koje značajno utiču na kulturne prakse. Dakle, obrazovanje jeste važno za izgradnju kulturnih navika, ali onda kada je ono dodatno podržano porodičnim uslovima, izborom obrazovnog puta, izborom zaposlenja i kretanjem pojedinaca u društvenim grupama koje su naklonjene kulturnoj participaciji u visokoj kulturi. U suprotnom, efekti kulturnog obrazovanja lako se gube. To znači da rad sa decom mora da se shvati što šire, da uključuje porodice i vršnjake i da se nastavi u toku čitavog života.

²⁶ Vidi više u Nagel, op.cit.

Osim učešća u kulturnom životu, u okviru ovog političkog usmerenja, važan temelj kulturnog obrazovanja je pretpostavka da ono doprinosi **uspehu u školi i odnosu prema školi**. Kako Asocijacija za unapređenje umetničkog obrazovanja navodi, deca koja imaju više sati umetničkog obrazovanja ređe odustaju od škole i imaju bolji uspeh.²⁷ Ovim istraživanjima možemo dodati niz drugih koja se bave različitim aspektima **kognitivnog razvoja dece**. U ovom domenu, nalazi istraživanja su takođe veoma raznoliki. Pretpostavka je da deca koja učestvuju u umetničkim projektima više od svojih vršnjaka, ostvaruju bolje rezultate u drugim oblastima kao što su prirodne nauke, matematika ili jezik.

U jednom od projekata, istraživači su zaključili da od deset posmatranih korelacija između umetničkih i neumetničkih kompetencija, postoji jasna veza samo između tri: slušanje muzike i prostorno-vremensko rezonovanje, sviranje muzičkog instrumenta i prostorno rezonovanje i pozorišne veštine i jezik.²⁸ Druge veze kao što su one između muzike i matematike, plesa i čitanja, vizuelnih umetnosti i čitanja ili sviranja i kreativnosti i drugih nisu utvrđene. Zapravo je sasvim očekivano da određene umetničke veštine razvijaju kognitivne sposobnosti koje učestvuju u usvajanju i praktikovanju tih veština. Međutim, istraživanja su donekle saglasna²⁹ da je upitno zbog čega se uopšte očekuje pozitivan doprinos recimo slikanja matematici, ako se obrnuto ne očekuje. Umetničko obrazovanje sasvim sigurno ima mesto u spektru drugih veština, ali nije magično.

Drugi aspekti psihičkog razvoja dece takođe figuriraju u istraživanjima kulturnog obrazovanja. Prema nekim istraživanjima, učešće dece u različitim umetničkim procesima, naročito kada su ona ključni akteri, odnosno kada se bave umetnošću, može da podstakne i njihov **emocionalni razvoj**. Sviranje muzike recimo doprinosi jačanju „koncepta sopstva“ (self-concept) koji podrazumeva samopoštovanje, samopouzdanje i samosvest prema jednom od istraživanja.³⁰ Bavljenje pozorištem ili drugim kolektivnim umetničkim delatnostima doprinosi razvoju socijalne inteligencije i empatije. Zajednički rad na pripremi predstave sasvim očekivano doprinosi tome da deca postaju osetljivija na stavove, emocionalna stanja i mišljenje svojih vršnjaka.

U okviru neoliberalnih politika, ključna pretpostavka i cilj kulturnog obrazovanja je-

27 Fowler, C. B. (2001). *Strong arts, strong schools: The promising potential and shortsighted disregard of the arts in American schooling*. Oxford University Press, USA.

28 Torff, B. (1994). Evaluation of Wolf Trap Institute for early learning through the arts: Annual reports 1991-92 and 1992-93. Harvard Project Zero, Cambridge, Massachusetts.

29 Vidi više u: Winner, E., T. Goldstein and S. Vincent-Lancrin (2013), *Art for Art's Sake?: The Impact of Arts Education*, Educational Research and Innovation, OECD Publishing.

30 Trusty, J., & Oliva, G. M. (1994). The Effect of Arts and Music Education on Students' Self-Concept. *Update: Applications of Research in Music Education*, 13(1), 23-28.

ste izgradnja **kreativnih i inovacijskih veština**. Ideja je da bavljenje umetnošću ne unapređuje samo umetničke veštine, već da ono razvija i čitav niz veština kao što su precizno posmatranje, zamišljanje, eksploracija, izražajnost i istrajnost. Kako su ove veštine važne i za druge kreativne procese, zaključak je da je bavljenje umetnošću važan deo kreativnog obrazovanja. U praksi, ova istraživanja posmatraju na koji način bavljenje umetnošću u školi doprinosi tome da deca na testovima kreativnosti imaju bolje rezultate. Istraživanja pokazuju raznolike rezultate i veoma su skeptična povodom ovog jednostavnog zaključka.³¹ Kao prvo, teško je meriti kreativnost. Kao drugo, bavljenje umetnošću, a još više podučavanje umetničkih veština, ne mora nužno da bude kreativno. Drugim rečima, ako se u učionici deca podstiču da eksperimentišu, isprobavaju i izlaze iz kruto zadatih okvira učenja, onda bavljenje umetnošću itekako doprinosi razvoju kreativnosti. Ono što ostaje kao pitanje bez odgovora, jeste da li isti pristup podučavanju istorije, geografije ili sporta takođe može da razvija kreativnost?

Za kraj ovog kratkog pregleda istraživanja pozitivnih uticaja kulturnog obrazovanja, važno je da napomenemo da je važno da ih sve uzmemo sa značajnom dozom rezerve. Mnoga od njih sprovedena su kao deo zagovaračkih kampanja i baziraju se na anegdotskim zapažanjima koja iznedravaju ove uvide i potvrđuju neke uticaje. Kao takva, ona ne mogu da ponude validne naučne dokaze. Druga su studije slučaja i ne znamo kako se isti fenomen ponaša u drugačijem kontekstu, recimo u Srbiji. Ukoliko su pak kvantitativna po svojoj prirodi i obuhvataju širi segment društva, jako je teško izolovati raznolike uticaje i razumeti šta se zapravo dobija kao nalaz. Kako možemo da znamo da ta deca nisu istovremeno išla u bolje škole, da nisu imala veći koeficijent inteligencije, da nisu imala iz ko zna kojeg razloga bolji odnos ka školi, da nisu imala veću podršku roditelja, rodbine i prijatelja za rad u školi ili da nisu bila uspešna zbog nekakvog unutarnjeg poriva ili iz inata?

Jedno istraživanje koje je sprovedeno u Americi i koje je na sličan način zaključilo da je uticaje teško meriti i da su dokazi često nepouzdati, našlo se pod velikim napadom direktora škola, pedagoga i kulturnih delatnika, jer je protumačeno kao pokušaj da se borba za pristup kulturi i obrazovanju obesmisli. Međutim, ovde se ne radi o osporavanju potrebe kulturnog obrazovanja, već o nizu pitanja o samoj prirodi ovih istraživačkih poduhvata. Da li moramo da merimo uticaje i da li ih jednako merimo i za druge predmete kao što su matematika ili biologija? Da li je javno ulaganje opravdano samo ako postoje dokazi za uticaje? Da li postoje drugi načini zagovaranja koji neće uključiti istraživanja koja treba da potvrde programske argumente? I konačno, da li naučni dokazi garantuju nekakvu promenu u finansiranju?

31 Vidi šire u: Winner, Goldstein, Vincent-Lancrin op.cit. Zanimljivo, postoji više naučnih dokaza da ples razvija kreativnost od uobičajenih kreativnih veština poput slikanja ili crtanja. Naravno, više dokaza ne znači i više istine, ali još jednom ukazuje na potrebu izlaska iz uobičajenih okvira.

Saradnja škola i kulturnih organizacija

Kao što smo videli do sada, postoje različiti politički, socijalni i psihološki razlozi zbog kojih se saradnja između škola i kulturnih organizacija podstiče i zbog kojih se dečija kulturna participacija zagovara, meri i analizira. Na ovu listu razloga treba dodati i razloge koji se pre svega odnose na same organizacije koje učestvuju u saradnji. Oni su na različite načine u sprezi sa prethodnim razlozima i sa njima čine celovit mozaik uticaja koji oblikuje konkretne projekte saradnje. U nastavku ćemo pogledati neke od tih razloga, da bismo potom sagledali različite prepreke i prakse, kao i preporuke date na kraju ove publikacije, a koje mogu da posluže kao inspiracija i usmerenje organizacijama koje su u potrazi za načinima da unaprede ovakve saradnje.

Pozitivni uticaji saradnje

Kako u istraživanju na ovu temu autori navode, iz ugla škola, postoji razumevanje da je „jedini način da se deca sprema za društvo budućnosti, da budu edukovana u današnjem društvu“, odnosno da u njemu aktivno učestvuju kroz različite programe, susrete i aktivnosti.³² Upravo iz tog razloga, pedagozi aktivno rade na brisanju granica između školskog prostora i vremena i vanškolskih aktivnosti. U Holandiji, čak 91.9% škola koje su učestvovala u pomenutom nacionalnom istraživanju ostvaruju saradnju sa kulturnim ustanovama.

Koristi koje škole ostvaruju kroz saradnju su brojne.³³ Kao prvo, kroz saradnju sa stručnjacima koji rade u kulturnim organizacijama i ustanovama, škole su u prilici da unaprede program rada i kvalitet rada na umetničkim predmetima koji tako postaju zanimljiviji i atraktivniji deci. Istovremeno, kvalitetna saradnja doprinosi i razvoju nastavnog osoblja. Nastavnici kroz saradnju sa drugim edukatorima isprobavaju nove tehnike i metode rada i usvajaju nova pedagoška znanja i veštine. Rad sa decom u drugačijem ambijentu može da omogući nastavnicima sagledavanje učenika/ka u drugačijem kontekstu i bolje razumevanje njihovog ponašanja i razmišljanja. Konačno, nastavni kadar u susretu sa drugim stručnjacima usvaja nove poglede na sopstvenu disciplinu i u prilici je da prati nova dešavanja unutar svoje struke. Osim koristi za pedagoge, i za školu kao ustanovu može biti od velikog značaja da se povezuje sa kulturnim organizacijama koje su deo šire zajednice i da, kroz zajedničke programe i projekte s javnim ustanovama i organizacijama u kulturi, jača svoju reputaciju i na taj način.

³² Vermeersch, L., Vandenbroucke, A. (2014). *Schools and cultural organisations. Natural partners in art and cultural education (ACE)?* *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, str. 1035.

³³ Za više detalja videti: Robinson, K. (2001). *All our futures: Creativity, culture and education*. Sudbury: DfEE.

Što se tiče đaka, verovatno najznačajnija promena u odnosu na časove likovnog ili muzičkog vaspitanja u školi jeste što je učenje u okviru kulturne organizacije kontekstualizovano, dešava se u prostoru koji nije obrazovni i uključuje različite nove uvide i poglede. U takvom ambijentu, đacima se nudi mnogo širi spektar materijala i širi krug sagovornika od kojih se može učiti ili sa kojima se mogu razmenjivati pogledi. Diskutovati originalnu sliku u punoj veličini umesto reprodukcije u udžbeniku, pričati sa piscem ili spisateljicom umesto čitati njegovu ili njenu biografiju, gledati film na velikom platnu, čuti izvođenje muzičkih dela uživo i razgovarati sa muzičarima i dirigentima, šetati kroz garderobe pozorišta i posmatrati probu – sve su ovo iskustva koja su nedostupna u okviru škole, a koja mogu u značajnoj meri promeniti doživljaj umetničkog stvaralaštva i učiniti ga živim i bliskim.

Prema nekim istraživanjima,³⁴ đaci doživljavaju izlaganja kustosa i umetnika življim i „strastvenijim” od nastavnika i nastavnica na koje su naučili, a prostor muzeja, pozorišta, biblioteka i galerija „realnijim” od škole koju mogu da dožive kao izolovan prostor. Ma koliko se ovo moglo osporavati konkretnim slučajevima, može se prihvatiti da razlike u pristupu određenoj temi mogu da donesu pozitivne efekte, te da neka deca koja nisu zainteresovana za umetnost u školi mogu postati zainteresovani u muzeju ili neke teme koje nisu zanimljive u učionici to postaju u biblioteci.

Kada se govori o blagodeticima koje kulturne organizacije imaju od saradnje, najčešće se pominje pridobijanje nove publike. Svakako da posete od strane školske dece jesu važan kanal razvoja publike. Ukoliko se deca osećaju prijatno, ukoliko za prostore, doživljaje i ljude iz tih ustanova i organizacija vezuju lepa sećanja, za očekivati je da će u toku odrastanja i nakon toga biti privrženi toj organizaciji i možda postati i stalna publika. Isto tako, ukoliko se saradnja ne svodi samo na posetu, već su u pitanju radionice, događaji i druge aktivnosti, za očekivati je i da će na nekim od tih dešavanja učestvovati i roditelji, starija braća i sestre, rodbina i prijatelji, što značajno širi krug posetilaca ustanove. Na ovaj način organizacije mogu ne samo da dođu do nove publike i ne samo da predstavljaju sebe kao autoritet u nekoj oblasti, već i kao prostor susretanja, razmene, učenja i kreativnog izražavanja što u nekim slučajevima značajno menja reputaciju ustanove.

Međutim, tu su i druge moguće koristi saradnje ukoliko se ona promišlja i sprovodi kvalitetno. Škole i ustanove kulture mogu zajedno razvijati programe i projekte na kojima će učestvovati stručnjaci raznovrsnih kompetencija što obema ustanovama može ojačati kapacitete. Isto tako, i drugi resursi se mogu deliti – kao što su kontakti i iskustva sa medijima, privrednim organizacijama, donatorima i donosiocima odluka.

34 Vidi širi pregled u: Vermeersch & Vandenbroucke (2014) op.cit.

Konačno, zaposlenima u kulturnim ustanovama saradnja sa školama može biti takođe prilika da unaprede svoja pedagoška, kustoska i prezentacijska znanja i veštine, kao i da upoznaju novu publiku i testiraju metode rada, medijacije, izlaganja i animacije.

Prepreke u saradnji

Iako je saradnja škola i ustanova kulture u porastu, to ne znači da se svi procesi saradnje odvijaju bez problema. Kada se radi o saradnji dve ili više organizacija koje imaju značajno različite načine i programe rada i različite ciljeve, njihovo usklađivanje nije uvek lako. Najčešći problemi dešavaju se upravo u domenu međusobnog usklađivanja. Ukoliko kulturne ustanove preterano kruto posmatraju ono što mogu da ponude deci – samo posetu stalnoj postavci i uobičajenu interpretaciju, posetu predstavama koje su na repertoaru ili učešće na već zakazanim programima – malo je verovatno da će se takav sadržaj uklopiti u nastavni program i da će deci biti posebno zanimljiv. Sa druge strane, nastavnici/ce takođe mogu biti kruti u insistiranju na pokrivanju usko shvaćenog nastavnog programa, ne samo u pogledu tema, već u i pogledu vremena koje se izdvaja i metoda rada koje se primenjuju.

Pre nego što se kontakt i saradnja uopšte desi, mogući su takođe brojni problemi i prepreke. Neretko, obe strane nisu jasne u definisanju svojih potreba i resursa koje nude. Kulturne organizacije u nekim slučajevima ne poznaju nastavne programe i obrazovne potrebe i očekivane ishode školskog programa. Takođe nisu dovoljno inovativne i aktivne da predlože i jasno obrazlože koje su to blagodeti koje škola, nastavnici i deca mogu imati od posete i saradnje. Sa druge strane, škole ne nude jasne smernice kakvi su to obrazovni programi za kojima imaju potrebe.

Češće, saradnje otpočinu dobro, ali se ne nastavljaju i ne razvijaju. Razloga za prestanak saradnje ima mnogo: nedovoljna zainteresovanost bilo koje od strana, nedovoljno vremena za održavanje saradnje, promene u rukovodstvu ili među zaposlenima što zahteva ponovno uspostavljanje kontakta i drugo. U svim ovim slučajevima ne dolazi do izgradnje poverenja između organizacija, kao ni između dece i organizacija u kulturi. Nekada saradnja može i da se nastavi, ali ne dolazi do razvoja i unapređenja saradnje. Isti, oprobani programi sprovode se po uhodanom režimu, evaluacije programa se ne rade valjano i ceo poduhvat postaje rutinski. To u značajnoj meri onemogućava brojne koristi koje smo videli u prethodnom delu, kao što su eksperimentisanje sa novim metodama, povezivanje sa srodnim strukama i slično.

Umesto zaključka – kada deca zaista učestvuju?

Svi projekti, programi i proglasi koji se odnose na učešće dece u kulturnom životu i šire u društvu, podrazumevaju da je to učešće u najboljem interesu pre svega dece, bez obzira na to da li se ta korist ogleda u razvoju kritičkog mišljenja, kreativnih veština, morala, socijalne inteligencije i saosećanja, ili sličnog. Međutim, mnogi procesi koji se nazivaju participativnim nakon bliže inspekcije pokazuju znake neobazrivosti, prakse isključivanja i manipulacije, ili ukazuju na zabrinjavajuće pretpostavke o sposobnosti ili uputnosti dece da donose sudove i odlučuju za sebe. Zbog toga je važno posedovati neku vrstu alata za evaluaciju ovakvih programa spram toga na koji način su deca uključena u njih i kakve pretpostavke njihovih potreba, kapaciteta i interesa ih oblikuju.

Jedan od alata na koji ćemo se pozivati ovde je Hartova lestvica participacije, pripremljena za potrebe UNICEF-ovog programa,³⁵ koja može biti upotrebljena i za evaluaciju i programiranje sadržaja za decu u okvirima kulturnih programa. Lestvica je podeljena na dva dela – donji, u kojem se nalaze načini uključivanja dece koji nisu odista participativni i demokratski i gornji, u kojem se nalaze oblici učešća u kojima deca preuzimaju ili dobijaju izvestan nivo autonomije odlučivanja i moći da oblikuju proces u skladu sa sopstvenim mišljenjem.

Ono što razdvaja ova dva dela lestvice jeste niz kriterijuma koji, ukoliko nisu zadovoljeni, ukazuju na prividnu participaciju. Na prvom mestu među kriterijumima se nalazi razumevanje namera projekta ili programa u kojem učestvuju. Pored toga, deca znaju ko je i zašto doneo odluku o njihovom učešću. Deca u predloženom programu imaju smislenu ulogu, odnosno nisu puka dekoracija i konačno, nakon što su spoznala sve prethodno, deca samostalno donose odluku o svom učešću, odnosno, saglasna su sa istim.

Ukoliko ovi kriterijumi nisu zadovoljeni, prema Hartu, mi zapravo govorimo o **manipulaciji**, kao najnegativnijem pojmu na lestvici, **dekoraciji** ili **tokenizmu**. Pod manipulacijom se podrazumevaju različiti procesi u kojima neke faze ili aspekti programa nisu jasno i otvoreno komunicirani sa učesnicima, u ovom slučaju decom. Primer koji autor navodi čini se veoma prisutnim: lokalni donosioci odluka pokreću projekat uređenja parka i uključuju decu tako što ih pitaju da nacrtaju svoju viziju parka. Ti crteži se potom preuzimaju i nakon nekog vremena niče park u čijoj promociji se navodi da je

³⁵ Vidi opširnije u: Hart, R. (1992). *Children's participation - from tokenism to citizenship*. Florence, Italy: UNICEF International Child Development Centre.

usklađen sa „dečijom vizijom“. Deca nisu od početka bila upoznata sa načinima korišćenja njihovih crteža, nisu dobila nikakvu povratnu informaciju o recepciji i upotrebi njihovih radova, niti su učestvovala u selekciji radova koji su relevantniji ili ne. Dakle, crteži su puka iluzija njihove uključenosti.

U vezi s tim je i oblik uključivanja koji autor naziva dekoracijom, a u okviru koje se prikazi dece koja podržavaju određeni projekat koriste bez stvarnog razumevanja od strane dece o kakvom se projektu radi i kakve vrednosti on sa sobom nosi. Deca se u tim slučajevima svode na nivo simbola ili predmeta koji bi trebalo da legitimise sprovođenje tuđeg interesa koji može, ali i ne mora biti u skladu sa interesima dece i njima bližnjih.

Konačno, pod tokenizmom se podrazumevaju prakse u okviru kojih se određena deca, uglavnom ona koja su u stanju da jasno artikuliraju i iznesu neku ideju, pozivaju da zastupaju „dečiji pogled“ na neko pitanje, bez prethodnog temeljnog upoznavanja sa implikacijama takvog istupanja u javnost, kao i bez širih konsultacija sa vršnjacima koje implicitno zastupaju. Ovde se dolazi do čestog problema u radu sa decom, koji uključuje pretpostavku da su sva deca ista i da je svako dete u stanju da iznedri nekakav (posve imaginarni) univerzalni pogled dece. Ova vrsta sažimanja raznolikosti dečijih pogleda na društvenu stvarnost zapravo implicira naivnost i bezinteresnost dece i oduzima im subjektivnost koja uvek i svuda podrazumeva različitost mišljenja i osećanja i pravo na odstupanje od univerzalnosti grupe.

Ukoliko bismo za ovakvim lošim primerima tragali u domenu kulturne participacije dece, sigurno bismo mogli da ih pronađemo u dečijim festivalima na kojima deca recituju tekstove koje ne razumeju, nose zastave koje nisu birala i izvode plesove i muzičke numere čiju političku dimenziju ne mogu da naslute; u izložbama dečijih radova u kojima se deca ne bave pitanjima i temama koje su njima od značaja, već radovima čija je osnovna funkcija površna oduševljenost talentom ili koloritom radova; u medijskim nastupima dece u kojima se olako donose zaključci o tome šta sva deca ovog sveta misle i osećaju i slično. Zbog toga je važno da programi u kojima učestvuju deca uvažavaju individualnost svakog deteta i njihovo pravo i sposobnost donošenja odluka.

U gornjim delovima lestvice, Hart ukazuje na različite faze i aspekte programa i projekata u okviru kojih deca mogu da zauzmu aktivnu ulogu. Jedan od važnih aspekata je upoznatost sa svim raspoloživim informacijama o nekom programu ili projektu. Programi mogu biti inicirani od strane odraslih i većina odluka može biti doneta na istom mestu, ali ono što je minimum za ostvarenje participacije jeste razumevanje ključnih aspekata programa i dobrovoljnost učešća. Kako se krećemo ka vrhu lestvice, tako i druge aspekte odlučivanja preuzimaju deca. Najpre, to je mogućnost usmeravanja

programa u skladu sa svojim interesima. Na ovom nivou, odrasli još uvek donose sve ključne odluke i iniciraju proces, ali sve važne odluke donose se sa aktivnim i svesnim učešćem dece. Prelomni momenat u lestvici je kada deca sama iniciraju projekat. Ovakvi slučajevi zahtevaju i posledica su dugoročnog rada sa decom koja kroz proces spoznaju svoje potrebe i otkrivaju načine njihovog ostvarivanja. Kako grade poverenje u sebe i u okruženje, tako preuzimaju sve više odgovornosti i dolaze u situaciju da predlažu načine i metode rada. Na samom vrhu lestvice nalaze se projekti u kojima je uloga odraslih da konsultuju decu i nude im raspoložive informacije i resurse, ali su deca ta koja iniciraju, oblikuju i usmeravaju proces kroz svoje procese odlučivanja.

Ukoliko se vratimo na pitanje saradnje škola i ustanova kulture, participativni proces podrazumevao bi: da su deca ta koja biraju kada, kako i da li se saradnja odigrava; sa kojim ustanovama; na kojoj vrsti programa; koje forme stvaralaštva će biti primenjene; koje teme će se obrađivati i kroz kakav proces će se stvarati; gde, kada i za koga će se organizovati prezentacije; ko će i na koji način javno tumačiti radove i prezentovati raznolike interese i pozicije članova grupe; konačno, ko će imati pristup radovima ili zapisima nakon što su proizvedeni i prezentovani. Ukoliko ovi aspekti nisu prisutni, otvara se pitanje da li su deca onda zaista aktivni učesnici ili su dekoracija nekog procesa koji nastoji da se prikaže kao namenjen deci, a u stvari pre svega doprinosi ostvarenju interesa onih koji ga iniciraju i usmeravaju.

Nivoi participacije dece naravno idu rame uz rame sa uzrastom dece i njihovim psihičkim razvojem. Međutim, ključno pitanje ovde nije da li deca mogu da donose neke odluke. Pitanje je šta je urađeno da se deca osnaže i obuče da odluke donose u datim okvirima. Ključan uvid ovde je da psihološki razvoj otvara mogućnosti za aktivnije učešće, ali i da aktivnije učešće podstiče psihički razvoj i preuzimanje odgovornosti. Ukratko, odgovornost svih donosilaca odluka koji oblikuju procese uključivanje dece u kulturni život jeste da omoguće i podstaknu prenos odgovornosti i moći sa sebe na decu.

II FORMALNO-PRAVNI OKVIR

Pravo deteta na kulturu kroz kulturu dečjih prava

Razumevanje kognitivne, fizičke i emotivne razvojne prirode i ranjivosti deteta i, s njima u vezi, nemogućnosti da se deca samostalno bore za svoj položaj, dovode do začetka ideje o zaštiti i unapređenju prava deteta tokom i neposredno posle Prvog svetskog rata. Do formalnog uvažavanja posebnosti dečjih prava dolazi 1924. god., kada se, utemeljenjem Ženevske deklaracije o pravima deteta, uspostavljaju osnovni pravci njihovog daljeg promišljanja i razvoja, sve do usvajanja Konvencije o pravima deteta (Konvencija), 1989. godine.³⁶ Ova Konvencija međunarodni je instrument koji obuhvata integralni opseg ljudskih prava i obavezuje države potpisnice na njihovu primenu. Republika Srbija ugovornica je Konvencije o pravima deteta po osnovu sukcesije, od 2001. godine.

Kulturna prava, precizirana zasebnim međunarodnim deklaracijama, konvencijama i sporazumima, odnose se na svakoga - odraslu osobu, isto kao i na dete. Brojni međunarodni instrumenti obuhvataju prava koja se prepoznaju kao specifično kulturna, ali priznaju i važnu kulturnu dimenziju ostalih ljudskih prava - građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih. Friburškom deklaracijom o kulturnim pravima prepoznate su sledeće grupe kulturnih prava: identitet i kulturno nasleđe; sloboda izbora i identifikacije s jednom ili više kulturnih zajednica; pristup i učešće u kulturnom životu; obrazovanje i usavršavanje; adekvatna informisanost i komunikacija; kulturna saradnja. Bilo da se definišu pojmom *pravo* ili *sloboda*, kulturna prava istovremeno predstavljaju i prava, i slobode, i obaveze.³⁷

Kulturna prava sastavni su deo prava čoveka koja su univerzalna, neraskidiva i međusobno zavisna.

Univerzalna deklaracija UNESCO-a o kulturnoj raznolikosti, iz člana 5

³⁶ Hronološki, međunarodnopravni dokumenti koji tretiraju dečja prava su sledeći: *Ženevska deklaracija o pravima deteta* (Liga naroda, 1924.), *Deklaracija o dečjim pravima* (UN, 1959.), *Konvencija o pravima deteta* (UN, 1989.). Konvencija o pravima deteta takođe sadrži i tri opciona protokola: o učešću dece u oružanim sukobima, o trgovini decom, dečjoj prostituciji i pornografiji (oba usvojena 2000.g.), kao i o komunikacijskim (žalbenim) procedurama, iz 2011. g.

³⁷ *Cultural Rights: Actual Situation and List of Rights, Synthesis Document*, Observatory of Diversity and Cultural Rights, 2010.

Domen kulturnih prava deteta, njihovo značenje i primena, nedeljivi su u odnosu na višestruke aspekte građanskih, političkih, ekonomskih i socijalnih prava. Za sveobuhvatno razumevanje i interpretaciju ovog segmenta prava deteta, neophodno bi bilo obuhvatiti i razmatranja svih kulturnih, kao i prava s njima u vezi, koja su sadržana u međunarodnim instrumentima. U tom smislu ova analiza ima uži fokus, s obzirom da tretira **pravo deteta na učešće u kulturnom životu**, prema Konvenciji o pravima deteta. Uvažavajući nedeljivu prirodu ljudskih prava, analiza takođe referira na relevantne članove u Konvenciji, koji se odnose kako na specifične okolnosti, tako i na potpunije razumevanje međuzavisnosti drugih dečjih prava i prava na učešće u kulturi i umetnosti.

Pristup i učešće dece u kulturnom životu prema Konvenciji o pravima deteta

Distinktivni pojam prava deteta na pristup kulturnim i umetničkim sadržajima i učestvovanja u njima relativno je nov koncept, koji se prvi put uvodi u domen dečjih prava upravo u Konvenciji o pravima deteta.³⁸ U kontekstu Konvencije, uz uvažavanje tradicija i kulturnih vrednosti u odnosu na skladan razvoj deteta, što je naglašeno u preambuli, kulturna prava tretiraju se kroz zasebne članove. Pored prava na igru, odmor i rekreaciju, član 31 tretira učešće deteta u kulturi i umetnosti.

Države članice priznaju pravo deteta na odmor i slobodno vreme, na igru i rekreaciju koja odgovara uzrastu deteta i slobodno učešće u kulturnom životu i umetnosti.

Države članice poštuju i unapređuju pravo deteta na puno učešće u kulturnom i umetničkom životu i podstiču pružanje odgovarajućih i jednakih mogućnosti za kulturne, umetničke, rekreativne i slobodne aktivnosti.

Konvencija o pravima deteta, član 31

Komitet za prava deteta³⁹ ističe da su svi elementi ovog člana u međusobnoj vezi i da jedan drugog osnažuju. Realizacija člana 31 od suštinske je važnosti za kvalitet detinjstva, za optimalan razvoj, osnaživanje, ali i za ostvarivanje drugih prava deteta.

³⁸ Deklaracija o dečjim pravima iz 1959, proklamovala je da deci treba „obezbediti pune mogućnosti za igru i rekreaciju“, bez konkretnog pominjanja kulture. Ovaj princip Deklaracije smatra se začetkom razvoja i kasnijeg uvođenja posebnog prava deteta koje se odnosi na kulturu i umetnost.

³⁹ Komitet za prava deteta UN-a je telo, zaduženo za monitoring implementacije Konvencije o pravima deteta od strane država članica, koje čini 18 nezavisnih eksperata. Ref: Generalni komentar o primeni člana 31.

Pristup se obično opisuje kao bazični uslov za ljude da učestvuju u društvu kao njegovi članovi sa punim pravima i obavezama.

Participacija je u osnovi vezana za pristup. Definisanje učešća u kulturnom životu ne zavisi samo od toga kako se gleda na participaciju, već i od toga kakvo je razumevanje pojma kulturni život. Participacija u kulturnom životu može značiti i mogućnost da se da glas u procesima odlučivanja, za izražavanje mišljenja, za kreativno izražavanje, ili za uživanje u raznolikim kulturnim doživljajima. Učešće u kulturnom životu doprinosi jednakim mogućnostima.

Annamari Laaksonen: *Access, participation and cultural provision in the context of cultural rights in Europe*

Formulacijom člana naglašena je reč participacija, koja sama po sebi označava **neophodnost obezbeđenja uslova za aktivno učešće**⁴⁰ deteta u kulturnom životu. Ovo pravo odnosi se i na decu kao publiku i na decu kao kreativne stvaraoce i njihovo učešće u kulturi. Na osnovu jednakih mogućnosti, država je obavezna da obezbedi pristup kulturnim i umetničkim sadržajima deci kao primaocima/uživaocima tih sadržaja. Pod pristupom se podrazumevaju i **dostupnost** kulturnih sadržaja (postojanje kulturne infrastrukture/ponude), i njihova **adekvatnost** (za uzrast, sferu interesovanja deteta – raznovrsnost ponude, i sl.), ali i **pristupačnost** sadržaja (odsustvo fizičkih, ekonomskih, jezičkih, i svih ostalih barijera) za različite grupe dece. Pristup takođe podrazumeva i pristup kulturnim sadržajima za odrasle, osim ukoliko se procenjuje da bi konkretni sadržaji, zbog neprikladnosti, mogli psihički naštetiti detetu. S druge strane, težište reči **učešće** u odnosu na kulturni život u članu 31 stavlja se na mogućnosti koje se pružaju deci, kao kreativnim stvaraocima, za izbornu, kreativno angažovanje u kulturnim/umetničkim/kreativnim aktivnostima. Ovaj aspekt takođe podrazumeva da se detetu omogućava da pruži vlastiti doprinos „duhovnim, materijalnim, intelektualnim i emocionalnim izražajima kulture i umetnosti, a time razvoju i transformaciji društva kojem on ili ona pripada“.⁴¹

Učešće deteta u kulturi i umetnosti u sinergiji s ostalim dečjim pravima

Za adekvatno razumevanje prava na pristup i učešće deteta u kulturi i umetnosti, definisanog članom 31 Konvencije, njegovih višeslojnih dimenzija i značenja, poštovanja,

⁴⁰ Više o nivoima participacije deteta videti u prvom delu publikacije u delu *Umesto zaključka – kada deca zaista učestvuju?*

⁴¹ *General comment No. 17 (2013) on the right of the child to rest, leisure, play, recreational activities, cultural life and the arts (art. 31)*

zaštite, kao i za monitoring nivoa njegovog poštovanja i realizacije, neophodno je da se ovaj član razmatra u sinergiji s ostalim relevantnim dečjim pravima. Pored vodećih principa Konvencije, koji su transversalni (princip nediskriminacije; princip najboljeg interesa deteta; pravo na život, opstanak i razvoj; uvažavanje mišljenja deteta), treba imati u vidu i slobodu mišljenja, pravo na pristup informacijama, te pravo na obrazovanje, o kojima će biti reči u daljem tekstu. Uz ta prava, pristup i participacija deteta u kulturnom životu ne mogu se odvojiti od slobode udruživanja (uključujući članstvo u društvenim, kulturnim, sportskim i ostalim organizacijama),⁴² prava na najviši standard zdravlja⁴³ i prava na životni standard koji odgovara fizičkom, mentalnom, duhovnom, moralnom i socijalnom razvoju deteta.⁴⁴

Vodeći principi Konvencije

Četiri člana Konvencije smatraju se njenim osnovnim principima i sva ostala prava koja propisuje Konvencija o pravima deteta treba posmatrati kroz prizmu tih, vodećih principa. Stoga i validna interpretacija člana 31 nalaže da se pravo na pristup i učešće u kulturnom životu i umetnosti posmatra u svetlu ovih načela:

- **Najbolji interes deteta** - mada se ovaj princip često interpretira u odnosu na decu iz najugroženijih kategorija, integralni pristup tumačenju Konvencije podrazumeva da se najbolji interes deteta mora uzeti u obzir u svim odlukama, postupcima i aktivnostima koje se tiču deteta. Prevedeno na domen kulturnih politika, a da bi se osiguralo poštovanje najboljeg interesa deteta, on mora biti uzet u obzir kako pri formulaciji strategija, politika i akcionih planova, tako i pri određivanju budžeta, na svim nivoima, od lokalnog do nacionalnog.
- **Pravo na život, opstanak i razvoj** - koncept razvoja u Konvenciji ne podrazumeva odrastanje i sazrevanje samo kao pripremu za život odrasle osobe, već se odnosi na obezbeđivanje optimalnih uslova za detetov život, upravo u periodu detinjstva. Naglašavajući holističku prirodu Konvencije, stručnjaci u oblasti dečjih prava u najužu vezu s ovim principom dovode pravo na zdravlje, na životni standard, na obrazovanje i – pravo na kulturu i umetnost. Time se prepoznaje suštinska uloga koju Konvencija daje učešću deteta u kulturi i umetnosti u razvojnom dobu. Sve mere koje se preduzimaju u implementaciji člana 31 moraju imati u vidu razvojnu prirodu deteta.
- **Uvažavanje dečjeg mišljenja u pitanjima koja se deteta tiču** - Konvencija tretira dete kao ravnopravnog aktera u primeni i poštovanju prava i, od momenta kada je dete zrelo za formulisanje i artikulisanje svog mišljenja, nalaže da se njegovo/njeno mišljenje na adekvatan način zatraži i uvaži. Primena ovog principa

⁴² Član 15 Konvencije o pravima deteta.

⁴³ Član 24 Konvencije o pravima deteta.

⁴⁴ Član 27 Konvencije o pravima deteta.

podrazumeva aktivno uključivanje dece u sve aspekte procesa koji se njih tiču. Adekvatno uključivanje deteta stoga je neophodno u odnosu npr. na kulturne politike i njihovu (participatornu) formulaciju, ali i na nivou praksi, mišljenje dece treba uzeti u obzir pri razvijanju kulturnih programa, projekata i aktivnosti za njih i sa njima, kao i u evaluaciju istih.

- **Princip nediskriminacije** - svako pravo odnosi se na svako dete, bez razlike i ni jednom detetu prava ne mogu biti uskraćena, ni po jednom osnovu. Poštovanje i realizacija prava na pristup i učešće u kulturi i umetnosti najugroženija je upravo kod najranjivijih grupa dece i, da bi se jaz u primeni njihovog prava na kulturni život smanjio, jednakim prilikama dece iz osetljivih i marginalizovanih grupa moraju se dati i posebna pažnja, i dodatna nastojanja, i namenska ulaganja za participaciju u kulturnom životu – kako u sferi javnih politika, tako i unutar kulturnih praksi.

Deca starijeg školskog uzrasta kažu da je sadržaja malo i da se dešava da se u školi ponekad organizuju neke sekcije, ali da se njima to ne dopada. Nastavnici ih uglavnom ne pitaju šta je ono što bi želeli, pa su svi nezadovoljni: nastavnici – jer su deca nezainteresovana, učenici – jer im se nameće nešto što ne žele. Sadržaji koji se nude nisu prilagođeni specifičnim grupama i potrebama dece. Nema sadržaja na maternjem jeziku nacionalnih manjina, nema sadržaja prilagođenih deci sa invaliditetom i sl.

Iz Siromaštvo sa mnogo lica
– istraživanje siromaštva dece u Srbiji, UNICEF 2004.

Slobodno izražavanje mišljenja i pristup informacijama

Članovi Konvencije koji se odnose na slobodno izražavanje mišljenja, kao i na pristup informacijama, u direktnoj su vezi i sa implementacijom člana 31. Član 17, koji precizira pravo deteta na pristup informacijama, između ostalog, nalaže državama da podstiču sredstva javnog informisanja da šire informacije od socijalnog i kulturnog interesa za dete, iz različitih izvora, da se posveti dužna pažnja jezičkim potrebama deteta iz manjinskih grupa, kao i da se podstiče objavljivanje i dostupnost dečjih knjiga. Umetničkom izrazu Konvencija daje punu važnost u realizaciji prava deteta na slobodu izražavanja, kroz član 13: „Dete ima pravo na slobodu izražavanja koja obuhvata i slobodu da traži, prima i daje informacije i ideje svih vrsta, bez obzira na granice, bilo usmeno ili pismeno ili preko štampe, umetnosti ili nekog drugog medija po izboru deteta”.

Obrazovanje

U članu 29 Konvencije definišu se svrha i ciljevi obrazovanja. Ovaj član bavi se aspektima obrazovanja koji se odnose na osnaživanje ličnosti deteta, poštovanje kulturnog identiteta, jezika, negovanje vrednosti i precizira ulogu obrazovanja u pripremi deteta za odgovoran život u slobodnim društvima, jednakost i uvažavanje različitosti i poštovanje slobode pojedinca.

Razvoj ličnosti, talenata i sposobnosti koje dete pokazuje ključni je cilj obrazovanja svakog deteta, uz uvažavanje individualnih osobina, interesovanja, veština, kao i obrazovnih potreba deteta.⁴⁵ Sprega obrazovanja i kulture logična je, koliko i neophodna za ostvarivanje prava deteta na participaciju u kulturi i umetnosti; adekvatna implementacija člana 31 zapravo podržava ostvarivanje ciljeva obrazovanja, dok, s druge strane, omogućavanje inkluzivne i stimulativne školske sredine za razvoj ličnosti i talenata pomaže realizaciju prava deteta, propisanih članom 31. U daljoj interpretaciji ciljeva obrazovanja navode se kako talenti u kreativnim i izvođačkim umetnostima, tako i veštine koje dete poseduje.⁴⁶ Kao velika prepreka realizaciji ciljeva obrazovanja prepoznato je preveliko težište obrazovnih sistema na formalnim školskim postignućima, a nauštrb individualnih potencijala samog deteta. U svetlu kompleksnosti člana 29 Konvencije, Komitet za prava deteta sugerisao je državama potpisnicama da sačine sveobuhvatni plan akcije, kao i posebne planove – obrazovni, u oblasti ljudskih prava itd. – sve u cilju obezbeđivanja implementacije svih njenih obaveza i ispunjavanja ciljeva obrazovanja.

Osetljive i marginalizovane grupe dece i njihovo pravo na učešće u kulturi i umetnosti

Najosetljivije grupe dece su i najranjivije i njihovom pravu na učešće u kulturi i umetnosti treba da se ukaže posebna pažnja. Omogućavanje uslova za kulturni i duhovni razvoj, kao integralne segmente ličnog razvoja dece sa smetnjama u razvoju⁴⁷ i njihove što potpunije integracije u društvo, posebno se pominju u članu 23 Konvencije, koji tretira obaveze države u odnosu na ovu osetljivu kategoriju dece. Država je dužna da deci sa smetnjama u razvoju obezbedi dostupno, inkluzivno i podržajno okruženje za realizaciju njihovih prava.

⁴⁵ Komitet za prava deteta, Opšti komentar br. 1, 2001CRC/GC/2001/1

⁴⁶ Rachel Hodgkin, Peter Newell: *Implementation Handbook for the Convention on the Rights of the Child*.

⁴⁷ U ovoj publikaciji koriste se pojmovi *dete sa smetnjama u razvoju* i *deca iz osetljivih grupa*. Pod smetnjama u razvoju podrazumevaju se teškoće u intelektualnom razvoju, oštećenja senzornih funkcija, telesni invaliditet, kao i višestruke smetnje. U kontekstu ovog dokumenta, kategorija dece iz osetljivih i marginalizovanih grupa, pored navedenih grupa dece, podrazumeva i decu iz socijalno depriviranih sredina, decu koja pripadaju jezičkim i nacionalnim manjinama, decu žrtve nasilja i eksploatacije, zanemarenu i zapostavljenu, kao i decu u sistemu socijalne i zdravstvene zaštite. Uz navedene kategorije dece, stav je autora ovog teksta da deca s dodatnim potrebama – darovita i talentovana – takođe zavređuju posebnu pažnju, što je česta tema obrazovnih politika, ali još češće neodgovorena potreba unutar postojećih praksi.

Uvažavajući posebne potrebe deteta, podrška je besplatna uvek kad je to moguće, (...) i tako osmišljena da dete sa smetnjama u razvoju ima efikasan pristup i dobija obrazovanje, obuku, usluge zdravstvene zaštite i rehabilitacije, pripremu za zapošljavanje i mogućnost rekreacije na način koji doprinosi ostvarivanju što potpunije društvene integracije i ličnog razvoja deteta, uključujući kulturni i duhovni razvoj.

Iz člana 23 Konvencije

Obaveze države koje se odnose na dostupnost kulturnih sadržaja i učešće osoba (odraslih i dece) sa smetnjama u razvoju u njima, kao i omogućavanje razvoja kreativnih, umetničkih i intelektualnih potencijala, najiscrpnije su opisane u Konvenciji o pravima osoba s invaliditetom, u članu 30.⁴⁸ Ovaj član takođe obavezuje države potpisnice da preduzmu odgovarajuće mere kako bi omogućile osobama s razvojnim smetnjama da razvijaju i koriste svoje kreativne, umetničke i intelektualne potencijale, „ne samo za njihovo vlastito dobro, već i radi obogaćivanja društva“.

Uz decu sa razvojnim smetnjama, u kontekstu realizacije prava na učešće u kulturi i umetnosti, treba imati u vidu i ostale, po bilo kom osnovu, osetljive i ugrožene grupe dece:

- Deca pripadnici manjina,
- Deca iz socijalno ugroženih porodica,
- Deca koja su žrtve nasilja i eksploatacije, kao i zanemarena i zapostavljena deca;
- Deca u sistemu zdravstvene i socijalne zaštite (na dugotrajnom lečenju u bolnicama, u domovima za decu bez roditeljskog staranja, u vaspitno-popravnim ustanovama, itd.).

Uz navedene grupe dece, Komitet za prava deteta posebno naglašava izražene poteškoće sa kojima se u realizaciji ovog prava susreću, kao i preporuke za obezbeđivanje poštovanja ovog prava za decu izbeglica ili tražilaca azila, s obzirom da su udaljena od vlastite kulture, a veoma često isključena iz kulture zemlje u kojoj se nalaze; decu koja se nalaze u konfliktnim zonama; decu prinuđenu na rad...

⁴⁸ U ovom članu Konvencije o pravima osoba s invaliditetom navode se, između ostalog: pristup televizijskim programima, filmovima, pozorištu i drugim kulturnim aktivnostima u pristupačnim oblicima; pristup mestima na kojima se odvijaju kulturna događanja ili pružaju usluge kulture, kao što su pozorišta, muzeji, bioskopi, biblioteke i turističke usluge i, u meri u kojoj je to moguće, spomenicima i lokalitetima od nacionalnog kulturnog značaja.

Izveštavanje o poštovanju prava deteta na učešće u kulturi i umetnosti

Realizacija prava deteta na učešće u kulturi i umetnosti u Srbiji – izveštaji Komitetu za prava deteta

Kao ugovornica Konvencije o pravima deteta, Republika Srbija u obavezi je da Komitetu za prava deteta podnosi izveštaje o načinu primene Konvencije, poštovanju zagarantovanih prava deteta, kao i o primeni opcionih protokola.

Inicijelni izveštaj Republika Srbija podnela je 2007. godine, za period 1992-2005. godine koji, u odnosu na poštovanje prava deteta na učešće u kulturi i umetnosti, obuhvata dva segmenta: normativni okvir i postojeće prakse. U vezi s praksama, u Izveštaju se kaže da je ponuda aktivnosti veoma skromna i neravnomerno raspoređena, a škole i predškolske ustanove prepoznaju se kao ključni nosioci aktivnosti podsticajnih za stvaralaštvo dece. Ekonomski status porodice istaknut je kao jedan od ključnih faktora za uključivanje deteta u kulturni život, ali se ne navode ostali limitirajući, ali ni stimulativni faktori, niti ostali akteri bitni u domenu kulturnog života deteta. Izveštaj navodi stavove dece po osnovu ankete u vezi sa mišljenjima učenika srednjih škola o obrazovnom sistemu koje je proveo Centar za prava deteta.⁴⁹ Prema ovom ispitivanju,⁵⁰ ukupnu opšteobrazovnu i kulturnu ponudu u svom mestu mladi su ocenili kao osrednju, ali samo 14% ispitanika izjavilo je da je uključeno u postojeće kulturno-obrazovne programe⁵¹ 20% da ne poznaje ponudu, a 26% je iskazalo zainteresovanost za savremenije programe.

Po osnovu Inicijelnog izveštaja Republike Srbije, a u odnosu na primenu člana 31, Komitet za prava deteta u svojim komentarima „podstiče da država nastavi i intenzivira unapređenje dečjeg sporta, rekreacije, igre i kulturnih aktivnosti, između ostalog time što će nastaviti da izdvaja potrebna finansijska sredstva i da obezbeđuje tehničku saradnju kroz specijalizovane projekte“.

49 Centar za prava deteta (u vreme kada je provedeno istraživanje: Jugoslovenski centar za prava deteta, JCPD) je udruženje građana sa sedištem u Beogradu, osnovano 1997. godine. Centar se bavi promovisanjem i unapređenjem ostvarivanja prava deteta u Srbiji u skladu sa Konvencijom o pravima deteta i drugim međunarodnim dokumentima.

50 Iskustava, mišljenja i stavovi mladih, učenika srednjih škola iz Srbije i Crne Gore, o obrazovnom sistemu (ispitivanje je obavio Jugoslovenski centar za prava deteta, uz podršku Kancelarije UNICEF u Beogradu tokom 1999. godine). M. Pešić i dr V. Čok (ur.), Godišnjak 2000, JCPD, Beograd, 2000.

51 Izveštaj ne navodi da je ovih 14% mladih uključeno prvenstveno u tradicionalne kulturno-obrazovne programe, najvećim delom u kulturno umetničkim društvima. Istraživanje iz 1999. takođe nalazi da slobodno vreme mladi najviše koriste za odlazak u diskoteke i kafiće, odlazak kod prijatelja i posete bioskopskim predstavama (povremeno do često), a daleko manje za posete organizacijama kulture, poput pozorišta, muzeja, izložbi i sl. (prosek odgovora je 1,23 do 2,12 gde 1 znači *nikad*, a 2 *jedan do dva puta godišnje*).

Drugi i treći (kombinovani) izveštaj obuhvata period do kraja 2014. godine. Informacije koje se odnose na pravo deteta na participaciju u kulturi i umetnosti u samom Izveštaju u vezi su sa istraživanjem Zavoda za proučavanje kulturnog razvitka o kulturnom životu i potrebama učenika srednjih škola u Srbiji.⁵² Navedeni su sledeći nalazi istraživanja: velika većina srednjoškolaca ima dnevno do pet sati slobodnog vremena koje najčešće provodi kroz omiljene aktivnosti u tzv. privatnoj sferi, gledanju TV-a i slušanju muzike, bavljenju sportom, korišćenju računara - za koje je potrebna minimalna količina materijalnih sredstava. Aktivnosti iz domena kulturnog života, kao što su bavljenje umetnošću i odlasci u neku od ustanova kulture, izuzimajući gledanje TV-a i slušanje muzike, ne spadaju u omiljene načine provođenja slobodnog vremena; nadalje materijalni položaj većine učenika/ca je veoma težak i time od uticaja na obim i kvalitet kulturnog života srednjoškolske populacije, nalazi su ovog istraživanja koji su našli mesto u Kombinovanom izveštaju Komitetu za prava deteta.⁵³ Aneks I ovog izveštaja obuhvata odgovore na komentare koje je Komitet uputio na Inicijelni izveštaj. U Aneksu I dato je više detalja koji se odnose na kulturna prava deteta uopšte (uključujući identitet, obrazovanje na maternjem jeziku za decu pripadnike manjina, podatke o bibliotekama dostupnim deci, opremljenost škola kompjuterima itd.). U odnosu na član 31, poseban fokus stavlja se na podatke u vezi s brojem projekata i obimom finansiranja u oblasti kulturnih delatnosti za decu i sa decom i mladima, koje je u periodu 2009-2014. podržalo Ministarstvo kulture i informisanja. Međutim, iz predloženih statističkih podataka nije vidljivo koliki udeo u tim sredstavima imaju projekti za i sa decom u odnosu na projekte za i sa mladima, a koji su finansirani iz iste budžetske linije, niti su date bilo kakve kvalitativne informacije o njima.

Alternativni izveštaji o poštovanju prava deteta u Srbiji i pravo na kulturu i umetnost

Kao deo procesa praćenja napretka u implementaciji Konvencije o pravima deteta, uz izveštaje koje dostavlja država, Komitet za prava deteta takođe uzima u razmatranje i alternativne izveštaje, sačinjene iz perspektiva nevladinog sektora i dece. Na inicijativu Centra za prava deteta iz Beograda, 2007. godine obrazovana je koalicija organizacija civilnog društva koje se bave pitanjem unapređenja, promovisanja i zaštite ljudskih prava i prava deteta. Koaliciju je činilo 16 organizacija iz Srbije koje su pripremile Alternativni izveštaj za Komitet za prava deteta.

⁵² Mrđa, Slobodan, *Kulturni život i potrebe učenika srednjih škola u Srbiji*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011.

⁵³ Do pripreme ove publikacije za štampu, tj. do kraja novembra 2016, Komitet za prava deteta još uvek nije bio uputio komentare na Drugi i treći, kombinovani izveštaj Republike Srbije o poštovanju prava deteta, već samo određene zahteve za dodatna pojašnjenja i dopunu statističkih podataka. Pojašnjenja i podaci nisu zatraženi u odnosu na poštovanje i primenu člana 31.

Nakon toga, Centar za prava deteta objavio je publikaciju *(Ne)ostvarivanje prava deteta u Srbiji*,⁵⁴ koja je nastala u težnji da se na jednom mestu daju relevantne informacije u vezi sa stanjem prava deteta u Srbiji, s tačke gledišta dece i civilnog sektora, a takođe referiše na komentare Komiteta za prava deteta na Inicijelni izveštaj Republike Srbije. U publikaciji su obuhvaćeni i stavovi dece o njihovom pravu na učešće u kulturi i umetnosti⁵⁵ - ovo pravo, uz učešće u društvenom odlučivanju i slobodu veroispovesti, deca su ocenila kao jedno od svojih „najmanje bitnih” prava. Nadalje, deca kao najbolje zaštitnike svih dečjih prava vide svoje roditelje i staratelje, koji su dobili preko 85% pozitivnih ocena (pluseva) od ispitanika, za skoro sva prava. Pritom, pravo na učešće u kulturi i umetnosti, uz slobodno vreme i uvažavanje dečjeg mišljenja, jedina su prava koja su deca ocenila s manje od 80% pozitivnih ocena kada je reč o njihovom poštovanju od strane roditelja, odnosno staratelja.

Drugi i treći izveštaj Republike Srbije Komitetu za prava deteta takođe je propraćen Alternativnim izveštajem, koji je razvila Koalicija za monitoring prava deteta.⁵⁶ Ovaj izveštaj procenjuje stanje prava deteta u izveštajnom periodu, a posebno u odnosu na komentare i preporuke Komiteta. U odnosu na poštovanje člana 31 Konvencije, izveštaj tretira primarno sport, dok se pravo deteta na kulturni život ne pominje. U oceni poštovanja člana 31 jedina ali posredna referenca koja se dovodi u vezu s kulturnim životom jeste procena preopterećenosti deteta školskim obavezama i neadekvatnom organizacijom vremena koje one diktiraju, usled čega se „deca dodatno opterećuju, što im onemogućava da se bave sprotom i drugim aktivnostima i hobijima koji nisu neposredno vezani za školu”.

U vezi poštovanja, zaštite i realizacije člana 31, niti Inicijelni izveštaj države, niti alternativni izveštaj Komitetu za prava deteta nisu uzeli u obzir istraživanje o siromaštvu dece, koje je 2004. godine objavio UNICEF, pod nazivom *Siromaštvo s mnogo lica*. Publikacija je i dobila naziv po nalazima istraživanja u kojima i deca i roditelji definišu siromaštvo ne samo kao materijalne, ekonomske probleme, već takođe ističu izraženu obrazovnu, zdravstvenu, socijalnu, geografsku, i kulturnu deprivaciju. Izveštaj dalje precizira da se pod kulturnom deprivacijom podrazumeva nemogućnost dece da zadovolje potrebe za kulturnim sadržajima i da je kulturno siromaštvo posebno značajno za analizu siromaštva kod dece, jer ima negativne razvojne efekte. Nadalje, ovo je jedno od retkih istraživanja kod nas koje iznosi podatke o kulturnom životu koji se odnose i na predškolsku populaciju dece, uz konstatacije da je učešće dece u

54 *(Ne)ostvarivanje prava deteta u Srbiji iz ugla deteta i odraslih*, Centar za prava deteta, 2007.

55 Koalicija dece, koju je obrazovao i podržao Centar za prava deteta, pripremila je i sprovela istraživanje među vršnjacima o tome koliko se i na koje sve načine ostvaruju ili krše njihova prava. Izveštaj dečje koalicije takođe je predstavljen pred Komitetom za prava deteta, 2008.

56 *Drugi i treći alternativni periodični izveštaj o primeni Konvencije o pravima deteta u Republici Srbiji* (2008–2014.), Centar za prava deteta, 2015.

kulturnim, dodatnim, obrazovnim i sportskim programima izuzetno malo (8,8% dece u uzrastu 4–6 godina i 10,6% dece u uzrastu 7–14 godina).

Generalni komentar Komiteta za pravo deteta u odnosu na pravo na kulturu i umetnost - umesto završnih komentara

Pored specifičnih komentara zemljama ugovornicama na izveštaje koje podnose o stanju prava deteta u njihovim zemljama, Komitet za prava deteta povremeno objavljuje i opšte komentare. Ovi komentari sačinjeni su uglavnom u vezi s nepoštovanjem, odnosno značajnom ugroženosti konkretnih prava i globalnog su karaktera.⁵⁷ Najčešće proizilaze ili na osnovu opservacija datih na izveštaje država u prethodnom periodu i preovladavajuće nedostatke u razumevanju i poštovanju konkretnih prava, ili u vezi sa aktuelnim kriznim situacijama.

S ciljem unapređenja razumevanja člana 31, kao i radi poboljšanja njegovog poštovanja i primene, Komitet za prava deteta je 2013. godine uputio Generalni komentar u vezi sa ovim članom. Ovaj komentar Komiteta, u mnogim svojim segmentima, može biti direktno primenjiv i u odnosu na poštovanje i realizaciju prava deteta na participaciju u kulturi i umetnosti i u našoj zemlji. U daljem tekstu dat je osvrt na ključne opservacije i preporuke sadržane u Generalnom komentaru o poštovanju, zaštiti i realizaciji prava sadržanih u članu 31 Konvencije, a posebno na one koje su u direktnom odnosu sa realizacijom prava deteta na participaciju u kulturi i umetnosti.

Opšta je ocena da se ovom članu u celini ne pridaje dužna pažnja, kao i da se značaj igre, rekreacije, kulture i umetnosti za ispunjeno i zdravo odrastanje deteta ne uvažava u dovoljnoj meri. Posebna zabrinutost izražena je u vezi s realizacijom ovog prava kod određenih kategorija dece – dece koja žive u siromaštvu, one sa razvojnim poteškoćama, manjinskih grupa, devojčica, dece u institucijama, kao i dece koja žive u konfliktnim i područjima zahvaćenim prirodnim katastrofama. Takođe, uviđa se da promene koje donosi savremeni način života, urbanizacija, masmediji i informacione tehnologije, umnogome imaju uticaj na način na koji se deca uključuju i u kulturni život, ali i da se neretko zanemaruju rizici koje oni nose. Prepreke i izazovi koje je Komitet identifikovao u odnosu na slobodno učešće deteta u kulturnom životu obuhvataju i nedovoljna ili neadekvatna ulaganja, preovladavajući fokus na odraslu publiku, nedovoljan naglasak na stvaranje prostora za stimulaciju kreativnosti i umetničko angažovanje deteta, ali isto tako nedostatak razumevanja za ovaj segment dečjeg razvoja od strane razvojnih programa, snažnu tržišnu orijentisanost i prisutnu komercijalizaciju,

⁵⁷ Do jula 2016, Komitet je izdao 19 Opštih komentara. Izvor: UN Human Rights Office of the High Commissioner. http://tbinternet.ohchr.org/_layouts/treatybodyexternal/TBSearch.aspx?Lang=en&TreatyID=5&DocTypeID=11

uključujući i komercijalizaciju javnih prostora i površina, čime se umanjuju mogućnosti za učešće dece u tradicionalnim i kulturnim aktivnostima u zajednici; takođe se kao prepreka prepoznaje i preterano insistiranje na strukturisanom i isprogramiranom vremenu, obavezujuća priroda i kompetitivnost aktivnosti koje se deci nude, što u konačnici ne ostavlja dovoljno mogućnosti izbornih sadržaja deci.

Pored posebne pažnje na aspekt nediskriminacije i fokus na najosetljivije grupe dece, Komitet je dao i generalne preporuke usmerene ka kreiranju konteksta za realizaciju prava definisanih ovim članom za svako dete. U preporukama se napominje da je neophodno obezbediti podržajno okruženje, kao i sve neophodne uslove za realizaciju člana 31 – da bi mogla da uživaju svoje pravo na odmor, igru, rekreaciju i kulturni život, deca prevashodno moraju biti oslobođena od socijalne isključenosti, predrasuda, diskriminacije i nasilja. U spektru preduslova, ključno je da roditelji, nastavno osoblje, ali i društvo u celini razumeju važnost i legitimitet prava koja se definišu članom 31. U vezi s tim, pored podrške roditeljima i starateljima (npr. u razvoju kreativnosti i veština, ali i usmeravanom izlaganju deteta kulturnim sadržajima), potrebno je preduzeti aktivnosti podizanja nivoa svesti javnosti, kako o samom pravu, tako i o njegovom značaju za decu svih uzrasta – uticaju na njihovo zadovoljstvo, optimalni razvoj, kao i na stvaranje stimulativnog okruženja za učenje.

U primeni člana 31, država je obavezna da garantuje poštovanje, zaštitu i realizaciju ovih prava deteta, uključujući obezbeđivanje svih potrebnih servisa/službi, usluga i mogućnosti. U tom cilju, preporučen je čitav spektar mera; njihovo planiranje i osmišljavanje, kao i implementacija i monitoring - kako na državnom, tako i na lokalnom nivou - treba da se odvijaju u saradnji sa decom i civilnim sektorom. Predložene mere obuhvataju:

- revidiranje kulturnih politika, kako bi se osigurala njihova relevantnost za populaciju dece;
- razvoj zakonodavstva i planiranje (razvoj zasebnog plana, politike ili strateškog okvira za implementaciju člana 31 može se razmotriti unutar državnog plana akcije za implementaciju Konvencije);
- prikupljanje podataka i obavljanje istraživanja - potrebno je razviti indikatore, instrumente i mehanizme za monitoring i evaluaciju sprovođenja člana 31;
- revidiranje programa i rada kulturnih organizacija/ustanova, s ciljem obezbeđivanja njihove dostupnosti za dečju populaciju, pri čemu se moraju uzeti u obzir potrebe i aspiracije deteta i obezbediti podrška novonastajućim kulturnim praksama;
- međuresornu saradnju: planiranje kulturnih i umetničkih aktivnosti nalaže sveobuhvatan pristup, kao i međuresornu saradnju i odgovornost vlasti, na svim nivoima;
- budžet: budžetska sredstva treba revidirati na način da se osiguraju sredstva za kulturne i umetničke aktivnosti dece i za decu, uključujući podršku produkciji i

štampe dečjih knjiga, časopisa i novina, različitim oblicima formalnog i neformalnog umetničkog izražavanja deteta, pristup ustanovama/organizacijama kulture i javnim površinama. Budžete treba planirati konzistentno i reprezentativno u odnosu prema zastupljenosti dece u opštoj populaciji, a posebna pažnja u tome treba da se obrati na najosetljivije i marginalizovane grupe dece;

- opštine / jedinice lokalne samouprave treba da deci svih uzrasta i iz svih zajednica obezbede namenske i pristupačne kulturne aktivnosti. Kroz raznovrsne mogućnosti treba da se omogući prilika svakom detetu da kreira vlastite umetničke forme, kao i da učestvuje u aktivnostima koje za decu priređuju odrasli. Takođe bi trebalo da se izvrši procena pristupačnosti infrastrukture, koja mora biti garantovana svim grupama dece i u tom smislu obezbediti univerzalna rešenja;
- škole igraju značajnu ulogu u realizaciji obaveza države prema deci u vezi s članom 31 i, u odnosu na njegovu primenu, treba imati u vidu aspekte počev od adekvatnog fizičkog okruženja u obrazovnim ustanovama, preko strukture dnevnih obaveza deteta, školskog plana i programa, do pedagoških pristupa u radu.

Formalni okvir u Republici Srbiji i pravo deteta na participaciju u kulturi i umetnosti

Uvod

Svaka javna politika, uključujući kulturnu politiku, može se uopšteno definisati kao sistem zakona, regulativnih mera, pravaca delovanja i finansiranja prioriteta u vezi sa datom temom, koje sprovede nadležne vlasti.

Iz: *Cultural Legislation – Why? How? What?*, Delia Mucica

U ovom delu analize nastojalo se da se identifikuje mesto deteta u postojećoj kulturnoj politici, kao i mesto kulturne participacije dece osnovnoškolskog uzrasta u obrazovnoj politici u Srbiji. S istim ciljevima, fokus je stavljen i na zakone u oblasti kulture i osnovnog obrazovanja, a dotiče se i postojećih strateških usmerenja za decu u mlade u Srbiji.

Nadležnosti za formulisane, regulisanje i sprovođenje politike u oblasti kulture u Republici Srbiji ima Ministarstvo kulture i informisanja (u daljem tekstu: Ministarstvo), koje su delom podeljene sa Pokrajinskim sekretarijatom za kulturu, javno informisanje i odnose sa verskim zajednicama (u daljem tekstu: Pokrajinski sekretarijat). U nekim aspektima, ingerencije imaju i Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja i Ministarstvo omladine i sporta,⁵⁸ a za određene kategorije dece, nadležnosti mogu biti i u domenu ostalih ministarstava/kancelarija (npr. Ministarstva za rad, zapošljavanje i socijalna pitanja, Ministarstva zdravlja, Kancelarije za ljudska i manjinska prava itd.).

Formalni okvir koji u vezi sa ostvarivanjem kulturnih prava deteta treba razumeti kao organizam koji pored Ustava, kao najvišeg pravnog akta, čini čitav set međunarodnopravnih instrumenata kojih je Republika potpisnica, kao i niza zakona: Zakon o kulturi, zakoni u oblasti obrazovanja,⁵⁹ mladih, ali i zakona koji se tiču određenih gru-

58 Konvencija o pravima deteta pod detetom podrazumeva svaku osobu do navršanih 18 godina starosti; po Zakonu o mladima Republike Srbije, mladi ili mlade osobe su sve osobe od navršene 15, do 30 godine života.

59 Imajući u vidu da su u primarnom fokusu KUD projekta segmenti kulturnih politika i praksi u vezi sa decom osnovnoškolskog uzrasta, u razmatranje je uzet samo Zakon o osnovnom obrazovanju i vaspitanju; oblast obrazovanja regulisana je s preko 20 zakona.

pa dece - npr. zakon o zaštiti osoba s invaliditetom, zakona o zabrani diskriminacije, zakona o sprečavanju diskriminacije osoba s invaliditetom, itd. Deo formalnog okvira jesu i strateški dokumenti države (nacionalni, regionalni, lokalni) i, s njima u vezi, akcioni planovi i instrumenti uspostavljeni za sprovođenje.

Kulturna i obrazovna politika i participacija dece u kulturi i umetnosti

Period detinjstva, u kojem se razvija celokupna ličnost, veoma je intenzivan i mogućnosti koje se u različitim fazama detinjstva pružaju ili ne pružaju detetu utiču na trajne vrednosne, društvene i kulturne modele u životu odrasle osobe. Pored porodice, obrazovni i kulturni sistemi treba da stimulišu razvoj punih potencijala deteta, istovremeno dajući okosnicu za formiranje i usvajanje ličnih i društvenih vrednosti. Odnos kulturne politike prema deci, kao i međuodnos kulturne i obrazovne politike u realizaciji prava dece na participaciju u kulturnom životu - odgovoru na njihove kulturne potrebe, stvaranju kulturnih navika i kreiranju ukusa - pitanja su od ključnog značaja za kulturni razvoj zemlje. Čak i uz razumevanje da pravo deteta na slobodno učešće u kulturi i umetnosti podrazumeva i slobodu neučestvovanja u tim sadržajima⁶⁰, sloboda ovakvog izbora može se u potpunosti realizovati samo u kontekstu postojanja raznovrsne kulturne ponude, tj. ukoliko se bazira na mogućnostima višestrukih izbora, a ne na odsustvu istih.

Kretanja u oblasti javnih politika neodvojiva su od opštih društvenih, ekonomskih i političkih trendova i dinamike. Prethodne zahtevne decenije, obeležene prelomnim promenama u našem okruženju tokom 90-ih godina prošlog veka, praćenim izazovima tranzicije i postojećom političkom, ekonomskom i društvenom fragilnosti, neminovno su ostavljali trag i na kulturnoj politici. Posledice po kulturni život deteta veoma su vidljive i opšti je utisak da su i razvoj i ulaganja u programe za decu i sa decom, u poređenju s ranijim periodom, tokom 90-ih i prve decenije 2000-tih doživeli pad – kako po obimu kulturne produkcije, tako i po kvalitetu ponuđenih programa.

Digitalno doba donelo je nove forme socijalne i kulturne participacije, sasvim novu dimenziju demokratizacije pristupa i stvaranja kulturnih sadržaja, ali i nove izazove. Pritisak marketinški orijentisane, konzumerističke hiperprodukcije, preplavio je elektronski i digitalni prostor, koji je današnjim generacijama dece i mladih najpristupačniji javni prostor, u koji ulaze u najranijem uzrastu. Oni se kroz njega slobodno kreću i to je sfera kroz koju najčešće, a nekad i jedino, crpu kulturne (u najširem smislu reči)

⁶⁰ Rautianen, 2009, p. 4; navedeno u K. Johanson *Culture for or by the child? 'Children's culture and cultural policy' / Poetics 38 (2010) 386 – 401*

sadržaje. Ovim uloga ali i odgovornost medija postaje još veća u formiranju kulturnih navika mladih generacija, a izazovi pred školom i porodicom deteta još zahtevniji. Ne manji izazovi su i pred kulturnom politikom. Svekolika komercijalizacija, popularistički sadržaji i instant forme zabave neselektivno su pristupačne deci i sva deca nemaju adekvatnu kontratežu u mogućnostima za kvalitetno ispunjeno slobodno vreme. Kao što se navodi u istraživanju *Deca i kultura u Srbiji*, bilo bi potrebno da kulturna politika uključi mere kojima će dati šansu deci i omladini da steknu veštine neophodne za razumevanje i poštovanje visoke kulture i približi im tradicionalne umetnosti i visoku kulturu na interesantan i nekonvencionalan način, koji se može ostvariti povezivanjem novih tehnologija, popularne i visoke kulture.⁶¹

Deca nemaju podjednake prilike za učešće u kulturnom životu – niti u digitalnoj, a pogotovo ne u fizičkoj sferi i takav ideal pre je aspiracija nego mogućnost koja realno postoji, čak i u najbogatijim društvima. Međutim, ono što bi moralo da postoji jeste razvojna vizija kulture za decu i sa decom, uz jasan sistem mera i posvećenost svih relevantnih aktera ka smanjivanju prepreka za kulturnu participaciju deteta. Postojeći obim finansiranja u oblasti kulture, kao i raspodela tih sredstava (mala ulaganja za programske sadržaje), kako na nacionalnom, tako i na lokalnom nivou jesu veliki, ali ni izdaleka nisu jedini problem. Spektar limitirajućih i stimulativnih činilaca za kulturni život deteta tiču se i samog deteta i njegovih karakteristika i afiniteta; proističu iz porodice, njenih kulturnih navika i praksi, kao i socio-ekonomskog položaja; uvrežene su u okruženju i uticajima koje ono nosi – pozitivnim i negativnim. Država je obavezna da utiče na one prepreke koje jesu u njenom delokrugu delovanja, da pruži podršku porodici i da bude lider u zastupanju jednakih mogućnosti svakog deteta na uživanje kulturnih prava, ispunjavanje potreba i razvijanje kulturnih navika. Ovo podrazumeva obezbeđivanje pristupa raznovrsnim, kvalitetnim kulturnim izborima za svako dete, smanjivanje značajne isključenosti iz kulturnog života sa kojom se suočavaju marginalizovane i manjinske grupe dece, ali i deca iz opšte populacije koja žive u manjim i izolovanim sredinama, ili usled udaljenosti od kulturne ponude – bilo da je ta udaljenost ekonomske, socijalne ili fizičke prirode. Jedan od ključnih problema za kulturni život deteta u Srbiji upravo jeste u neravnomernoj rasprostranjenost kulturne ponude, odnosno koncentraciji infrastrukture i postojećih sadržaja u velikim gradovima, uz znatno manje mogućnosti koje se nude deci iz manjih sredina.⁶² U analizi stanja kvaliteta obrazovanja, a u odnosu prema raspoloživosti biblioteka u osnovnim

61 Lj. Milivojević, *Deca i kultura u Srbiji*, 2011.

62 Od ukupnog broja pozorišta, muzeja, muzičkih orkestara, izložbenih galerija u Srbiji, oko polovine se nalazi u prestonici. Od ukupno 50 pozorišta u Srbiji, 21 je locirano u glavnom gradu (42%). (Podatak preuzet iz teksta *(De)Centralizacija kulture u Srbiji*, P. Cvetičanin). Nadalje, lutkarska pozorišta nedostupna su deci u više od 85% mesta boravka u južnoj i istočnoj Srbiji i više od 90% mesta boravka u Šumadiji i zapadnoj Srbiji (iz: *Kulturne prakse građana Srbije*, Cvetičanin, P., Milankov, M., Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, Beograd, 2011).

školama, u Strategiji razvoja obrazovanja između ostalog navodi se da upravo tamo, gde su najveće potrebe za dodatnom obrazovnom stimulacijom (nizak socio-kulturni i ekonomski nivo sredine, nizak obrazovni nivo roditelja, manje i teže dostupni svi obrazovni, kulturni i naučni sadržaji), nje najmanje ima.⁶³

Opšti zaključci o kulturnoj deprivaciji dece u Srbiji upućuju na sledeće: kulturna deprivacija izraženija je na selu nego u gradu; deca su svesna koliki hendikep kulturna depriviranost predstavlja za njih; starija deca imaju izraženije potrebe za različitim događajima, ali i potrebu da participiraju u donošenju odluka o tome šta je ono što bi želeli i šta ih zanima; zahtevi i predlozi dece za poboljšanje situacije su minimalni (bioskop, biblioteka, pozorište...).

*Iz Siromaštvo sa mnogo lica
– istraživanje siromaštva dece u Srbiji, UNICEF, 2004.*

Tema kulture za decu i sa decom nije se našla među zvanično komuniciranim prioritetima ili ciljevima Ministarstva kulture ni u jednom od mandata Vlade tokom poslednjih 15-ak godina, a pored nedostajuće strategije kulturnog razvoja, ne možemo ni govoriti o strateškim pravcima razvoja kulture za decu. Zakonom o kulturi iz 2009. godine, podsticanje dečjeg i stvaralaštva za decu i mlade definisano je kao deo opšteg interesa u kulturi, a kao formalna mera njegovog provođenja uveden je instrument finansiranja projekata za decu/sa decom u oblasti savremenog stvaralaštva. Međutim, sistemski pristup uključivanju deteta u kulturni život, koji bi od predškolskog doba uvezivao obrazovne i ustanove kulture ne postoji i saradnja zavisi od senzibiliteta i entuzijazma pojedinaca. Strategija razvoja obrazovanja, kroz analizu situacije, navodi u vezi saradnje s kulturnim ustanovama da posete jesu predviđene školskim planovima, ali da ne postoji planirana, osmišljena saradnja s utvrđenim programom, ciljevima i načinima rada koji su uneti u planove rada obe organizacije. Nadalje, kaže se da pored nedovoljne funkcionalne, matematičke i naučne pismenosti, kroz osnovnu školu učenici skoro uopšte ne razvijaju umetničku i kulturnu pismenost [...], niti bazične kulturne potrebe i navike koje su važne za formiranje vrednosnih stavova neophodnih za život i rad u savremenom društvu te za privatni i profesionalni život svakog građanina.⁶⁴

⁶³ Takođe, konstatacije o ekonomskoj, socijalnoj i kulturnoj isključenosti mladih iz srpskih seoskih sredina (pogledaj u Lj. Stanković: *Analiza položaja mladih u seoskim naseljima*), mogu se preslikati i na dečju populaciju.

⁶⁴ *Strategija razvoja obrazovanja u R. Srbiji do 2020. godine*, Sl. Glasnik RS br. 107/2012

Jedan od pozitivnih, ali kratkotrajnih i, nažalost, neostvarenih pokušaja da se ovoj važnoj temi posveti dužna pažnja u kulturnoj politici ogledao se u oformljavanju radne grupe za kulturu za decu i mlade od strane Ministarstva kulture, 2007. g. Zadatak radne grupe trebalo je da budu kreiranje i definisanje strategije za stimulaciju razvoja kulture za decu, analiza trenutne situacije vezane za ovu oblast, analiza medija, razvoj i kreiranje programa za stimulaciju kulturne produkcije dece i za decu, kao i monitoring i evaluacija implementacije postavljenih zadataka.⁶⁵ Grupa se sastala jednom, zapisnik tog sastanka nije obelodanjen, a njen rad nije nastavljen u mandatu sledeće Vlade. Već dugi niz godina razvojna kulturna strategija Srbije tema je o kojoj se priča, na kojoj su rad započele i radne grupe, ali i strateški zadatak koji još uvek nije doveden do odelotvorenja. Tokom 2014-2015. godine, Vlada je zatražila podršku Saveta Evrope u (novom) pokušaju podrške procesu formulacije strategije. Iz te inicijative, proizašao je izveštaj koji daje pregled ingerencija i infrastrukture u polju kulture, zakonodavstva i prioriteta. Pored toga, izveštaj obuhvata ključne opservacije, analizu jakih i slabih strana kulturne politike i daje preporuke. Kultura za decu i sa decom se u izveštaju specifično ne pominje. Posredno bi se mogla podrazumeti u odrednicama koje se tiču preporuka ekspertske grupe o neophodnosti formulisanja ciljeva kulturne politike (i) za mlade; tu se referira na domen obrazovanja u kulturi i angažovanje publike (kako angažovati i istovremeno stimulisati mladu publiku u digitalnom dobu; programi kroz koje se mogu obučiti ili prepoznati mladi talenti).⁶⁶

Kako se kulturne potrebe razvijaju od rođenja pa do kraja života, a mogu biti oformljene, ukoliko postoje povoljni porodični i društveni odnosi, još pre polaska u školu, stvaraju se odgovarajući programi i aktivnosti namenjeni deci predškolskog uzrasta, školskoj deci, tinejdžerima, studentskoj, đlačkoj i seoskoj omladini, srednjoj generaciji i „trećem dobu“ (...). Naravno, poseban akcenat je upravo na programima za decu i omladinu, jer su to periodi života u kojima se potrebe i interesovanja najlakše razvijaju i odvija formiranje ličnosti.

Iz *Kultura, menadžment, animacija, marketing*,
M. Dragičević Šešić, B. Stojković

Ohrabrujuće je da je poslednjih nekoliko godina u našem okruženju primetno pojavljivanje „novog talasa“ kulturnih projekata za najmlađu populaciju. Ovo svedoči o razumevanju važnosti učešća u kulturi od najranijeg uzrasta, kao i povećanom inte-

⁶⁵ Lj. Milivojević, *Deca i kultura u Srbiji*, 2011.

⁶⁶ *Cultural Policy Peer Review of Serbia, Report of the Council of Europe Experts: Art and Culture, an Investment for Serbia's Future*, Rapporteur: Philippe KERN, 2015

resovanju kulturnih radnika za pitanja kulturnih potreba deteta. Kroz veliki broj inicijativa – od strane javnog, civilnog, ili privatnog sektora, ili u njihovom partnerstvu – nastoji se da se ovim pitanjima pažnja posveti na sistematičan način, kroz programski pristup, korišćenjem raznovrsnih metoda, u raznim disciplinama i uz uključivanje relevantnih aktera. Nažalost, kada je reč o projektima, veliku poteškoću predstavljaju ne samo oskudni domaći fondovi, već i unutar njih nedostajući instrumenti za finansiranje srednjoročnih i dugoročnih programa, kojima bi se obezbedio kontinuitet ovakvih nastojanja, što je ključno u stvaranju trajnijih pozitivnih promena. Stoga se, pored nedostatka strateškog plana razvoja kulture za decu, ne može govoriti ni o mogućnosti strateškog programiranja i stabilnosti inicijativa s decom, o deci i za decu, kao ni o sistemskom širenju dobrih praksi i njihovoj replikaciji u malim sredinama.

U poslednjoj deceniji obavljena je nekolicina relevantnih istraživačkih projekata, koji se u značajnoj meri dotiču teme kulturnog života deteta, mada su češće u fokusu istraživanja bili mladi. Kroz ova istraživanja dobijamo uvid u situaciju u odnosu ka mestu deteta unutar nacionalnih kulturnih politika i praksi uz perspektivu dečjih prava,⁶⁷ kulturnom životu, potrebama i svakodnevnici mladih,⁶⁸ a takođe i o praksama, navikama i ukusima u porodičnom okruženju,⁶⁹ koji imaju krucijalan uticaj na razvoj istih kod deteta, te time i oformljavanje modela kulturnog života zrele osobe u budućnosti. Postojeće studije predstavljaju istovremeno i korpus nalaza na osnovu kojih bi određene segmente kulturne participacije deteta trebalo pomnije istražiti; nadalje, ova istraživanja nude i spektar argumenata od važnosti za začetak formulacije odgovorne kulturne politike prema najmlađim generacijama, a time i prema društvu u celini. S druge strane, vidljiv je nedostatak mehanizama kroz koje bi se nalazi istraživanja, kao i razvijene dobre prakse i dragocena učenja stečena kroz projekte sistematizovali, evaluirali, razmenili sa širom zainteresovanom javnošću i usmerili ka uobličavanju strateških pravaca kulture za decu i sa decom u zemlji.

Za suštinsku promenu mesta deteta u kulturnoj politici prevashodno je neophodno napraviti iskorak od opšteg slaganja o važnosti ispunjavanja kulturnih potreba, ostvarivanje prava na kulturni život i stvaranja kulturnih navika kod deteta, ka usvajanju tih vrednosti kao jasnih prioriteta kako kulturne, tako i obrazovne politike. Na osnovu adekvatnih analiza i konsultacija, od kojih neke već imamo na raspolaganju, moraju se uspostaviti jasni, strateški prioriteti u odnosu prema kulturnim potrebama i pravu na jednake mogućnosti za participaciju u kulturnom životu svakog deteta. Sprega ka

67 Ljiljana Milivojević: *Deca i kultura u Srbiji*, 2011.

68 Mrđa, Slobodan, *Kulturni život i potrebe učenika srednjih škola u Srbiji*, Beograd: Zavod za proučavanje kulturnog razvitka, 2011. i *Svakodnevnica mladih u Srbiji*, Institut za psihologiju, 2007.

69 Cvetičanin, Predrag: *Kulturne potrebe, navike i ukusi građana Srbije i Makedonije*, 2007; i Cvetičanin, P., Milanov, M.: *Kulturne prakse građana Srbije*, 2011.

ovim promenama poleže na razvoju horizontalnih i vertikalnih partnerstava, među-resornoj i intersektorskoj saradnji, adekvatnim ulaganjima - na svim nivoima i u svim zajednicama, ali i na razumevanju da je dete jedan od ključnih aktera u formulisanju kulturnih politika i praksi koje se na nju/njega odnose.

U svakom demokratskom društvu, odnosi i sprega između nosilaca javnih ovlašćenja ili vlasti i svih drugih sektora, prepoznaju se kao ključni faktor u podsticanju javnog dobra.

Iz Cultural Legislation – Why? How? What?, Delia Mucica

Strategija razvoja obrazovanja, usvojena 2012. godine, kojom su utvrđeni svrha, ciljevi, pravci, instrumenti i mehanizmi razvoja sistema obrazovanja u Srbiji do 2020., važan je dokument za decu, uključujući i za njihovu kulturnu participaciju. Ovom analizom posebno je razmatrana strategija osnovnoškolskog obrazovanja. U viziji sistema osnovnog obrazovanja težište se stavlja na integralni vaspitno-obrazovni pristup i celinu rada, koja obuhvata nastavne i vannastavne sadržaje (obrazovne, naučne, kulturne, sportske, ekološke, tehničke i preduzetničke); škole „planski i kontinuirano sarađuju s lokalnom zajednicom i različitim relevantnim organizacijama sa ciljem da učenici formiraju dobru saznavnu osnovu, razviju motivaciju za učenje i intelektualni rad, kao i da se utiče na stvaranje osnove za razvoj kulturnih potreba i navika kod učenika”.

Ono što Strategija predviđa jesu i aktivnosti usmerene na razvoj opšte kulture, izgradnju kulturnih potreba i navika učenika. S jedne strane, težište se stavlja na povećanje dostupnosti umetničkog obrazovanja, fleksibilnost i otvaranje ovog sistema ka svojoj deci koja imaju sklonosti; nadalje, kaže se da je potrebno organizovati drugačiju strukturu i vremenski raspored dece i nastavnika, te je jedna od specifičnih mera osiguravanja vremena koje je potrebno i za obavezne sportsko-rekreativne i kulturno-zabavne aktivnosti. Razvoj opšte kulture i društvena relevantnost nastavnih programa važni su aspekti kvaliteta obrazovanja, te je Strategijom predviđen interdisciplinarni pristup, prevazilaženje predmetne izdajenosti i uvezivanje znanja i umjenja iz različitih oblasti. Takođe u pogledu kvaliteta procesa nastave i učenja, veoma važnim smatra se razvoj postojećih i uvođenje novih specifičnih metodika umetničkih predmeta i obuka nastavnika za ove grupe predmeta, s obzirom da se tu „postavljaju temelji za prepoznavanje umetničkih sklonosti kod dece, razvija se razumevanje kulture i različitih kulturnih izraza i korišćenje kulture u privatnom i profesionalnom životu”. Strategija postavlja obrazovne organizacije na centralno mesto kada je reč o usvajanju kulturnih vrednosti, pod čime se podrazumeva poboljšanje saznavnih i stvaralačkih potencijala, kulturnih sadržaja u školama, organizovanje periodičnih poseta pozorišnim predstavama, bioskopima, muzejima, umetničkim izložbama, spomenicima kulture, književ-

nim večerima, sajmovima itd. Pritom se značaj pridaje multidisciplinarnom pristupu, tj. uvezivanju kreativnog stvaralaštva sa drugim predmetima. Iako Strategija stavlja fokus na društvenu relevantnost, postojeća sinhronost, odnosno anahronost plana i programa umetničkog obrazovanja trebalo bi da bude tema zasebne analize konkretnih planova i programa.

Osnovna škola u budućnosti vidi se kao javna služba koja ima razgranatu saradnju s kulturnim, obrazovnim, naučnim, sportskim, ekološkim i drugim organizacijama i ustanovama. Program saradnje treba da ima jasno definisane i elaborirane ciljeve, oblike i sadržaj saradnje, kao i model praćenja i evaluacije kvaliteta i efekata saradnje. Ono što se precizira kao neophodna promena jeste uvođenje stalnih istraživanja u obrazovanju i oblastima međuresorne saradnje (obrazovanje i kultura, obrazovanje i nauka, obrazovanje i finansije, obrazovanje i rad i socijalna zaštita, itd.), gde bi ova istraživanja trebalo da budu među prioritetima u naučnom razvoju zemlje u oblasti društvenih istraživanja. Rezultati istraživanja trebalo bi da budu jedan od važnih elemenata za kreiranje i razvoj obrazovne politike u zemlji, a svakako bi ih trebalo uzeti u obzir pri razvoju kulturne, kao i ostalih javnih politika koje se odnose na najmlađu populaciju. U vezi razvoja strateških veza osnovnog obrazovanja s drugim sistemima predviđa se povezivanje i saradnja škole s dečjim i omladinskim naučno-istraživačkim, kulturnim, obrazovnim i sportskim organizacijama na razvoju zajedničkih programa; saradnja s različitim umetničkim kolonijama, kreativnim industrijama, organizacijama za očuvanje kulturne baštine, ljudima koji se bave starim zanatima i uključivanje u njihove aktivnosti.

S obzirom na osetljivost i heterogenost populacije o kojoj je reč, na društveni značaj koji treba da se da temi kulture za decu kroz formalne politike države, kao i na odgovornosti koje različiti resori imaju u unapređenju kulturnog života deteta, trebalo bi razmišljati u pravcu integrativnog, odnosno stručnog i nadresornog pristupa promišljanju kulturne strategije za decu (i mlade), uz adekvatan konsultativni proces sa decom različitih uzrasta i iz raznovrsnih grupa, kao i uključivanje stručnjaka različitih profila. Takođe, takvom strategijom treba jasno definisati i uspostaviti modele i formalne mehanizme međuresorne i intersektorske saradnje, kojom bi se u praksi olakšalo razumevanje uloga koju različiti akteri imaju u sprovođenju kulturne politike za decu, kao i njihovi međusobni zadaci i vidovi saradnje na svim nivoima. Nadalje, bilo koji strateški dokument na papiru može predstavljati proizvod vrhunskog kvaliteta, ali bez adekvatnih izdvajanja, odnosno ulaganja, to i dalje ostaje samo dokument. Stoga je neophodno da se paralelno radi na preraspodelama sredstava unutar postojećih i uspostavljanju namenskog budžeta iz kojeg bi se razvoj u oblasti kulture za decu i sa decom i podržao.

Kultura i umetnost u strateškim planovima za decu i mlade

Nacionalni plan akcije za decu

Nacionalni plan akcije za decu, kao „kao strateški dokument u kome se definiše program ključnih mera koje Vlada Republike Srbije i naše društvo moraju preduzeti u interesu dece i mladog naraštaja“, dokument je koji je obuhvatao period od 2004-2015. godine. Status izrade novog akcionog plana, ili strategije za decu, nije bilo moguće utvrditi tokom rada na ovoj analizi. Vlada Republike Srbije, formirala je 2002. godine Savet za prava deteta (Savet), koji se sastojao od stručnjaka i predstavnika „svih relevantnih ministarstava“ s tim da u tom sastavu, a prema objavljenim informacijama, nije bilo predstavnika Ministarstva kulture.⁷⁰ Osnovna aktivnost Saveta za prava deteta bila je izrada Nacionalnog plana akcije za decu.

Prioritetni ciljevi Akcionog plana bili su: smanjenje siromaštva dece, kvalitetno obrazovanje za svu decu, bolje zdravlje za svu decu, unapređenje položaja i prava dece ometene u razvoju, zaštita prava dece bez roditeljskog staranja, zaštita dece od zlostavljanja, zanemarivanja, iskorišćavanja i nasilja i jačanje kapaciteta zemlje za rešavanje problema dece. Kada je reč o analizi siromaštva, Akcioni plan kao poseban oblik siromaštva dece navodi i siromaštvo sredine, sa specifičnim uticajem na svakodnevni život i razvoj dece, kao i transgeneracijsko prenošenje siromaštva. Ovaj oblik siromaštva prepoznaje se još i kao odsustvo socio-kulturne infrastrukture, uključujući nedostupnost kulture za decu. Nadalje, prema istraživanjima o siromaštvu dece u Srbiji koje je obavio UNICEF,⁷¹ u Akcionom planu navodi se da roditelji prepoznaju i kulturnu deprivaciju kao jedan od oblika siromaštva.⁷² Jedan od nalaza navedenog istraživanja bio je da deca opažaju siromaštvo drugačije od odraslih, da ih pre svega pogađaju kulturna i socijalna uskraćenost, kao posledica materijalnog siromaštva porodice ili sredine u kojoj odrastaju. Uprkos ovakvim nalazima analize situacije siromaštva deteta u Srbiji, kultura se nije našla u specifičnim ciljevima, već je samo spomenuta u delu mera u kojem se navode pilot projekti usmereni na rehabilitaciju siromašnih sredina, što bi uključivalo i poboljšanje dostupnosti, adekvatnosti, kvaliteta i efikasnosti društvenih službi namenjenih deci (u zdravstvu, socijalnoj zaštiti, obrazovanju i kulturi). Posredno, participacija deteta u kulturnim aktivnostima može se podrazumevati unutar aktivnosti pod specifičnim ciljem razvijanja škole po meri deteta. Međutim, jedino eksplicitno pominjanje kulturne participacije deteta nalazi se u delu o unapređenju

70 Savet su činili predstavnici Ministarstva zdravlja, Ministarstva prosvete i sporta, Ministarstva nauke, tehnologije i razvoja, Ministarstva pravde, kao i Ministarstva unutrašnjih poslova.

71 *Siromaštvo s mnogo lica – istraživanje siromaštva dece u Srbiji*, UNICEF, Beograd, 2004.

72 Pod kulturnom deprivacijom podrazumevamo nemogućnost dece da zadovolje potrebe za kulturnim sadržajima. Kulturno siromaštvo je posebno značajno za analizu siromaštva kod dece jer ima velike negativne razvojne efekte. Iz: *Siromaštvo s mnogo lica – istraživanje siromaštva dece u Srbiji*, UNICEF, Beograd, 2004.

položaja dece s smetnjama u razvoju, gde je jedna od predviđenih aktivnosti bila stimulisanje učešća dece ometene u razvoju u kulturnim (sportskim i rekreativnim) programima, zajedno sa decom iz opšte populacije.

Akcionni plan za decu bio je pokušaj da se u jednom dokumentu definiše opšta politika zemlje prema deci - kratkoročna, srednjeročna i dugoročna, ali i mnogo više da se definiše plan prioriteta aktivnosti za predmetni period do 2015. godine. Moguće je, velikim delom, da zahvaljujući tome što se u Savetu za decu nisu našli predstavnici resora kulture, ova oblast nije u dovoljnoj meri našla svoje mesto u dokumentu – niti u svrhu razvoja društvenog okruženja za decu Srbije, niti u svrhu njihovog ličnog razvoja. U poslednje vreme primetno je dinamično zastupanje važnosti definisanja novog akcionog/strateškog plana za decu. Već u pripremnim aktivnostima tog procesa trebalo bi osigurati odgovarajuće konsultacije sa decom različitih uzrasta i iz različitih grupa i obezbediti prisustvo stručnjaka iz oblasti kulturnih politika, tj. kulture i umetnosti za decu u telima za njegovu izradu. Jedna od dobrih praksi u tom smislu primenjena je tokom izrade Nacionalne strategije za mlade, u čijem definisanju su učestvovali predstavnici mladih, a među tematskim, odnosno stručnim grupama, bila je oformljena i grupa za kulturu i kreativnost mladih.

Nacionalna strategija za mlade

Iako Konvencija o pravima deteta detetom smatra svaku osobu do 18 godina starosti, u našem zakonodavstvu osobe od 15. do 30. godine smatraju se mladim. Ne samo zbog nesklada u definiciji deteta, već više iz razloga posledične nerazdvojivosti stanja u pogledu kulturne participacije deteta i mlade osobe, kao i identifikacije mogućih pozitivnih rešenja u našoj zemlji, ova analiza uzela je u obzir i Nacionalnu strategiju za mlade (u daljem tekstu: Strategija). Prva Strategija usvojena je 2008. godine na osnovu konsultativnog procesa, istraživanja i u saradnji s nevladinim sektorom i mladima, s ciljem da se uspostave sistemska rešenja za podršku mladima u različitim oblastima života. Na osnovu preporuka evaluacije implementacije Strategije u periodu do 2014. godine, preporuka Izveštaja o pregledu omladinske politike, koji su sačinili eksperti Saveta Evrope, kao i obavljenih istraživanja⁷³ sačinjen je novi dokument Strategije od 2015. do 2025. godine, s pratećim akcionim planom za trogodišnji period, od 2015-2017.

Vizija definisana Strategijom je da su „Mladi aktivni i ravnopravni učesnici u svim oblastima društvenog života koji u potpunosti razvijaju svoj potencijal i doprinose ličnom i društvenom razvoju i dobrobiti. Mladi imaju podršku društva, stvaraju bolje uslove za život i

⁷³ *Položaj i potrebe mladih u Srbiji*, Ninamedia, 2014. (istraživanje rađeno za potrebe Ministarstva omladine i sporta), i Slobodan Mrđa, Dušan Mojić: *Analiza položaja mladih u strategijama Vlade Republike Srbije i novim sociološkim istraživanjima*.

razvoj potencijala i aktivno doprinose opštem napretku društva". Za razliku od prethodne Strategije, gde je oblast kulture tretirana u domenu kvalitetnog provođenja slobodnog vremena mladih, ovaj dokument tretira oblast kulture prevashodno kao razvojni potencijal i usmeren je ka povećanju kulturne participacije mladih. Među devet strateških ciljeva, sadržan je eksplicitni cilj koji tretira oblast kulturnog života mladih⁷⁴ i koji glasi „Unapređeno korišćenje i učešće mladih u kreiranju kulturnih sadržaja”.⁷⁵ Pored toga, definisani su i specifični ciljevi, kao i niz aktivnosti koje vode ka njihovom ispunjavanju.

U analizi situacije u ovoj oblasti, na osnovu istraživanja obavljenih u periodu do 2014, u Strategiji se zaključuje da mladi ne učestvuju dovoljno u kreiranju kulturnih sadržaja, kao i da njihova ponuda nije ujednačena. Prema istraživanju o položaju i potrebama mladih u Srbiji iz 2014. godine, čak 81% mladih u Srbiji smatra da mladi ne učestvuju dovoljno u kulturnim aktivnostima, dok je preko 70% mladih bilo mišljenja da nema dovoljno dostupnih kulturnih sadržaja za mlade. Isto istraživanje pokazalo je da postoje značajne razlike u pogledu ponude kulturnih sadržaja između Beograda i centralne Srbije. Istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji⁷⁶ navodi da vrlo bitan preduslov za uključenost mladih u kulturne i kreativne aktivnosti predstavlja prihod domaćinstva – što je on veći, veći je i stepen njihovog angažovanja. U tom istraživanju navodi se da se „čak četvrtina mladih smatra potpuno kulturno deprivirano, jer u svom mestu nemaju pristup sadržajima koje priželjkuju”. Oko 83,5% mladih retko ili nikada ne posećuje muzeje, a 75,4% nikada ili retko posećuje galerije, dok 72,5% retko ili nikada ne posećuje kulturno–istorijske spomenike i arheološka nalazišta. Takođe, 69% mladih retko ili nikada ne posećuje pozorišne predstave, 69,2% književne večeri, dok 67% nikada ili retko odlazi u bioskop, navodi se u istraživanju. Sa druge strane, isti autori navode da su jedinice lokalne samouprave u Srbiji osnivači 440 ustanova kulture u 144 grada i opštine, dok je samo Grad Beograd osnivač 36 ustanova kulture. U poređenju sa prethodno navedenim podacima o posetama mladih, ovo ukazuje da se zapravo postavlja i pitanje funkcionalnosti postojećih ustanova kulture, odnosno

74 Ranija Nacionalna strategija za mlade, iz 2008. godine, među postavljenim strateškim ciljevima obuhvatala je cilj usmeren na unapređenje mogućnosti za kvalitetno provođenje slobodnog vremena, koji se dovodi u direktnu vezu s kulturnom i umetnošću, ali i ostalim oblicima provođenja slobodnog vremena mladih, te u tom smislu nije bio fokusiran samo na participaciju u kulturnom životu. Većina ostalih ciljeva u prethodnom dokumentu mogla se dovesti u vezu s oblašću kulture i kulturnim pravima, ali prema definisanim specifičnim ciljevima i merama najdirektniju vezu s kulturnim pravima mladih odnosili su se na ciljeve u oblastima podsticanja mladih na aktivno učešće u društvu, podsticanja i vrednovanja izuzetnih ispoljavanja i postignuća u različitim oblastima, kao i unapređenja sistema informisanja mladih, razvijanja sistema formalnog i neformalnog obrazovanja.

75 Ostali ciljevi obuhvataju: zapošljavanje i preduzetništvo mladih, obrazovanje, vaspitanje i obuka mladih, aktivizam i aktivno učešće mladih, zdravlje i blagostanje mladih, bezbednost mladih, socijalna uključenost mladih, mobilnost mladih i informisanje mladih.

76 *Mladi naša sadašnjost, istraživanje socijalnih biografija mladih u Srbiji*, Smiljka Tomanović, Dragan Stanojević, Isidora Jarić, Dušan Mojić, Slađana Dragišić Labaš, Milana Ljubičić, Ivana Živadinović, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu, 2012.

prilagođenosti ponude kulturnim potrebama mladih. Kada je reč o preprekama za participaciju mladih u kulturnim aktivnostima, kao najveće prepreke izdvajaju se nedostatak novca i geografske okolnosti.

Strateški cilj definisan je ka unapređenom korišćenju i učešću mladih u kreiranju kulturnih sadržaja. Na osnovu problema koji su definisani - a) nedovoljna i neadekvatna podrška za kreativno delovanje mladih i učešće u stvaranju kulturne ponude, i b) informacije o kulturnim sadržajima nisu prilagođene mladima, što umanjuje mogućnosti njihove kulturne participacije - razvijena su dva specifična cilja: *obezbeđena je kontinuirana podrška razvoju kreativnosti mladih i učešće mladih u stvaranju i korišćenju kulturnih sadržaja i povećano korišćenje kulturnih sadržaja među mladima.*

Očekivani rezultati, precizirani Strategijom, obuhvataju sledeće:

- Podržani su programi koji unapređuju kulturne i kreativne potencijale mladih.
- Obezbeđena sistemska podrška realizaciji kulturne participacije mladih.
- Unapređena prilagođenost i dostupnost kulturnih sadržaja mladima.
- Povećan udeo sadržaja o kulturi i kreativnim industrijama za mlade u medijima.

Na osnovu ovih ciljeva definisane su i aktivnosti, nosioci realizacije za iste, a akcioni plan sadrži i indikatore realizacije i budžet. Predviđene aktivnosti i mere u značajnom obimu promovišu uključivanje i učešće mladih kako u osmišljavanju, tako i u kreiranju, realizaciji i uživanju kulturnih sadržaja i obuhvatili su sledeće: podrška programima koji unapređuju kulturne i kreativne potencijale mladih; organizacije kulture uključuju mlade u pripremu i realizaciju svojih sadržaja; sistemska podrška realizaciji kulturne participacije mladih; prilagođenost i dostupnost kulturnih sadržaja mladima; povećanje udela sadržaja o kulturi i kreativnim industrijama za mlade u medijima. U pogledu obezbeđivanja sistemske podrške realizaciji kulturne participacije, mere koje su prepoznate obuhvataju podršku organizacijama kulture za rad na uključivanju mladih u stvaranje sadržaja i korišćenje kulturnih sadržaja; razvijanje stimulativnih fiskalnih mera za privatni sektor koji finansijski podržava kulturnu participaciju mladih; podršku kreativnim industrijama mladih i kulturnom preduzetništvu mladih; kao i omogućavanje korišćenja javnih prostora udruženja koja sprovode omladinske aktivnosti u oblasti kulture i umetnosti na lokalnom nivou.

U Nacionalnoj strategiji za mlade 2015-2025. izgubila se kategorija učešća mladih u kulturnim politikama, koja je postojala u dokumentu za period do 2014. Međutim, ceo segment koji tretira učešće mladih u donošenju odluka i izradi javnih politika je u dokumentu razrađen kroz jedan strateški cilj, te bi se ti aspekti trebali uzeti u obzir i pri izradi strategije kulturnog razvoja za mlade.

Budžet planiran za ciljeve u oblasti kulture za trogodišnji period iznosi 172.950.000 RSD⁷⁷, što čini nešto manje od 3% ukupnog budžeta predviđenog za sprovođenje Strategije u istom razdoblju. Deo sredstava predviđen je iz budžeta (oko 64%), a deo iz drugih izvora - uključujući doprinos iz IPA fondova EU, privatnog sektora, udruženja, kao i domaćih i međunarodnih programa i donatora. Kroz distribuciju sredstava unutar budžeta za sprovođenje aktivnosti u oblasti unapređenja participacije mladih u kulturi, akcenat je stavljen na kreativne industrije i kulturno preduzetništvo mladih (trećina budžeta), zatim na aktivnosti obuka za samozapošljavanja mladih putem udruživanja u kulturi i umetnosti (21%) i na razvoj onlajn provajdera kulturne participacije mladih (16%). S druge strane, najmanja pojedinačna izdvajanja usmeravaju se za podršku razvoju kulturnih i kreativnih klubova pri obrazovnim ustanovama - 0.75% planiranog budžeta, odnosno 1.500.000 RSD za osnivanje 15 ovakvih klubova u periodu od tri godine, kao i za unapređenje programa prepoznavanja i podsticanja kreativnosti kod mladih - 1.5%. Aktivnosti uvođenja besplatnih termina za mlade u kulturnim ustanovama i sprovođenja vrednovane prakse procenjene su da se mogu odvijati bez dodatnih sredstava. Ministarstvo kulture i informisanja je u 2015. godini opredelilo 3.200.000 u svrhu implementacije Strategije.

Opšti je utisak da je unapređenju kulturnog života i participacije mladih pružena osetno značajnija pažnja u odnosu na prethodnu verziju dokumenta, ali i da je ugao iz kojeg se ovaj segment života strateški posmatra promenjen. Ako je o nivou prioriteta aktivnosti suditi po monetarnim pokazateljima, kreativne industrije zauzimaju najveću pažnju u ovoj oblasti. Uz preduslov da se planirani iznosi budžeta realizuju, ostaje veliki segment uslova koji se moraju ispuniti da bi se postavljeni ciljevi dosegli. U samoj Strategiji prepoznato je kao neophodno da se uspostave jasni mehanizmi saradnje svih aktera koji se bave omladinskom kulturnom politikom, kao i sistemi monitoringa i ciljne evaluacije programa koji se sprovode; kada je reč o participaciji u izradi kulturnih politika za mlade, potrebno je obaviti analize pravnog i političkog okvira i praksi u odnosu na učešće mladih, a da bi se isti implementirali, potrebno je uvrstiti izmene zakona u tom smislu. Uvođenje stimulativnih fiskalnih mera za privatni sektor nije novitet kao tema od značaja, ali iz dosadašnjih iskustava jeste tema spoticanja. Nadalje, aktivnosti senzitivizacije u vezi razumevanja kulturne participacije – kako prema opštoj populaciji, tako i prema specifičnim grupama aktera unutar kulturne politike za decu i mlade osobe, bile bi neophodna prateća mera svakog strateškog nastojanja u ovoj oblasti.

77 Oko 1.395.000 evra ukupno, što približno čini 465.000 evra na godišnjem nivou.

Pregled zakonodavnog okvira

Ustav, kao temeljni pravni akt Republike Srbije, u drugom delu tretira pitanja ljudskih prava i sloboda. Kulturna prava građana Srbije zagarantovana su Ustavom, a umetničko stvaralaštvo slobodno je i država „podstiče razvoj kulture i umetnosti”. U vezi sa decom i njihovim pravima, Ustav garantuje poštovanje ljudskih prava detetu „primereno uzrastu i duševnoj zrelosti” i navodi da se prava deteta uređuju zakonom. U vezi s tim, bitno je naglasiti da je nacrt Zakona o zaštiti prava deteta Republike Srbije bio upućen u skupštinsku proceduru u decembru 2011. godine, međutim, uvid u dalja postupanja u vezi s ovim zakonom, kao i njegov trenutni status, nije bio moguć tokom trajanja ove analize.

Zakon o kulturi, kao krovni zakon za oblast, utvrđuje opšti interes u kulturi, način ostvarivanja opšteg interesa i obavljanje kulturnih delatnosti, prava, obaveze i odgovornosti Republike Srbije, autonomnih pokrajina i jedinica lokalne samouprave u kulturi, kao i uslove za delovanje svih subjekata u kulturi.⁷⁸ Republika Srbija stara se o ostvarivanju opšteg interesa u kulturi i o sprovođenju kulturne politike - kao skupa ciljeva i mera podsticanja kulturnog razvoja koji se zasniva na 11 načela. Kada je reč o specifičnim odredbama u odnosu na decu, Zakon o kulturi veoma je štur – pored toga što se pod opštim interesom u kulturi, definisanim u 22 tačke, kao jedna među njima navodi i podsticanje dečijeg stvaralaštva i stvaralaštva za decu i mlade u kulturi, postoji samo još jedna relevantna, ali posredna odrednica, u istom delu: podsticanje mladih talenata u oblasti kulturnog i umetničkog stvaralaštva. Međuresorna saradnja takođe nije detaljno propisana, s obzirom da Zakon navodi da za njeno sprovođenje (uključujući saradnju s obrazovnim resorom), predloge i sugestije daje Savet za kulturu.⁷⁹ Dalje tokom desk analize nismo bili u prilici da identifikujemo podzakonske akte u vezi s ovom važnom temom, mada Zakon ni ne obavezuje da se dati predlozi i sugestije moraju naći u obavezujućim pravnim aktima. Time je tema međuresorne saradnje ostavljena kao „lebdeća” i, bez postojanja dokumenta strategije kulturnog razvoja, kao i mnoga druga zakonska rešenja, prepuštena daljem tumačenju i primeni od slučaja do slučaja. Međuresorna saradnja i njeni prioriteti jesu, odnosno – trebalo bi da budu - i jedna od tema srategije razvoja kulture u Republici Srbiji, koja prema Zakonu treba da se izrađuje za period od deset godina. Zakon predviđa i osnovne segmente buduće strategije, uključujući analizu postojećeg stanja kulturne delatnosti i stvaralaštva u Srbiji; osnovne postavke kulturnog razvoja; strateške pravce i instrumente kulturnog razvoja; i plan realizacije. Pored ciljeva i prioriternih područja kulturnog razvoja, prioriteti međuresorne saradnje navode se u okviru postavki kultur-

⁷⁸ Član 1 Zakona o kulturi.

⁷⁹ Mandat Saveta za kulturu istekao je početkom leta 2016. godine, a da novi sastav nije konstituisan do zaključenja ove analize.

nog razvoja i obuhvataju: naučnoistraživački rad, edukaciju, ravnomerni regionalni razvoj, međunarodnu saradnju, kreativnu industriju, kulturni turizam. Međuresorna saradnja, prema Zakonu, trebalo bi takođe da bude deo strateških pravaca strategije. S druge strane, intersektorska saradnja se ne pominje.

S obzirom na ponovljena očekivanja u vezi s razvojem strategije u periodu rada na ovoj analizi, potrebno je javno zastupati da se posebna pažnja usmeri na razvoj posebnog segmenta strategije kulture za decu i sa decom. U slučaju da do toga dođe, realno je očekivati da će jedan od ključnih aspekata u strateškim pristupima imati međuresorna saradnja - posebno s obrazovnim resorom, ali i intersektorska saradnja, kao ključni preduslovi razvoja i unapređenja kulturnog života deteta u Srbiji.

Kada je reč o Zakonu o osnovnom obrazovanju, u njegovom drugom delu preciziraju se ciljevi i ishodi obrazovanja. Dok je prvi od ciljeva jasno usmeren na integralni razvoj svakog deteta, svi ostali navedeni ciljevi direktno doprinose kako tom cilju, tako i opštedruštvenim razvojnim ciljevima. Najveći broj postavljenih ciljeva je u neposrednoj ili posrednoj vezi s kulturnim razvojem, dok je za umetničko obrazovanje, kulturnu participaciju i ostvarivanje kulturnih prava deteta vezan poseban niz ciljeva. Između ostalog, ovo uključuje: sticanje umetničke i kulturne pismenosti; razvoj stvaralačkih sposobnosti, kreativnosti, estetske percepcije i ukusa; kao i izražavanje na jezicima različitih umetnosti. Ishodi osnovnog obrazovanja, koji su definisani u sledećem članu, direktno proističu iz formulisanih ciljeva. Prema Zakonu o osnovnom obrazovanju, program rada škole mora sadržavati i program kulturnih aktivnosti, kao i program rada biblioteke, dok se u okviru celodnevnog boravka kulturno-umetničke aktivnosti obezbeđuju pored ostalih aktivnosti (igre, sporta, izrade domaćih zadataka, učenja, itd.). Pod kulturnim aktivnostima škole Zakon o osnovnom obrazovanju, između ostalog, navodi: proslave, priredbe, predstave, izložbe, koncerte, takmičenja i smotre, posete ustanovama kulture, zajedničke aktivnosti škole i jedinice lokalne samouprave i druge aktivnosti koje doprinose proširenju uticaja škole na vaspitanje učenika i kulturnom razvoju okruženja škole. Uspostavljanje saradnje s ustanovama kulture predviđeno je Zakonom i u vezi s implementacijom programa zaštite od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Zakon o osnovnom obrazovanju kroz deo o slobodnim aktivnostima navodi i aktivnosti u oblasti kulture i umetnosti. Opšta je ocena da je Zakon o osnovnom obrazovanju koncipiran na takav način, da su u njega ugrađene odgovarajuće odredbe Konvencije o pravima deteta. Iako ovaj Zakon adekvatno promoviše principe međuzavisnosti sistema obrazovanja i kulture i umetnosti, primena tih odredbi u svakodnevnom školskom okruženju još uvek u najvećoj meri zavisi od pojedinaca.

Budžetska davanja za projekte sa decom i za decu u oblasti savremenog umetničkog stvaralaštva

Finansiranje je važan instrument kulturne politike i u našem okruženju ne postoje analize budžeta koje tretiraju ulaganja u kulturne programe za decu i sa decom. U svrhu uvođenja u ovu temu, obavljen je inicijelni uvid u finansiranje projekata i programa za decu i sa decom i mladima od strane Ministarstva kulture i Pokrajinskog sekretarijata za kulturu i javno informisanje, za period 2014-2016. S obzirom da je fokus celokupnog projekta *Kultura, umetnost, deca*, kroz koji je istraživanje obavljeno, primarno na savremenom stvaralaštvu, za svrhu ovog segmenta analize posmatrana su sredstva opredeljena kroz ovu stavku budžeta.

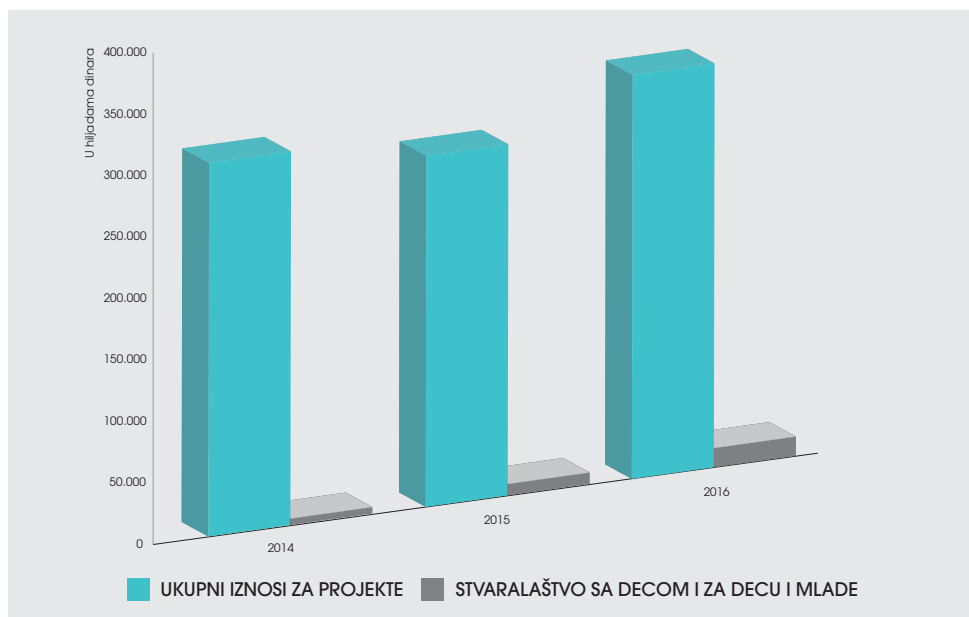
Analiza je obavljena na osnovu konkursa i odluka po osnovu njih, objavljenih na zvaničnim veb prezentacijama ovih institucija. Treba naglasiti da ova analiza ima više ograničenja, ali da ipak predstavlja barem deo slagalice finansiranja projekata za decu i sa decom, ali i deo celokupne slike mesta deteta unutar kulturne politike. Neka od ograničenja analize pomenućemo ovde:

- Osim oblasti savremenog stvaralaštva, nisu analizirana ostala budžetska davanja za projekte koje je putem javnih poziva (su)finansiralo Ministarstvo, niti Pokrajinski sekretarijat, među kojima su podržani i projekti sa decom i za decu;
- Analizom su tretirana davanja u oblasti savremenog stvaralaštva koja se odnose samo na projekte indirektnih korisnika budžeta. Drugim rečima, nije obavljen uvid u sredstva koja u ovoj oblasti koriste republičke ustanove kulture, koja istovremeno predstavljaju i najveća davanja u ovoj oblasti, što bi trebalo da bude predmet zasebne analize;
- Iznosi iz budžeta za podršku projektima u oblasti stvaralaštva sa decom i za decu i mlade, kao što i naziv oblasti kaže, obuhvataju i sredstva za rad sa omladinskom populacijom, koja nisu razdvajana u ovoj analizi;
- Kako bi se stekao uvid u sveukupna ulaganja u decu u oblasti kulture, pored budžeta republičkih ustanova kulture i ostalih konkursa koje objavljuju Ministarstvo i Sekretarijat, neophodno bi bilo obraditi i budžetska davanja u oblasti kulture za decu kroz druge resore, kao i na lokalnom nivou - što bi i takođe moglo da bude u fokusu dodatne analize.

Sredstva Ministarstva i Pokrajinskog sekretarijata kulture i informisanja

Ministarstvo kulture i informisanja 2009. godine uvodi instrument sufinansiranja projekata u oblasti kulturnih delatnosti dece i za decu i mlade. Ovi projekti, za koje ravnopravno konkurišu javne ustanove kulture čiji osnivač nije Republika, škole, univerziteti, udruženja građana, fondacije, itd., finansirali su se kroz druge instrumente u godinama kada nije bilo dovoljno sredstava za objavljivanje posebne linije za (su)finansiranje projekata za decu i sa decom (2011. i 2012.). Od 2013. god., u okviru konkursa za sufinansiranje projekata u oblasti savremenog umetničkog stvaralaštva, Ministarstvo u godišnjim konkursima redovno objavljuje zasebnu oblast za decu i mlade.

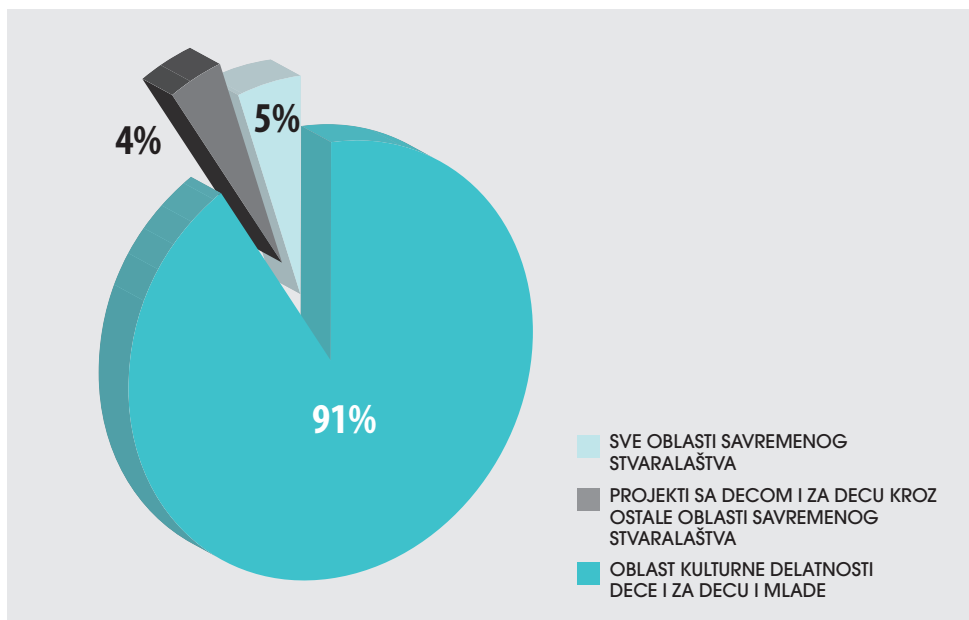
Analizom je uzet u obzir period od tri godine, 2014-2016, kada je kroz ovu stavku finansirano 192 projekta u oblasti *kulturne delatnosti dece i sa decom i mladima*. Ukupni iznos opredeljen za ove projekte u trogodišnjem periodu bio je 29.759.000 RSD.⁸⁰

Prikaz 1: Podrška Ministarstva kulture projektima u oblasti savremenog stvaralaštva, 2014-2016.

⁸⁰ Što iznosi nešto manje od 242.000 evra, preračunato po srednjem kursu važećem na dan 01.12.2016.

Manji deo ovih sredstava bio je namenjen projektima za populaciju mladih, s tim da ova analiza nije izdvajala te projekte, već je obim sredstava računat zbirno, za celu predmetnu oblast. U odnosu na ukupna sredstva opredeljena za projekte u oblasti savremenog stvaralaštva, udeo projekata u oblasti kulturne delatnosti dece i za decu i mlade činio je od 1.6% u 2014. godini, do 4.7% u 2016., iz čega je vidljiv trend rasta izdvajanja za projekte sa decom i za decu u trogodišnjem periodu. U prilog tome govori i činjenica da su u 2016. godini dinarska sredstva opredeljena za ove projekte bila trostruko veća nego u 2014. godini (Prikaz 1).

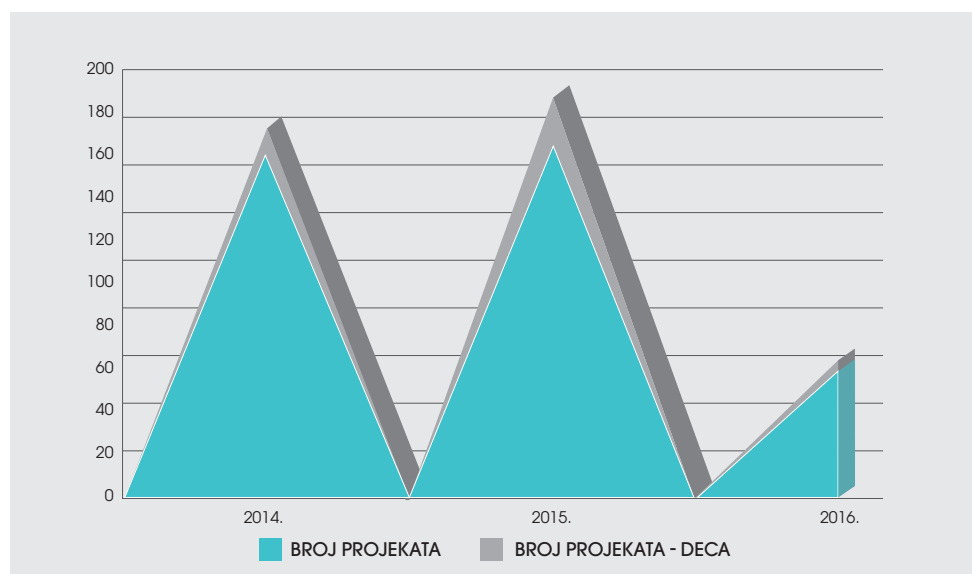
Prikaz 2: **Podrška Ministarstva kulture projektima u oblasti savremenog stvaralaštva, 2016.**

Skoro 35% ukupnih sredstava iz linije za (su)finansiranje kulturnih delatnosti za decu i sa decom i mladima u periodu 2014-16. dobile su organizacije iz Beograda, mada se mora reći da je određen broj njih projekte implementirao van glavnog grada, ili za teritoriju cele zemlje, ili da su bili međunarodnog karaktera. Prosečan iznos izdvojen po projektu bio je 154.995 RSD.⁸¹ Najmanji dodeljeni grant u razmatranom periodu iznosio je 30.000, a najveći 650.000 RSD. Bilo najmanji, ili najveći, ovi iznosi spadaju u red tzv. mikro i malih grantova i, dodatno, procenjuje se da je u proseku dodeljivana 1/3 zatraženih, odnosno sredstava neophodnih da bi se predloženi projekti u potpunosti implementirali.

⁸¹ Približno 1.260 evra, preračunato po srednjem kursu na dan 01.12.2016.

Treba imati u vidu da je Ministarstvo takođe podržalo projekte za decu/sa decom i kroz ostale oblasti savremenog stvaralaštva, a ne samo kroz namensku liniju. Tako npr., u 2016. godini je tek malo manji iznos od ukupnog iznosa za oblast kulturne delatnosti dece i za decu i mlade izdvojen kroz druge oblasti savremenog stvaralaštva (Prikaz 2). Kada se i ta izdvajanja uzmu u obzir, dolazimo do zaključka da su izdvajanja za decu i mlade za projekte indirektnih korisnika budžeta u oblasti savremenog stvaralaštva tokom 2016. godine od strane Ministarstva kulture i informisanja bila nešto niža od 10% ukupnog budžeta opredeljenog u toj oblasti.

Pokrajinski sekretarijat za kulturu nema zasebnu liniju podrške projektima sa decom i za decu, već je taj fokus projekata naveden kao jedan od kriterijuma za bodovanje (tj. prioritet) u pravilnicima o načinu, kriterijumima i merilima objavljenim u konkursnoj dokumentaciji. U oblasti savremenog stvaralaštva, u periodu od tri godine (2014-2016.), podržano je ukupno 43 projekta namenjenih za najmlađu populaciju (Prikaz 3), u iznosu od približno 7% svih izdvajanja Pokrajinskog sekretarijata za oblast savremenog stvaralaštva u tom periodu. Procentualno najviša izdvajanja za projekte sa decom i za decu zabeležena su 2014. (13%), a najmanja 2015. godine (samo 4% sredstava opredeljenih za oblast savremenog stvaralaštva).

Prikaz 3: Savremeno stvaralaštvo prema broju projekata – podrška Pokrajinskog sekretarijata 2014-2016.

Zaključak

Generalni zaključak je da je situacija u pogledu finansiranja projekata za decu u oblasti kulture i umetnosti prilično šarenolika - kako po tipovima konkursa, vrsti podržanih projekata – što doprinosi raznolikosti kulturnih sadržaja (gde je bilo moguće utvrditi), tako i po obimu izdvojenih sredstava i visini pojedinačnih grantova. Ne postoji usaglašenost u pogledu nivoa integracije zakonske odredbe u vezi s podsticanjem dečjeg stvaralaštva i stvaralaštva za decu i mlade u kulturi kroz konkursne prioritete i propozicije, u javnim pozivima koji se objavljuju na različitim nivoima. Visina (su)finansiranja kreće se u rangu od mikro do malih grantova. Samo za neke manifestacije opredeljena su sredstva koja bi mogla da se svrstaju u red grantova srednje veličine. Prema nekim procenama⁸² odobreni iznos sredstava u proseku čini trećinu zatraženog, odnosno potrebnog iznosa za implementaciju projekta. Kada je reč o udelu sredstava kojima su podržani projekti za decu i sa decom, u odnosu na ukupna izdvajanja u posmatranim konkursima, na svim nivoima bio je manji nego što bi proporcionalno trebalo da bude, ukoliko se dobrom praksom smatra da se iz postojećih sredstava za dečju populaciju treba izdvajati procentualno jednak deo sredstava, koliki ta populacija čini u ukupnom stanovništvu. Iz tog aspekta, izdvajanja za oblast savremenog stvaralaštva, samo za decu, trebalo bi da budu minimum 15%.⁸³ Pored navedenog, sveprisutna pojava kasnog objavljivanja konkursa dovodi do toga da period implementacije nekad bude ograničen samo na drugu polovinu godine, koja obuhvata i vreme letnjeg raspusta. Logično je zaključiti da i pored svoje velike važnosti ova sredstva, ni obimom, ni tipom (kratkoročni projekti), ni zbog nedostajuće pravovremenosti ne mogu ni izbliza biti adekvatna za ozbiljno, kontinuirano i strateško programiranje rada sa decom i za decu, ali da teško mogu poslužiti i kao instrument za sufinansiranje dugoročnih programa. Stoga je veoma bitno da se budućom strategijom razvoja kulture planira razvoj smernica za odgovorno budžetiranje prema deci, uvođenje srednjeročnih instrumenata finansiranja, ali i sredstava za podršku interventnim merama u kulturi za decu – i jedno i drugo po osnovu utvrđenih strateških prioriteta.

82 Navod iz *Cultural Policy Peer Review of Serbia, Report of the Council of Europe Experts: Art and Culture, an Investment for Serbia's Future*, 2015

83 Prema definiciji deteta po nacionalnom zakonodavstvu; ukoliko se usvoji definicija deteta prema Konvenciji o pravima deteta, izdvajanja za kulturne programe u Srbiji za decu do 18 godina starosti, prema udelu ove populacije u celokupnom stanovništvu, trebalo bi da budu oko 19%.

III ANKETA O KULTURNOJ PARTICIPACIJI DECE

Uvod

U prethodnim delovima publikacije bavili smo se međunarodnim, pre svega evropskim i američkim iskustvima u domenu kulturne participacije dece i saradnje škola i organizacija u kulturi. Takođe, obavili smo uvid u formalni okvir za participaciju dece u kulturnom životu, uključujući kulturnu i obrazovnu politiku u Srbiji. U ovom delu publikacije posmatramo lokalni kontekst. S tim ciljem, realizovana je anketa na temu kulturne participacije dece, s posebnim fokusom na značaj koji u njoj ima saradnja između osnovnih škola i ustanova kulture. Osnovna pretpostavka bila je da je ovakva saradnja ključna za negovanje kulturnih potreba, stvaranje navika i ukusa kod deteta, realizaciju prava deteta na kulturni život, te time i na ispunjeno, celovito i zdravo odrastanje i razvijanje punih potencijala dece. Anketa je sprovedena tokom oktobra i početkom novembra meseca 2016., s ciljem da se mapiraju stavovi o saradnji škola i ustanova kulture, oblici saradnje, prepreke na koje se nailazi, kao i preporuke za poboljšanje saradnje u budućnosti.

U svrhu ovog dela istraživanja, razvijena su dva elektronska upitnika – jedan za zaposlene u osnovnim školama, a drugi za uposlenike javnih ustanova kulture. Kroz upitnike posmatrani su sledeći aspekti:

- faktori od uticaja na kulturnu participaciju deteta;
- saradnja škola i ustanova kulture i njihova uloga u kulturnoj participaciji deteta, uključujući pozitivne uticaje te saradnje na ključne aktere – decu, škole, ustanove;
- vidovi saradnje, prepreke i preporuke za poboljšanja.

Anketa je sprovedena sa predstavnicima osnovnih škola i javnih ustanova kulture iz četiri projektna grada: Leskovca, Kragujevca, Novog Pazara i Subotice⁸⁴, kao i mesta i naselja koje administrativno pripadaju ovim gradovima. Ukupno je pristiglo 44 popunjena upitnika: 31 od predstavnika škola i 13 od predstavnika javnih ustanova kulture (što zbirno čini 42% svih škola i ustanova koje su mapirane u projektnim lokacijama, obaveštene o istraživanju i pozvane na učešće u istom). Kada je reč o učesnicima ankete iz osnovnih škola, njih 10 (32% od broja predstavnika škola koji su učestvovali u istraživanju) bilo je iz okolnih mesta/naselja/sela.

⁸⁴ Pri odabiru projektnih lokacija vodilo se računa da svaki od ova četiri grada ima približno 100'000 stanovnika u užem, odnosno širem gradskom području, da su udaljeni od najvećih centara u zemlji, ali i da istovremeno raspolažu infrastrukturom neophodnom za razvoj i realizaciju kulturnih programa.

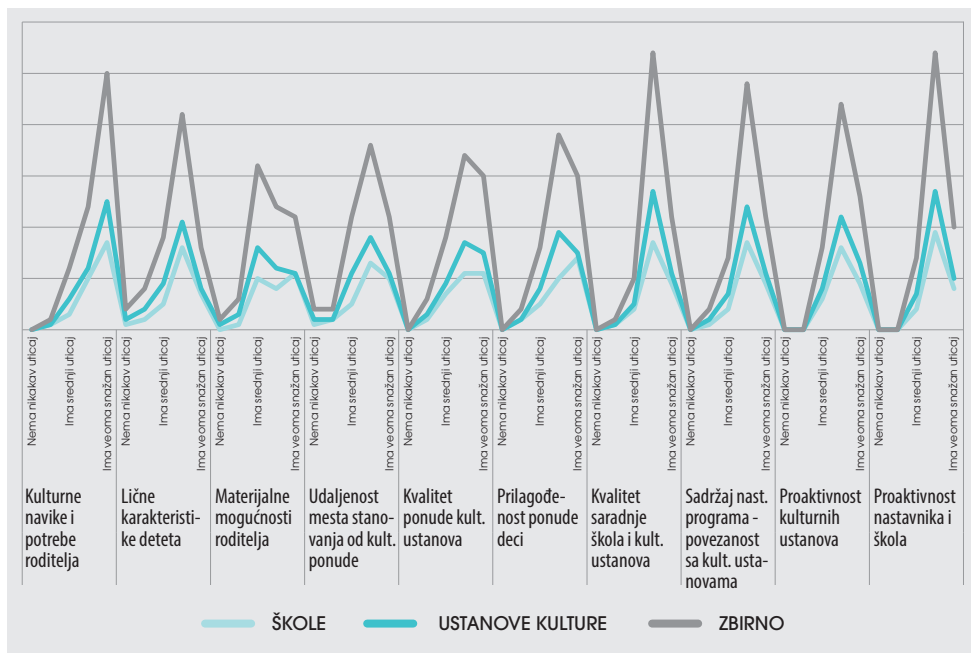
Rezultati

Percepcija učesnika istraživanja u vezi s faktorima od uticaja na kulturnu participaciju deteta

Ponudene faktore od uticaja na kulturnu participaciju deteta učesnici su ocenjivali na skali od 1 do 5, gde je 1 označavalo *nema uticaja*, a 5 *ima veoma snažan uticaj*.

Više od polovine predstavnika škola (55%) i skoro dve trećine predstavnika kulturnih ustanova (62%) ocenili su da kulturne navike i potrebe roditelja imaju *veoma snažan uticaj*, čime je ovo percipirano kao faktor od najvećeg značaja na kulturnu participaciju deteta (Prikaz 4). U odnosu na faktore od značaja, a koji se mogu dovesti u vezu sa školama i ustanovama kulture, zbirno se od najvećeg značaja smatraju kvalitet ostvarene saradnje i proaktivnost nastavnika i škole. Ukupno dve trećine ispitanika ocenjuju da kvalitet saradnje ima *snažan uticaj* (77% predstavnika ustanova kulture i 55% predstavnika škola). Nešto manje od dve trećine i jednih i drugih predstavnika (61%) ocenjuju da proaktivnost nastavnika i škola ima *snažan uticaj* na kulturnu participaciju deteta, dok polovina ispitanika takvom ocenjuje proaktivnost ustanova kulture. Polovina svih ispitanika takođe ocenjuje da sadržaj nastavnog plana i programa i povezanost s kulturnom ponudom imaju *snažan uticaj* na kulturnu participaciju deteta.

Da su lične karakteristike deteta od *snažnog uticaja*, bilo je mišljenje preko polovine ispitanika iz škola i skoro 40% predstavnika kulturnih ustanova. Udaljenost mesta stanovanja i materijalne mogućnosti roditelja smatraju se samo nešto manje bitnim faktorima od strane svih učesnika ankete. Interesantno je da su materijalne mogućnosti roditelja preko trećine predstavnika škola ocenili da imaju *veoma snažan uticaj* na kulturnu participaciju deteta, za razliku od predstavnika ustanova kulture koji smatraju da je ovo faktor od preovlađujuće *srednjeg* (46%) i *visokog* (32%) uticaja, a bez ijednog odgovora *veoma snažan uticaj*. Nešto manje od dve trećine predstavnika škola iz prigradskih sredina (60%) smatraju da udaljenost mesta stanovanja od kulturne ponude ima *snažan uticaj* na kulturnu participaciju deteta.

Prikaz 4: Percepcije u vezi s faktorima od uticaja na kulturnu participaciju deteta

Značajna razlika između ispitanika javlja se u oceni uticaja prilagođenosti ponude deci - preko 45% učesnika iz škola ocenjuje je da ima *veoma snažan uticaj*, dok je ovakvim vidi manje od 8% predstavnika ustanova kulture. Pojedinačno gledano, upravo ovaj faktor predstavnici škola vide ključnim za kulturnu participaciju dece u segmentu uticaja koji se odnose na škole i ustanove. Sledi kvalitet ponude kulturnih ustanova, sa više od trećine odgovora *ima veoma snažan uticaj*. Po mišljenju predstavnika ustanova, *veoma snažnim uticajem* skoro trećina (31%) ocenjuje kvalitet ponude, a isto toliko ih je mišljenja da upravo proaktivnost kulturnih ustanova ima *veoma snažan uticaj* na kulturnu participaciju deteta. Predstavnici škola vlastitu proaktivnost vide nešto važnijom (87% ih smatra da ima *snažan* i *veoma snažan uticaj* zbirno) nego predstavnici ustanova (77%); proaktivnost ustanova i jedni i drugi učesnici percipiraju od približno iste važnosti (83% predstavnika ustanova i 80% predstavnika škola ocenjuje je *važnom* i *veoma važnom*).

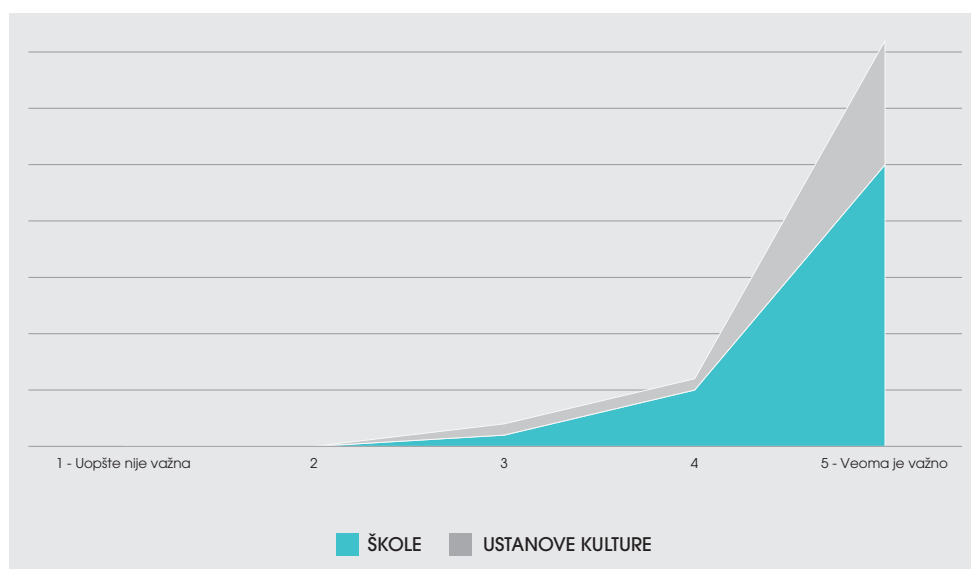
Ukoliko odvojeno posmatramo odgovore predstavnika škola i ustanova kulture, zapazimo značajnu saglasnost. Prema mišljenju predstavnika obe grupe, najvažniji faktor ukupno gledano jeste porodični ambijent, odnosno kulturne potrebe i navike roditelja. Odmah zatim slede proaktivnost nastavnika i škole i kvalitet saradnje ovih

ustanova. Kao najmanje značajne faktore, obe grupe ocenile su karakteristike deteta i mesto stanovanja. Zanimljivo je da slaganje postoji i kada je u pitanju proaktivnost ovih ustanova, jer obe grupe smatraju da je proaktivnost škola nešto značajnija.

Osetnije razlike u odgovorima između grupa sreću se po pitanju ličnih karakteristika dece, materijalnog statusa roditelja i udaljenosti ustanova kulture. U prvom slučaju, predstavnici škola smatraju da lične karakteristike deteta značajnije determinišu kulturnu participaciju nego predstavnici ustanova – najverovatnije zbog toga što imaju znatno više interakcije sa decom i bolji uvid u značaj ličnih karakteristika deteta. Kada je u pitanju udaljenost ustanova kulture kao problem, indikativno je da predstavnici škola tome pridaju osetno veći značaj. Ovo možemo tumačiti i time što su neke od škola, za razliku od ustanova kulture, locirane izvan centara gradova, te im je i problem udaljenosti evidentniji. Što se tiče materijalnog statusa roditelja, na osnovu raspoloživih podataka, ne može se ponuditi validno tumačenje.

Saradnja osnovnih škola i ustanova kulture

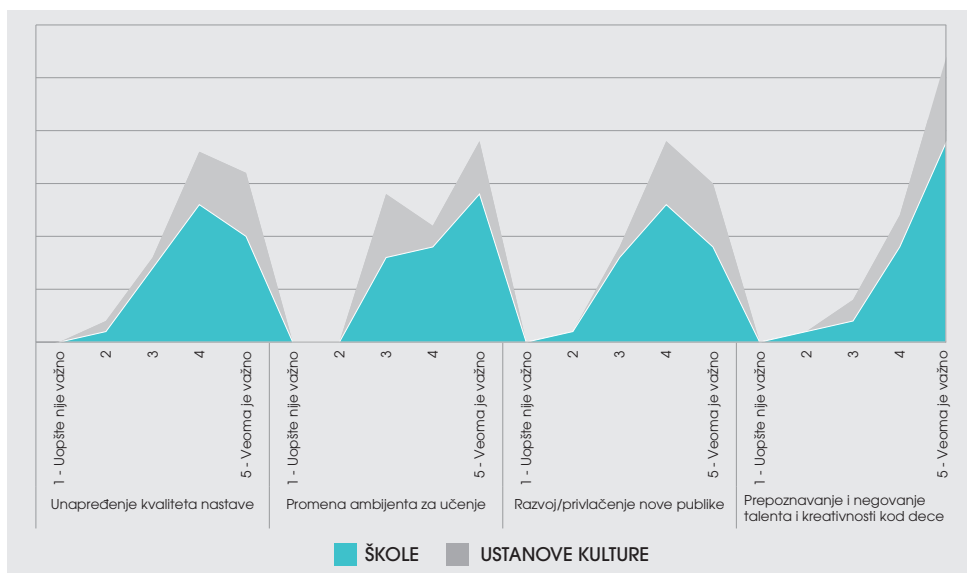
Velika većina (80%) učesnika ankete i iz škola i iz kulturnih ustanova ocenjuje da saradnja škola i ustanova kulture ima *veoma važan uticaj* na kulturnu participaciju deteta (Prikaz 5).

Prikaz 5: **Važnost ostvarivanja saradnje škola i kulturnih ustanova**

Dalje se posmatraju razlozi koji se smatraju bitnim za ostvarivanje saradnje. Ponuđeni razlozi mogu se podeliti u dve kategorije: u odnosu na školu i ustanovu, te njihove zadatke i ciljeve (Prikaz 6), kao i u odnosu prema detetu i njegovom razvoju, socijalizaciji i ispunjavanju kulturnih potreba i navika (Prikaz 7). Učesnici su date opcije takođe ocenjivali na skali od 1 (*uopšte nije važno*) do 5 (*veoma je važno*).

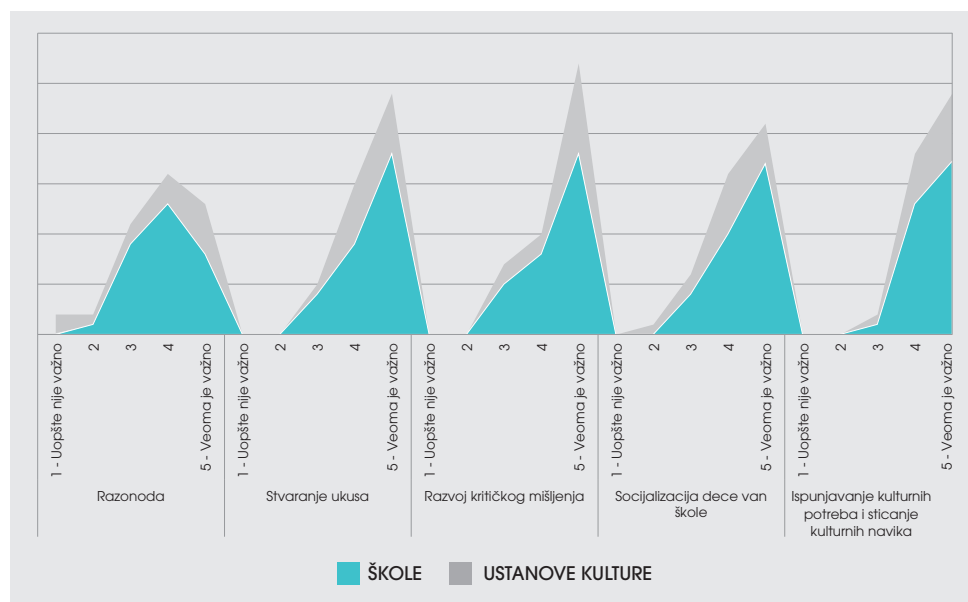
Na Prikazu 6 uočljivo je da se prepoznavanje i negovanje talenata i kreativnosti kod dece smatra najvažnijim razlogom za saradnju škola i ustanova kulture, koje preko 60% učesnika ankete ocenjuje kao *veoma važno*. Posmatrajući zbirne odgovore i jednih i drugih predstavnika, u istom segmentu i po oceni *veoma važno*, smatraju se sledeći razlozi: promena ambijenta za učenje (42%), unapređenje nastave (39%) i razvoj i negovanje nove publike (38%). Očekivano, predstavnici ustanova kulture nešto veći značaj pridaju razvoju nove publike (skoro polovina njih smatra ga *veoma važnim*, u poređenju sa manje od trećine predstavnika škola). Isti odnos javlja se i u poimanju unapređenja nastave, koju takođe skoro polovina predstavnika ustanova i jedna trećina predstavnika škola smatraju od *veoma velike važnosti* za ostvarivanje saradnje.

Prikaz 6: Bitni razlozi ostvarivanja saradnje škola i ustanova kulture (1)

U pogledu razloga koji se neposredno odnose na dete (Prikaz 7), razvoj kritičkog mišljenja deteta ocenjuje se kao najvažniji, sa skoro dve trećine ispitanika (64%) koji su dali ocenu *veoma je važno*. S približno ujednačenim sveukupnim ocenama slede razvoj kulturnih potreba i navika kod deteta, kao i stvaranje ukusa, koje više od polovine ispi-

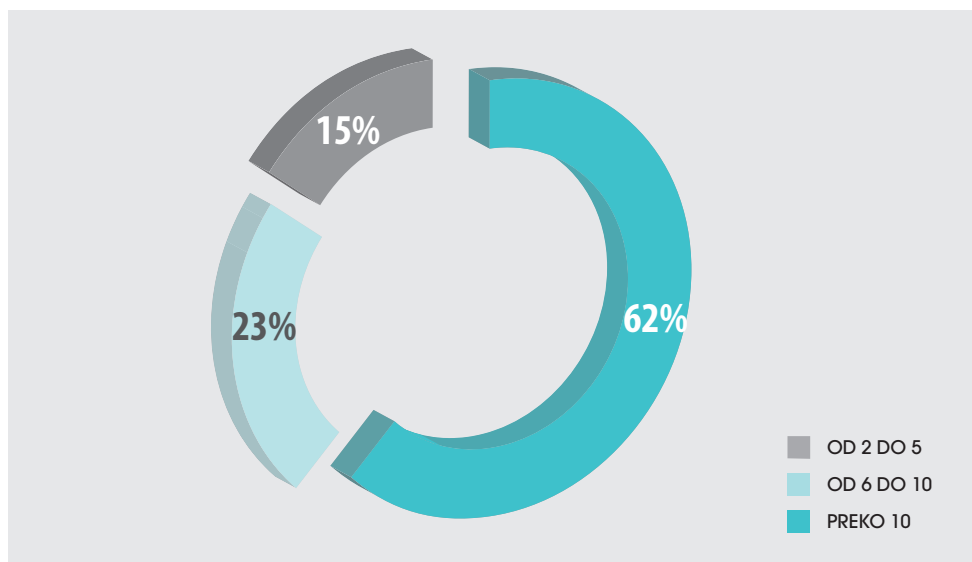
tanika ocenjuje da je od velike važnosti. Socijalizaciju dece manje od polovine učesnika ankete (43%) posmatra kao veoma važan razlog za ostvarivanje saradnje između škola i ustanova kulture. Po pitanju socijalizacije dece, prisutno je najznačajnije razilaženje u mišljenju između ove dve grupe. Predstavnici škola među ispitanicima smatraju da je ona osetno značajniji razlog za ostvarenje saradnje, što se može tumačiti boljim uvidom nastavnika i pedagoga na dugoročni razvoj dece, u koji spada i socijalizacija kao proces. Među ponuđenim opcijama, najmanji broj odgovora *veoma važno*, ali oko trećine od svih ispitanika (32%), dobila je razonoda, koja se u proseku ocenjuje da je od srednje važnosti u vezi sa ostvarivanjem saradnje između ustanova kulture i osnovnih škola.

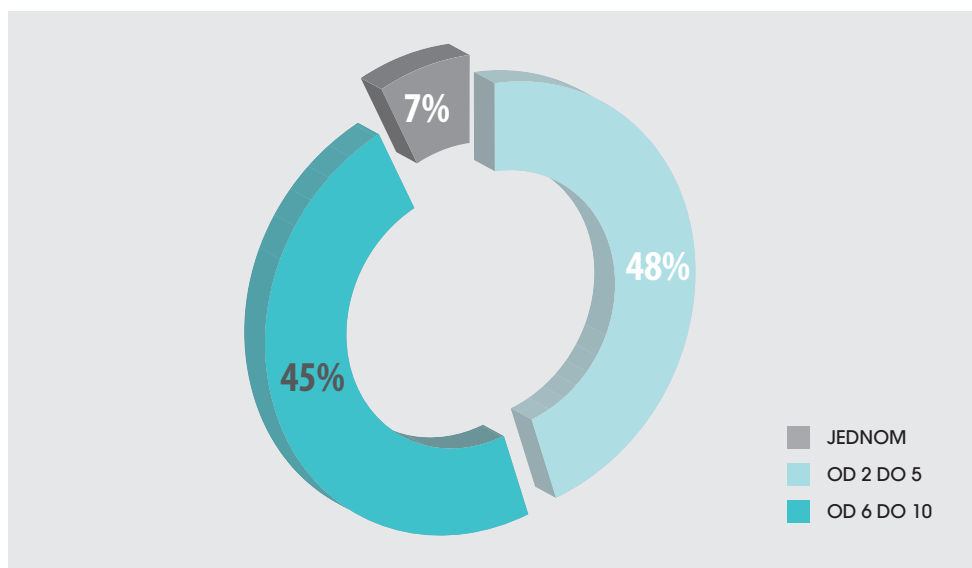
Prikaz 7: Bitni razlozi ostvarivanja saradnje škola i ustanova kulture (2)

Na pitanje sa koliko škola odnosno ustanova kulture sarađuju, nije bilo ni jednog odgovora koji bi indikovao da saradnja ne postoji. Prema odgovorima učesnika ankete, najveći broj kulturnih ustanova sarađuje sa preko 10 osnovnih škola, a najveći broj škola ostvaruje saradnju sa 2-5 ustanova kulture (Prikaz 8a i 8b). Kada je reč o formalizaciji saradnje, većina predstavnika ustanova (73%) i više od polovine predstavnika škola (55%) navode da saradnja nije formalizovana. Trećina predstavnika škola i nešto manje od trećine predstavnika ustanova navode da je saradnja formalizovana kroz sporazum, protokol ili memorandum o saradnji. U ostalim slučajevima, navodi se sledeće: „saradnja se dogovara na osnovu programa rada ustanove i godišnjeg plana rada škole”; „putem informisanja i u skladu sa mogućnostima i mogućnostima dece (pošto smo seoska

škola); „ad hoc“; „lični kontakti“; „sporazum se sklapa samo u vezi pojedinih projekata“; „nije formalizovana, saradnja zavisi od angažovanosti pojedinih prosvetnih radnika“, i sl.

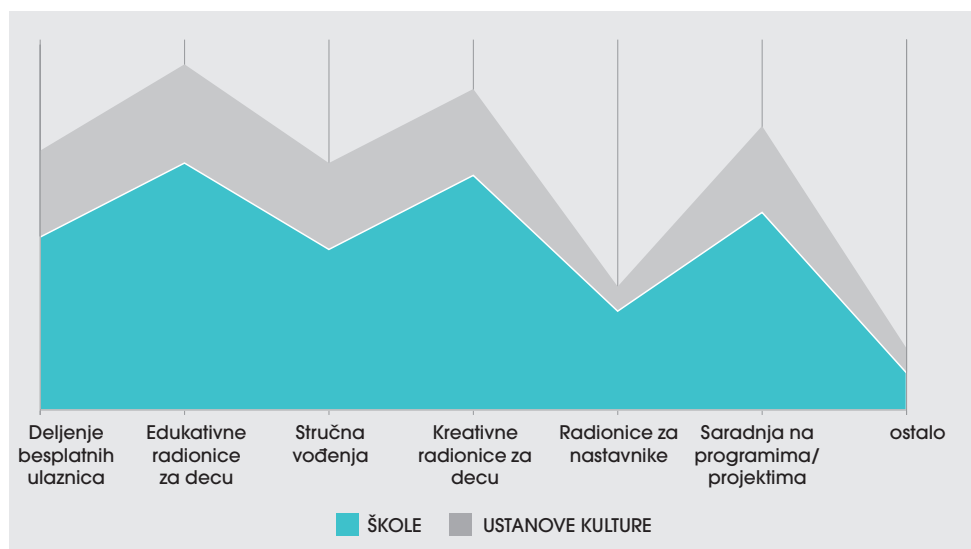

Prikaz 8a: Broj škola s kojima se ostvaruje saradnja

Prikaz 8b: Broj ustanova s kojima se ostvaruje saradnja

Upitnik je sadržavao pitanje u vezi s oblicima saradnje škola i ustanova kulture i učesnici ankete bili su u mogućnosti da daju višestruke odgovore, tj. da odaberu sve oblike saradnje koje su imali u poslednjih pet godina. Na Prikazu 9 vide se kretanja u vezi s ostvarenim oblicima saradnje:

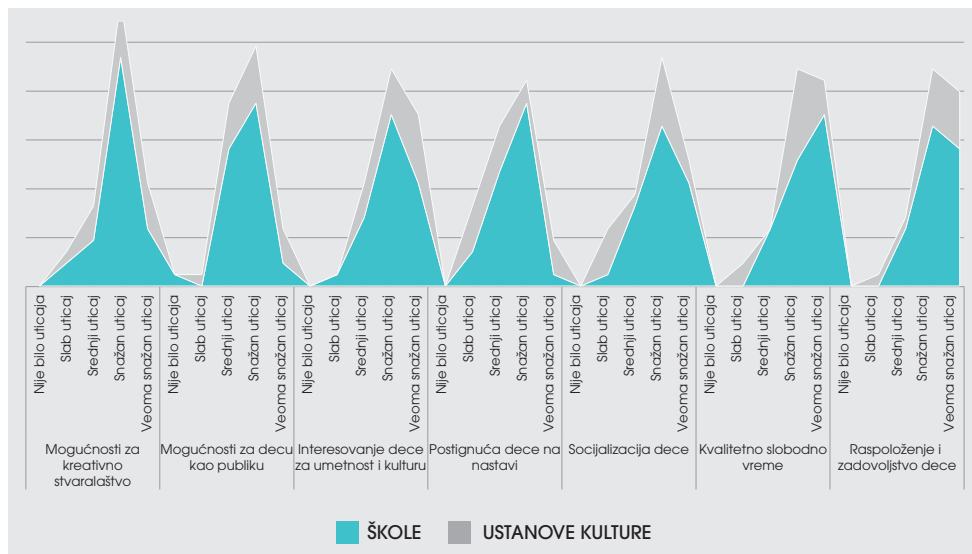

Prikaz 9: Oblici ostvarene saradnje škola i ustanova kulture u prethodnih pet godina

Najčešće prisutni oblici saradnje, na osnovu odgovora svih ispitanika, bile su edukativne radionice za decu, kreativne radionice za decu i saradnja škola i ustanova kulture na programima/projektima/ inicijativama. Kao najmanje zastupljeni vid saradnje navedene su radionice za nastavno osoblje. U vezi sa ostalim vidovima saradnje samo manji broj ispitanika dao je pojašnjenje, mahom navodeći konkretne aktivnosti koje su implementirane, kao što su: koncerti, priredbe, posete školi, prezentacije, konkursi, takmičenja, akcija za podsticanje čitanja, itd.

Pozitivni uticaji

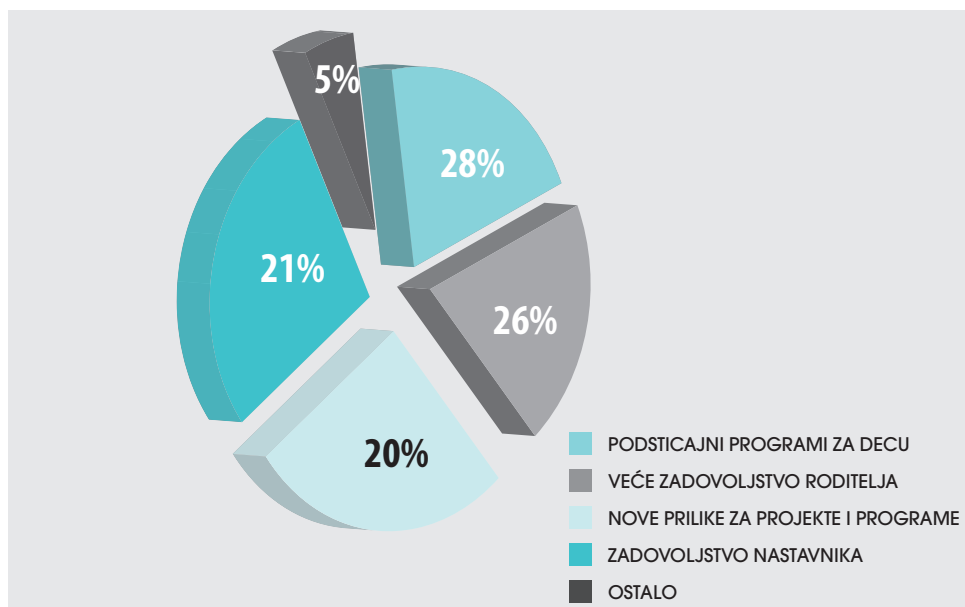
Koristi koje se ostvaruju kroz saradnju škola i ustanova kulture, kroz upitnik su posmatrane u dva segmenta: pozitivni uticaj učešća u kulturnim programima na dete, kao i uticaj saradnje na školu, odnosno na ustanovu kulture. Ponuđene su bile višestruke mogućnosti, koje su učesnici ocenjivali ocenama na skali od 1 (*najmanji uticaj*) do 5 (*najveći uticaj*).

Prikaz 10: Uticaj učešća u kulturnim programima na decu

Na Prikazu 10, vidljivo je da su učesnici ankete ocenili da je u svim ponuđenim aspektima uticaja na dete bilo koristi, i to u segmentima visokih uticaja. Najčešće odabran odgovor bio je *snažan uticaj*. Tu prednjače *mogućnosti za kreativno stvaralaštvo dece*, za koje je više od polovine svih učesnika ankete (52%) označilo da je učešće u kulturnim programima imalo *snažan uticaj* na dete. U istom segmentu uticaja slede *mogućnosti pružene deci kao publici* i uticaj na socijalizaciju dece (sa po 45% zbirnih odgovora i jednih i drugih predstavnika *snažan uticaj*), kao i *uticaj na raspoloženje i zadovoljstvo dece* (sa 43% ocena *snažan uticaj*). *Veoma snažan uticaj* među ponuđenim opcijama 40% svih ispitanika vidi na *raspoloženje i zadovoljstvo dece*, nakon čega slede uticaji na *interesovanje dece za kulturu i umetnost* (38%) i na *kvalitetno provođenje slobodnog vremena* (36% ocena *veoma snažan uticaj*). Polovina svih učesnika mišljenja je da je učešće u kulturnim programima imalo *snažan* ili *veoma snažan* uticaj na postignuća dece na nastavi.

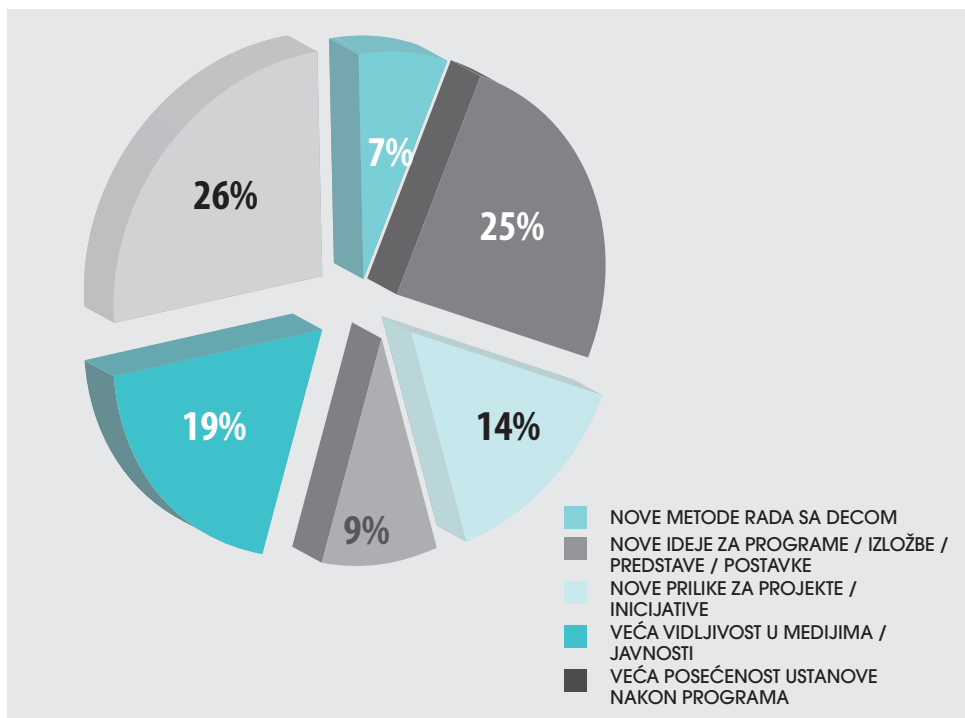
Pojedinačno gledano, predstavnici škola bolje ocenjuju mogućnosti za kvalitetno provođenje slobodnog vremena, nego predstavnici ustanova (48% prema 23% ocenjuje sa *veoma snažan uticaj*). Učešće u kulturnim programima je, prema skoro polovini predstavnika ustanova, imalo *veoma snažan uticaj* na interesovanje za kulturu i umetnost kod deteta, što takvim vidi manje od trećine predstavnika škola. Najviše odstupanja unutar iste grupe ispitanika uočava se u segmentu uticaja na socijalizaciju dece – iako nešto manje od polovine predstavnika ustanova kulture (46%) ocenjuje uticaj kao *snažan*, skoro trećina istih predstavnika (31%) ocenila ga je sa *slab*.

Prikaz 11: **Koristi ostvarene saradnje za školu**

Ako se posmatraju koristi koje su škole imale od saradnje ostvarene sa ustanovama kulture (Prikaz 11), u najvećem broju slučajeva predstavnici škola smatraju da su to podsticajni programi za decu, veće zadovoljstvo roditelja, ali u ne mnogo manjem broju to su i nove prilike za projekte i programe, kao i zadovoljstvo nastavnika. Među ostalim blagodatima navedeno je sledeće: manje nasilja u školi, zadovoljstvo dece, bogatiji kulturni život nastavnika, kao i da je saradnja „pokazala deci da su važan deo društvene zajednice [...]“.

Predstavnici ustanova kulture kao najveće koristi saradnje sa osnovnim školama za svoje institucije vide veću posećenost nakon realizovanih programa i nove ideje koje su dobili za programe / izložbe / predstave / postavke (Prikaz 9). Odmah nakon tih pozitivnih uticaja slede veća vidljivost u medijima / javnosti, kao i nove prilike za projekte. Najmanje predstavnika ustanova kulture smatra usvajanje novih znanja zaposlenih u ustanovi i razvijanje novih metoda u radu sa decom za benefite saradnje s osnovnim školama.

Prikaz 12: **Koristi ostvarene saradnje za ustanovu kulture**

Prepreke u saradnji i preporuke za poboljšanja

U nastojanju da se prepoznaju ključne prepreke u odvijanju saradnje između škola i ustanova kulture, učesnici ankete zamoljeni su da navedu prepreke na koje su nailazili u međusobnoj saradnji. Odgovore na ovo pitanje dalo je tri četvrtine učesnika ankete, a navedene prepreke grupisane su kroz analizu u četiri opšte grupe:

- organizacione;
- infrastrukturne;
- finansijske;
- prepreke na nivou razumevanja i motivacije.

Pored ove četiri kategorije, bile su navedene i *ostale prepreke*; one nisu svrstane ni u jednu od grupa jer nije bilo moguće utvrditi o kakvim preprekama je reč, zbog nedovoljno detaljnog ili nejasnog pojašnjenja.

Predstavnici osnovnih škola kao najčešći odgovor naveli su da prepreka u saradnji

nema (45%). U ovoj grupi ispitanika kao najprisutniji sledili su odgovori koji se tiču prepreka finansijske i koordinacione prirode, udaljenosti škole od ustanova kulture – koja je jednako zastupljena kao prepreka po mišljenju predstavnika pojedinih škola i iz gradova, kao i iz vangradskih sredina, ali i nedostatak motivacije i razumevanja. Predstavnici ustanova kulture koji su dali odgovor na ovo pitanje, kao najčešću prepreku navode nezainteresovanost prosvetnih radnika (36%).

U poređenju s identifikacijom prepreka, nešto više učesnika ankete ($\approx 80\%$) odgovorilo je na pitanje o načinima unapređenja saradnje. U Tabeli 1, na sledećoj strani, dat je pregled prepreka u saradnji, iz iskustva predstavnika škola i ustanova kulture, zajedno sa predlozima koji su dati od strane i jednih i drugih za unapređenje saradnje.⁸⁵

85 Grupisanje predloga za poboljšanje saradnje, dobijenih kao odgovor na pitanje „Na koji način mislite da bi saradnja mogla da se unapredi“, takođe je sačinjeno tokom analize. Neki od predloga nisu uvršteni, s obzirom da je nedostajalo jasnije pojašnjenje, neophodno za njihovo bolje razumevanje.

PREPREKE	Predlozi za unapređenje saradnje
ORGANIZACIONO-KOORDINACIONE: • Organizacija • Nadoknada časova • Neprilagodljivost obavezama škole • Teškoće u nalaženju termina • Teškoće u odlasku dece s nastave	• Integracija sadržaja i potreba škole (u program ustanova kulture); • Veća fleksibilnost u realizaciji nastavnog plana i izvođenje nastave van učionica; • Komunikacija i proaktivnost (direktni i email kontakti marketing službi ustanova kulture sa školama; slanje ponuda); • Bolja koordinacija aktivnosti i planiranje s obe strane; • Proširivanje/usklađivanje sadržaja ponude ustanova kulture i povezivanje sa sadržajem nastavnog programa; • Uvrštavanje poseta ustanovama kulture u raspored časova; • Uspostavljanje konkretnih programa saradnje.
INFRASTRUKTURNE • Samo jedan kulturni centar u gradu (teškoće oko slobodnih termina) • Nedostatak prostora (kulturne) ustanove • Udaljenost škole od ustanova kulture	• Dolazak ustanova kulture sa njihovim programima u škole; • Organizacija saradnje na nivou lokalne samouprave; • Putujuće predstave.
FINANSIJSKE • Cene ulaznica • Cene transporta • Nepostojeća sredstva za trošak ad hoc aktivnosti	• Više besplatnih ulaznica i pristupačnije cene ulaznica; • Iznaći način finansiranja poseta ustanovama kulture; • Besplatan / subvencionisan prevoz za decu; • Finansijska podrška lokalne samouprave.
MOTIVACIJA I RAZUMEVANJE • Nerazumevanje (ustanova kulture) • Nezainteresovanost prosvetnih radnika • Nerazumevanje (ustanova kulture) kada su u pitanju deca s poteškoćama u razvoju • Nezainteresovanost dece	• Veće učešće medija u promociji ustanova kulture; • Veće angažovanje lokalne samouprave i njihova podrška (i moralna, uz finansijsku); • Proaktivnost prosvetnih radnika; • Promena shvatanja kulture i umetnosti u pedagoškom radu; • Ulaganje u savremenije programe – kako za decu, tako i za osoblje škola; • Podizanje svesti zaposlenih u prosveti o važnosti pozorišta i pozorišne umetnosti; • Primereniji sadržaji; • Raznovrsniji sadržaji ustanova kulture; • Organizacija programa u školama; • Sadržaji prilagođeni deci osnovnoškolskog uzrasta; • Veća participacija učenika.

Zaključak

Anketa, iako ograničena svojim dometima, pokazuje značajno slaganje među anketiranim predstavnicima škola i ustanova kulture u pogledu važnosti saradnje – svi smatraju da je ona iz više razloga značajna. Razlike postoje u percepciji koristi koje ona donosi deci i samim institucijama, međutim i ovde imamo sliku u kojoj su sve navedene koristi pozitivno ocenjene. Na osnovu toga možemo zaključiti da je saradnja između posmatranih škola i ustanova kulture veoma prisutna praksa i da nije upitna za one koje je sprovode. Dalja istraživanja su nužna da bi se proverilo da li su percipirane koristi i blagodeti koje ova saradnja ostvaruje zaista korisne za decu koja pohađaju ove ustanove, kakvi su njihovi stavovi, kao i da bi se videlo da li ovakve stavove dele predstavnici i drugih ustanova u našoj zemlji. Ipak, istraživanje pokazuje da saradnja škola i ustanova kulture jeste važna tema koja zaslužuje pažnju istraživača, kreatora omladinskih, kulturnih, obrazovnih i politika za decu, kao i rukovodstava i zaposlenih u školama i ustanovama kulture.

IV PREPORUKE

U ovom izveštaju bavili smo se različitim političkim, socijalnim i pravnim okvirima učešća dece u kulturnom životu, pre svega kroz rad ustanova i organizacija kulture i obrazovanja, u međunarodnom prostoru i u Srbiji. Takođe smo nastojali da steknemo uvid u neke prakse saradnje škola i ustanova kulture u našoj zemlji. Na osnovu ovih uvida, umesto zaključka dajemo nekolicinu preporuka - za kreatore kulturnih politika i programa za decu koji nastoje da unaprede svoje delovanje i tako doprinesu širem, boljem i sadržajnijem učešću dece u kulturnom životu.

Preporuke za kreatore omladinskih, kulturnih, obrazovnih i politika za decu

1. Kulturni život deteta kao jedan od ključnih aspekata kulturnog razvoja uopšte

Prioriteti, pravci i mere kulturne politike treba eksplicitno da obuhvataju teme kulture za decu i sa decom, kao jedan od bazičnih postulata kulturnog razvoja. U tom smislu, aktivnosti planirane na izradi strategije kulturnog razvoja morale bi kao poseban segment da tretiraju upravo pitanja realizacije kulturnih prava, ispunjavanja potreba, stvaranja navika i kreiranja ukusa najmlađe populacije – počev od predškolskog uzrasta. S obzirom na osetljivost i heterogenost populacije o kojoj je reč, na društveni značaj teme kulture za decu, kao i na odgovornost koju različiti resori imaju u unapređenju kulturnog života deteta, moglo bi se razmišljati u pravcu integrativnog pristupa kulturnoj strategiji za decu i mlade, kao rezultanti međuresornih i intersektorskih promišljanja, uz adekvatan konsultativni proces sa decom različitih uzrasta i iz raznih kategorija, kao i uključivanje stručnjaka različitih profila. Postoje primeri zasebnih kulturnih strategija koje su u evropskim zemljama razvijene za decu i mlade, ali i primeri integrisanja ovih tema unutar postojećih kulturnih strategija – i jedno i drugo je validan pristup, pod uslovom da je u procesu njihove formulacije obavljena adekvatna konsultacija s decom.

2. Ulaganje u dalja istraživanja, sistematizaciju i širenje postojećih znanja i praksi

Uz neizostavno uključivanje dece, treba obezbediti adekvatna ulaganja u dalja istraživanja različitih aspekata kulturne participacije deteta, koji predstavljaju neophodan segment razvoja i unapređenja pristupa i učešća deteta u kulturi i umetnosti. Kako bi kulturna politika mogla da podstakne adekvatne programe za potrebe današnje dece, posebno treba posvetiti pažnju istraživanjima tih potreba, kao i načina kulturne

participacije i kulturnih interesovanja deteta u današnje doba. Istovremeno, resursi, podaci, preporuke, učenja i iskustva koja već postoje - razvijena ili kroz projektni rad ili istraživačke zadatke poslednjih godina - trebalo bi proceniti, sistematizovati i učiniti dostupnijim široj zainteresovanoj javnosti, ali isto tako koristiti kao postojeće resurse u procesima unapređenja kulturne politike u domenu rada sa decom i za decu.

3. Sistem monitoringa i evaluacije

Adekvatan razvoj i planiranje podrazumevaju uvođenje adekvatnih sistema praćenja i procene. Bilo bi neophodno izvršiti dalji uvid u nivo poštovanja i primene prava deteta na učešće u kulturnom životu prema Konvenciji o pravima deteta. S jedne strane, treba proceniti nivo integracije relevantnih odredaba Konvencije - uključujući prevashodno njene vodeće principe ali i članove koji se odnose na osetljive i marginalizovane grupe dece - unutar sistema zakona koji se tiču prava deteta na participaciju u kulturi i umetnosti, pored zakona promatranih ovom analizom. S druge strane, potrebno je izvršiti detaljnu procenu poštovanja i nivoa primene tih odredbi u praksi. Kada je reč o ostvarivanju prava deteta na učešće u kulturnom životu – o pristupu, vrstama, kvalitetu, načinima i obimu participacije dece u kulturi i umetnosti, kao i o njihovom daljem planiranju - trebalo bi da se usvoji sistem indikatora i instrumenata za monitoring i evaluaciju kulturnih programa za decu i sa decom, uključujući evaluaciju postojećih instrumenata podrške. Posebna pažnja u tome treba da se pokloni uspostavljenim modelima saradnje osnovnih škola i ustanova kulture, kao ključnih aktera za uključivanje deteta u kulturni život pored njegove porodice, s ciljem prepoznavanja primera dobre prakse, pogodnih za replikaciju u drugim sredinama. I ovde treba imati u vidu neophodnost participativnog pristupa praćenju i proceni kulturnih programa za decu i sa decom, uz njihovo učešće koje je moguće obezbediti kroz posebno osmišljene radionice.

4. Ulaganja u kulturne programe za decu i sa decom

Budžetiranje odgovorno prema deci podrazumeva i da nivo ulaganja u kulturne programe za decu i sa decom treba planirati proporcionalno udelu dece u ukupnoj populaciji, za sve relevantne instrumente i izvore finansiranja. Nadalje, poštujući prethodni princip, trebalo bi obezbediti adekvatnu integraciju zakonske odredbe u vezi s podsticanjem dečjeg stvaralaštva i stvaralaštva za decu i mlade u kulturi kroz konkursne prioritete i propozicije u javnim pozivima koji se objavljuju na različitim nivoima - uključujući javne pozive Ministarstva, Pokrajinskog sekretarijata, kao i one na lokalnom nivou. Preraspodele unutar postojećih budžeta, obezbeđivanje dodatnih izvora finansiranja, koji su ustaljeni u mnogim evropskim zemljama, uz neophodnu izmenu mera fiskalne politike i uvođenje poreskih olakšica na osnovu ulaganja u kulturne programe sa decom i za decu, svakako treba da budu predmet ključnih razmatranja u domenu finansiranja.

5. Podrška saradnji i partnerstvima

U svim postupanjima prema daljem razvoju kulture za decu i sa decom treba da se promoviše saradnja na svim nivoima, da se modeli i mehanizmi saradnje formalizuju, kao i da se alociraju neophodni resursi za njeno neometano odvijanje u praksi. Najviše predloga za unapređenje saradnje koje su iznosili ispitanici naše ankete odnosio se upravo na delokrug rada donosilaca odluka u sferi politike, koji nemaju dovoljno sluha za važnost ove saradnje. Otuda, od velikog je značaja da kreatori omladinskih, kulturnih, obrazovnih i politika za decu posmatraju proces obrazovanja šire od boravka u školi i da stvaraju prostore da se boravak dece u drugim ustanovama učini mogućim i tako doprinese njihovom učenju i ličnom razvoju. Dobra saradnja uvek ima i lični karakter. Zbog toga je veoma važno da zaposleni u ustanovama obrazovanja i kulture imaju priliku da se susreću, upoznaju i kroz razgovor dolaze do ideja za moguću saradnju. Različiti tipovi seminara, studijskih poseta, konferencija i slično dobar su prostor za pokretanje projekata i programa saradnje i uspostavljanje partnerstava.

6. Dete je ključni akter u formulisanju javnih politika i praksi koje se na nju/njega odnose

Od opšteg shvatanja važnosti kulturne participacije u životu deteta do adekvatnog praktikovanja iste, neophodno je napraviti pomake ka razumevanju deteta kao ključnog aktera u formulisanju kulturnih politika i praksi koje se na nju/njega odnose. Uz već više puta pomenutu neophodnost adekvatnog uključivanja dece u te procese, neophodno je u svim postupcima raditi na tome da se podiže svest javnosti o važnosti osnaživanja dece i njihovog učešća kao ravnopravnih aktera u poštovanju i realizaciji njihovih prava, uključujući i prava na učešće u kulturi i umetnosti.

Preporuke za škole i ustanove kulture

1. Raznolikost i bogatstvo saradnje

Istraživanja na temu saradnje organizacija kulture i obrazovanja pokazuju da su najuspešnije saradnje one koje su višedimenzionalne i uključuju razne aspekte i programe.⁸⁶ Kada se govori o saradnji između škola i kulturnih ustanova najčešće se podrazumeva poseta već postojećim programima kulturnih ustanova od strane đaka neke škole na čelu sa nastavnicima ili predstavnicima škole. Kako smo videli i u našoj anketi, ovo je najčešći oblik saradnje i kod nas. Međutim, važno je reći da ta saradnja može da uključi čitav niz različitih aktivnosti, aranžmana, procedura i samim tim da ostvaruje veoma raznolike efekte. To mogu biti gostovanja umetnika/ca, kustosa/kinja, konzervatora i predstavnika/ca drugih profesija u oblasti kulture i umetnosti na časovima u školi. U okviru rada kulturnih ustanova, đaci sa nastavnicima mogu zauzeti i aktivniju i odgovorniju ulogu kroz učešće u stvaranju izložbi ili pozorišnih predstava. Sve su uobičajenije radionice za decu koje pripremaju pedagozi i drugi zaposleni u kulturnim ustanovama u okviru kojih deca dolaze u neposredniji i maštovitiji kontakt sa sadržajima koje baštine kulturne ustanove – kao što su radionice slikanja, crtanja, vajanja i slično po motivima nekih od umetničkih dela u kulturnim ustanovama; razgovori o umetnicima, umetničkim pravcima, društvenim epohama i delima; programi stvaranja sopstvene baštine i muzealizacije i slično.

Pored toga, saradnja može da uključi i programe koji nisu namenjeni samo ili isključivo deci. Nastavnici/ce mogu učestvovati u edukativnim, stručnim ili stvaralačkim programima u kulturnim ustanovama u okviru kojih mogu unaprediti svoja znanja u određenoj oblasti (istorija, pedagogija, umetnička teorija i praksa i dr.) ili imati priliku za razvoj kreativnih veština. Konačno, kulturne ustanove i škole mogu biti deo širih partnerstava koji se bave društvenim, političkim, kulturnim, obrazovnim i drugim temama ili na različite načine doprinose razvoju lokalne zajednice ili društva u celini.

2. Zajedničko planiranje i razvoj

Kvalitetna saradnja nije ona koja se shvata kao puka transakcija između kulturne organizacije – škole dovode decu, kulturne organizacije nude sadržaje. Već pripremljeni programi koji se nude bez analize potreba škole i đaka koji će učestvovati imaće verovatno ograničene blagodeti na sve učesnike.⁸⁷ Zbog toga je važno da sve strane aktivno učestvuju u stvaranju programa, odabiru metoda, mesta i vremena za rad kao

⁸⁶ Colley, B. D. (2008). Partnerships and local K-12 arts education policy development: Significant beginnings. *Arts Education Policy Review*, 109(5), 9-18.

⁸⁷ Rowe, M.K., Werber Castaneda, L., Kaganoff, T., Robyn, A. (2004). *Arts Education Partnerships Lessons Learned from One School District's*. Santa Monica: California: RAND Corporation.

i u odlučivanju koji su to ishodi najpotrebniji i korisniji. U okviru ovakvog pristupa, takođe je poželjno da se program kontinuirano prati i prilagođava u toku samog izvođenja. Na taj način dolazi ne samo do izlaganja đaka umetničkim i kulturnim sadržajima, već do učenja koje je kontekstualizovano, prilagođeno potrebama i povezano sa već postojećim i predstojećim korpusom znanja koje đaci usvajaju.

3. Fleksibilnost sadržaja i inovativnost pristupa

Kulturno obrazovanje je prostor velikih mogućnosti i polje koje se jako brzo razvija. Upravo to ga razlikuje od tradicionalno shvaćenog rada u učionici i u kulturnim ustanovama. Kako su ispitanici u anketi ukazali, značajna prepreka u saradnji je neusklađenost tema i sadržaja između nastavnog programa i programa kulturnih ustanova. Na ovom polju nužno je unaprediti saradnju i dobri primeri toga već postoje u našem prostoru.⁸⁸ Deca se u svom slobodnom vremenu stalno susreću sa novim tehnologijama. Obrazovanje takođe mora da ponudi metode koje će pratiti njihove navike i potrebe za interaktivnošću (što ne mora uopšte da podrazumeva samo digitalnu tehnologiju). Upotreba novih interaktivnih, multisenzornih tehnologija samo je jedna od mogućnosti. Uključivanja različitih partnera u program – od samostalnih umetnika, preko istoričara, teoretičara i producenata – može značajno obogatiti sadržaj i pružiti uvid u raznolikost i uzbudljiv karakter umetničkih i kulturnih svetova danas. Uključivanje različitih ciljnih grupa u isti program takođe može podstaći dijalog i kvalitetno učenje. Deca iz jedne škole ne moraju nužno biti jedini učesnici u datom programu. Njima se mogu priključiti roditelji, bake i deke, deca iz drugih gradova ili delova grada, deca iz drugačijih škola sa drugačijim iskustvima i pogledima na svet mogu u dobro vođenom programu medijacije ponuditi uvide koji su značajniji od onih koje mogu da ponude pedagozi ili kustosi. Konačno, prostor škola i ustanova kulture nije jedini prostor u kojem se program može odvijati. Različite *in situ* radionice u neobičnim i za temu relevantnim prostorima mogu takođe doprineti da deca imaju snažno iskustvo koje će dugo da pamte.

4. Sveobuhvatna i iskrena evaluacija

Pretpostavka prilagođavanja, inovacije i raznolikosti jeste raspolaganje informacijama o kvalitetu postojećih programa i reakcijama učesnika. Zbog toga je od izuzetne važnosti da evaluacija ne bude shvaćena kao nužna ali dosadna aktivnost koja dolazi nakon zanimljivih interakcija. Evaluacija i kritički pristup radu mora da bude konstanta. Evaluacioni upitnici su najnemastovitiji način evaluacije. Razgovori, crteži, vođenje dnevnika, izrada kratkih video snimaka, intervjui, fokus grupe i mnogo sličnih metoda

⁸⁸ Pogledati publikaciju Muzejska učionica Muzeja Vojvodine u kojoj se navode mogućnosti usklađivanja tema: Velendečić, S., Stanisavljević, V. (2015). *Muzejska učionica - Vodič kroz ogledne časove u Muzeju Vojvodine*. Novi Sad: Muzej Vojvodine. Dostupno na: http://www.muzejvojvodine.org.rs/images/pdf/Muzejska_ucionica.pdf

mogu se koristiti da bi se bolje razumelo šta su to ključni ishodi programa za različite učesnike u procesu. Analiza evaluacionih materijala takođe treba da bude zajednička aktivnost u kojoj će na otvoren i iskren način učestvovati sve strane.

5. Održivost i dugoročnost

Konačno, za kvalitetan program, potrebna su stalna i stabilna ulaganja.⁸⁹ Istraživanja i evaluacije, ulaganja u moguće eksperimente i inovacije, uvođenja novih tehnologija, saradnje, promocije... Sve ovo zahteva ulaganja, po mogućstvu ulaganja koja su stalna i predvidiva. Međutim, i bez značajnijih ulaganja, ostvarivanje dugoročne saradnje je moguće ukoliko se stalno vodi računa o dobroj, iskrenoj i pravovremenoj komunikaciji, ako se planira dugoročno i ukoliko se odvoji vremena za izgradnju poverenja i zajedničkog razumevanja potreba i značaja saradnje.

6. Kritičnost i politička reflektivnost

Vraćajući se na početak teksta i raspravu o političkim konceptima kulturne participacije dece, važno je ukazati na potrebu škola i kulturnih organizacija da aktivno promišljaju svoju saradnju ne samo u smislu sadržaja aktivnosti koje sprovode, već i u smislu šireg društvenog i političkog značaja te saradnje i rezultata koji se ostvaruju. Čest je slučaj u našem okruženju da se prakse sa zapada uvoze nekritički, odnosno da je činjenica da je nešto trend u zemljama zapadne Evrope dovoljan razlog da se primeni i kod nas. Saradnja škola i ustanova kulture je bez sumnje značajna, ali je velika razlika da li je njen cilj da razvija snažnu i samodovoljnu individuu ili nacionalizmu sklonu pojedinku/pojedinca ili nešto treće. Drugim rečima, važno je da škole i kulturne organizacije budu svesne ne samo usko shvaćenih pedagoških rezultata, već i širih društvenih i političkih.

⁸⁹ Vidi američka iskustva u: Colley (2008), op. cit.

Izdavač

Fondacija za razvojne društvene programe i javne politike POINT
Beograd
www.pointfondacija.org
office.point@gmail.com

Za izdavača

Bojana Matić-Ostojić

Autori

Goran Tomka
Bojana Matić-Ostojić

Dizajn i DTP

Vesna Srbinović

Štampa

Standard 2, Pinosava, Beograd

Tiraž: 300

ISBN 978-86-80768-00-7

CIP - Каталогизacija у публикацији

Народна библиотека Србије, Београд

316.722:37.03-053.5(497.11)"20"

37.036-053.5(497.11)

ТОМКА, Горан, 1984-

Učešće dece u kulturnom životu : (ne)prilike i mogućnosti. Prva epizoda: teorije, politike, formalni okviri i prakse / [autori Goran Tomka, Bojana Matić-Ostojić]. - Beograd : Fondacija za razvojne društvene programe i javne politike Point, 2016 (Beograd : Standard 2). - 84 str. : ilustr. ; 25 cm

Tiraž 300. - Podaci o autorima preuzeti iz kolofona. - Napomene i bibliografske reference uz tekst.

ISBN 978-86-80768-00-7

1. Матић-Остојић, Бојана, 1965- [аутор]

а) Културне потребе - Деца б) Уметничко образовање - Деца - Србија с)

Србија - Културна политика

COBISS.SR-ID 228399116

CESK
Centar za
empirijske studije kulture
jugoistočne Evrope

Ova publikacija razvijena je uz podršku:

Република Србија
**Министарство културе
и информисања**